ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 32
OCTOMBRIE—DECEMBRIE
1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin *Punctul de desfacere al Editurii Academiei*, Bucureşti, 79 717, Calea Victoriei, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 32 Nr. 4 octombrie — decembrie 1981

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 32 Nº 4 octobre — décembre 1981

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSIONS

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

COMPTES RENDUS

MEZOLITICUL DE LA ERBICENI ŞI RIPICENI-IZVOR, EXPRESIE A TARDENOASIANULUI NORD-VEST PONTIC

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

Pe teritoriul Moldovei, îndeosebi în zona cuprinsă între Siret şi Prut, s-au descoperit, în ultimele două decenii, atît prin cercetări de suprafaţă cît şi prin săpături, un număr de circa 15 aşezări atribuite, pe baza materialului litic, culturii tardenoasiene de tip nord-vest pontic.

Prin conţinutul lor cultural aceste staţiuni sînt identice sau aproape identice celor descoperite într-un întins spaţiu cuprins între bazinele Dunării inferioare, Siretului şi Niprului şi pe care arheologii sovietici le încadrează într-o etapă aparţinînd mezoliticului tîrziu.

În lucrarea de faţă ne vom ocupa mai întîi de două din cele mai importante aşezări cunoscute pînă acum pe teritoriul Moldovei (Erbiceni — jud. Iaşi şi Ripiceni-Izvor, jud. Botoşani), rămînînd ca la sfîrşit să schiţăm, pe temeiul datelor de care dispunem, cadrul istoric în care au evoluat aceste populaţii de vînători şi culegători preneolitici în marele spaţiu amintit.

ERBICENI

Aşezarea tardenoasiană din punctul *Sub Budăi în fînaţul de pe şes* se află la circa 2,400 km vest de halta C.F.R.-Erbiceni.

Ea a fost descoperită de către N. Zaharia în anul 1953 cu ocazia cercetărilor de teren întreprinse pe traseul unui şanţ (canal de drenaj) care străbătea şesul Bahluiului paralel cu calea ferată, pornind din dreptul podului de fier de peste rîu pînă spre halta C.F.R.-Spinoasa. Cu această ocazie s-au cules din pămîntul de asvîrlitură unele piese microlitice de silex (lamele, cîteva trapeze, aşchii, spărturi)[1]. În anul 1960 autorul acestor rînduri efectuează cîteva sondaje, ca, în anii următori (1961—1962) să întreprindă săpături mai largi, care mai apoi au fost reluate (în 1980—1981) după o întrerupere de două decenii[2] (fig. 1).

Din punct de vedere geografic aşezarea de care ne ocupăm este situată în plină Cîmpie a Moldovei (subunitate geomorfologică a Podişului Moldovenesc cunoscută şi sub numele de Cîmpia Jijiei sau Depresiunea

---

[1] N. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 289 (XI, 6); idem, ArhMold, 1, 1961, p. 28 şi 30, pl. V/79—83. Punctul este cunoscut sub denumirea Spinoasa I.

[2] Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—333. Trei din cele patru sondaje care însumează circa 24 m² (Sd. 1—2—3) au fost executate în 1960, în apropierea canalului de drenaj, la vest de aşezarea tardenoasiană, mai precis între acesta şi staţiunea cucuteniană, distanţa între ele fiind de aproximativ 0,800 km.

SCIVA, tomul 32, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1981, p. 479—509

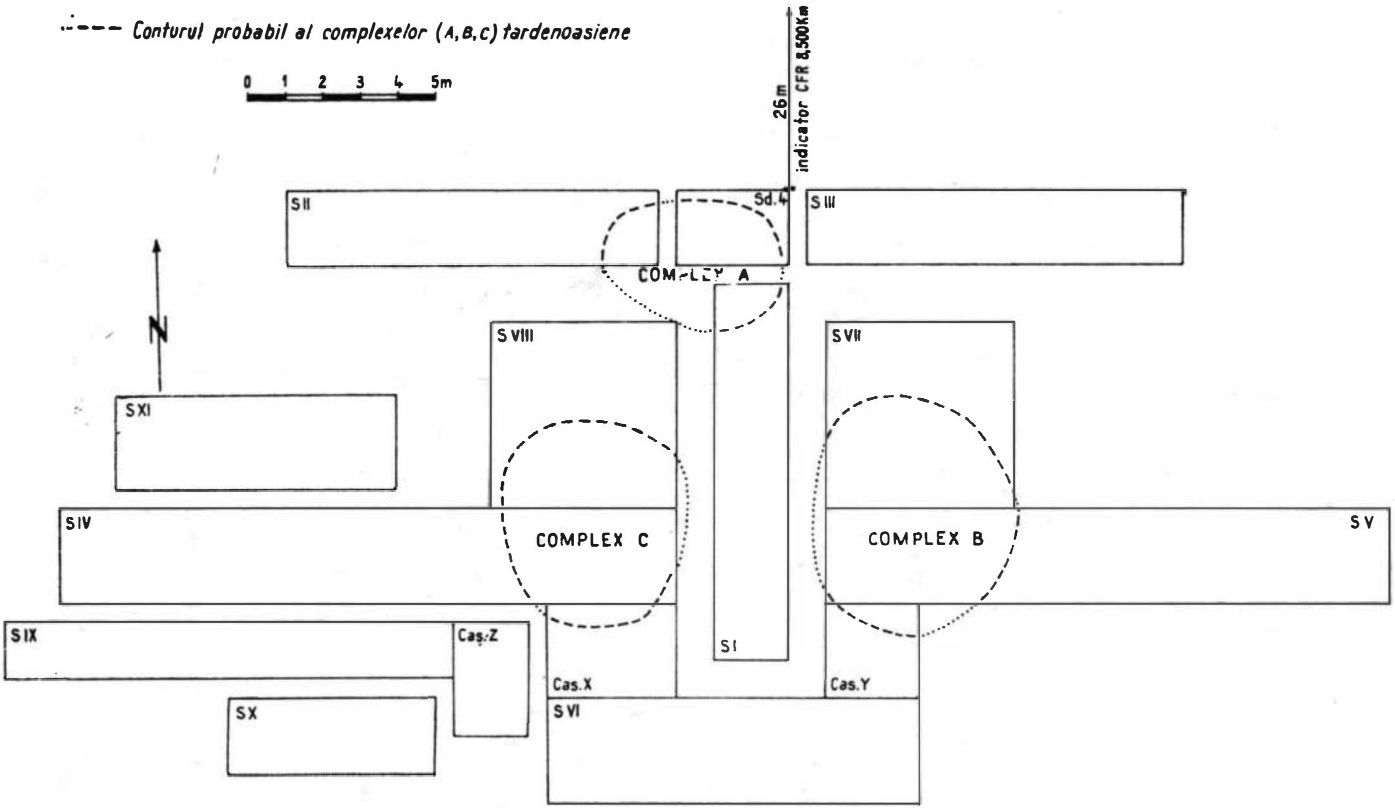

Fig. 1. Erbiceni — „Sub Budăi în finaţul de pe şes". Planul general al săpăturilor din 1960—1962, 1980—1981.

Jijia-Bahlui)[3]. Mai precis ea se găseşte într-un martor de eroziune din şesul colmatat al Bahluiului de la poala Dealului Budăi (zis şi Catarg), martor care a fost complet acoperit prin iluvionare odată cu şesul[4].

Stratigrafie. După pedologul Mircea Spirescu[5] se disting următoarele orizonturi :

1. De la 0 la— 0,40 m — Orizont A : molic, negru cu nuanţe cenuşii, argilă, prismatic fin fisurat spre fisurat, fin poros spre îndesat, cu concreţiuni foarte mărunte punctiforme, sub 1 mm, rădăcini relativ rare. În acest orizont nu s-au găsit resturi arheologice;

2. De la —0,40 la — 0,65 m — Orizont AG : argilă oliv cu nuanţă brună cu pete albicioase, prismatic, bulgări, fin poros spre îndesat, fin fisurat, cu concreţiuni calcaroase de 5 mm. Arheologic, s-au găsit puţine fragmente ceramice eneolitice (cucuteniene);

3. De la —0,65 la — 0,95 m — Orizont G : argilă marmorat gălbui-castaniu cu cenuşiu-oliv, poros, fisurat, cu mici concreţiuni calcaroase de 1—2 mm, efervescenţă puternică. În acest orizont s-au descoperit puţine fragmente ceramice neolitice[6] ;

4. De la — 0,95 la — 1,45 m — Orizont DG : lut argilos-argilă, prismatic, marmorat spre pestriţ, gălbui-castaniu cu pete cenuşii-oliv şi albicioase cu concreţiuni calcaroase pînă la 3 mm, fin fisurat, îndesat spre fin poros ; în jurul concreţiunilor aglomerări de CO_3Ca (cu beloglaska). Arheologic acest nivel reprezintă nivelul de locuire tardenoasiană;

5. De la — 1,45 la — 2,10 m — Orizont D : marnă nisipoasă, gălbuie, cu pete albicioase, nuciformă, efervescenţă puternică, fin poros spre poros, fin fisurat, cu concreţiuni calcaroase pînă la 3—4 mm (cu beloglaska). Arheologic, acest orizont este steril. Menţionăm totuşi că spre limita sa superioară s-au găsit unele piese mărunte de silex provenite prin crăpături din nivelul tardenoasian. Din orizontul D (a cărei limită inferioară nu se cunoaşte întrucît săpătura noastră nu a depăşit 2,10—2,50 m) s-au cules cochilii de melci şi fragmente de scoici.

Pe baza acestor observaţii M. Spirescu ajunge la concluzia că din punct de vedere pedologic ne aflăm aici în faţa unui sol humico-gleic, drenat din complexul unor soluri negre, de fîneaţă, dezvoltat pe marne cu aporturi eoliene consistente în timpul formării solului (fig. 2).

Complexe. Resturile de cultură materială descoperite în nivelul tardenoasian constau îndeosebi din material litic şi într-o foarte mică măsură din alte resturi cum ar fi cele faunistice (oase, dentiţie, melci, scoici) sau unele mărunte bucăţi de cărbuni. Este interesant de relevat că cele mai multe din aceste resturi s-au găsit concentrate în zona centrală a aşezării unde, pe baza lor, sau putut delimita trei asemenea aglomerări, care se înscriu într-o formă oarecum ovală şi pe care le-am denumit

[3] V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei* (Studiu geomorfologic), Bucureşti, 1968, p. 133—138.

[4] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Aşezări din Moldova,* Bucureşti, 1970, p. 219.

[5] Mulţumim şi pe această cale cercetătorului M. Spirescu pentru interpretarea profilului.

[6] S-au recoltat circa 50 fragmente ceramice, mici, corodate şi atipice; numai patru din ele reprezintă funduri plate de oale, iar unul are ca decor brîul alveolar. Aceste fragmente au o pastă neagră impură, unele avînd ca degresant cioburi pisate; la exterior ele au fie o culoare neagră, fie slab cărămizie.

complexele A, B, C. Menţionăm că la nici unul din ele nu s-au observat urme ale unor gropi de pari.

Complexul A, dezvelit parţial, de formă pare-se ovală, are diametrele probabile de circa 4,80 × 3,50 m. De pe întreaga suprafaţă dezvelită s-au cules 354 piese litice (din care 23 unelte), cîteva oase de animale,

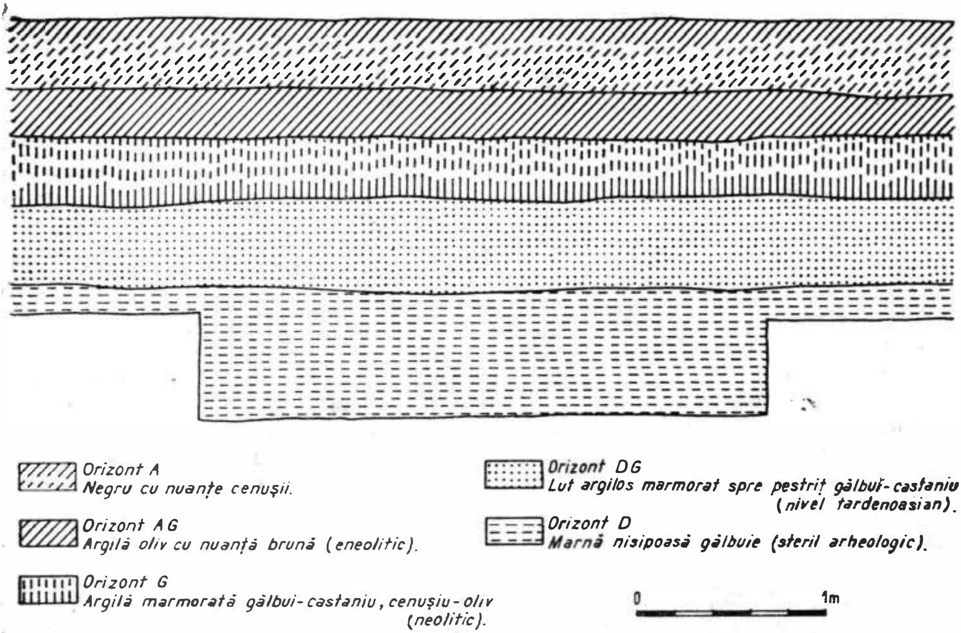

Fig. 2. Erbiceni — „Sub Budăi în fînaţul de pe şes". Secţiune din profilul peretelui de nord al şanţului IX.

cochilii de melci şi un foarte mic fragment de ocru roşu. Unele piese de silex erau puternic calcinate[7].

Complexul B a fost dezvelit aproape în întregime, forma sa fiind oval-prelungă cu diametrele de circa 6,40 × 5,40 m. În interiorul său s-au găsit 962 obiecte litice (din care 49 unelte), cîteva oase mai mari sau mai mici, dentiţie de animale, precum şi cîteva cochilii de melci şi scoici. De remarcat că în pătratul SV/1 (la adîncimea de 1,25 m) s-a observat o mică concentrare de cărbune şi pămînt ars care se înscrie într-o formă ovală avînd diametrele de 10—15 cm. Este foarte posibil ca aceasta să reprezinte resturile unei vetre mai mari care din păcate a fost spălată de ape (fig. 3). Ca şi în complexul precedent, unele piese litice erau calcinate[8].

[7] Complexul A este situat la circa 2—2,50 m nord de complexele B şi C. El cuprinde o bună parte din sd. 4 şi porţiuni din pătratele S I/1 şi S II/1. Materialul litic constă din: 14 nuclee, 1 capac de nucleu, 5 bulgări de silex cu urme de cioplire, 23 unelte (11 gratoare, 1 trapez, lamele *à dos* etc.), 311 piese atipice (lame, lamele, aşchii, spărturi).

[8] Complexul B cuprinde o mică porţiune din caseta y, pătratele S V/1—2 şi o mare parte din pătratele S VII/2a—2b. Obiectele litice constau din: 22 nuclee, 2 bulgări de silex, 49 unelte (24 gratoare, 3 trapeze, 1 racloar, lamele *à dos*, *à coche* etc.), 889 piese atipice (lame, lamele, aşchii, spărturi).

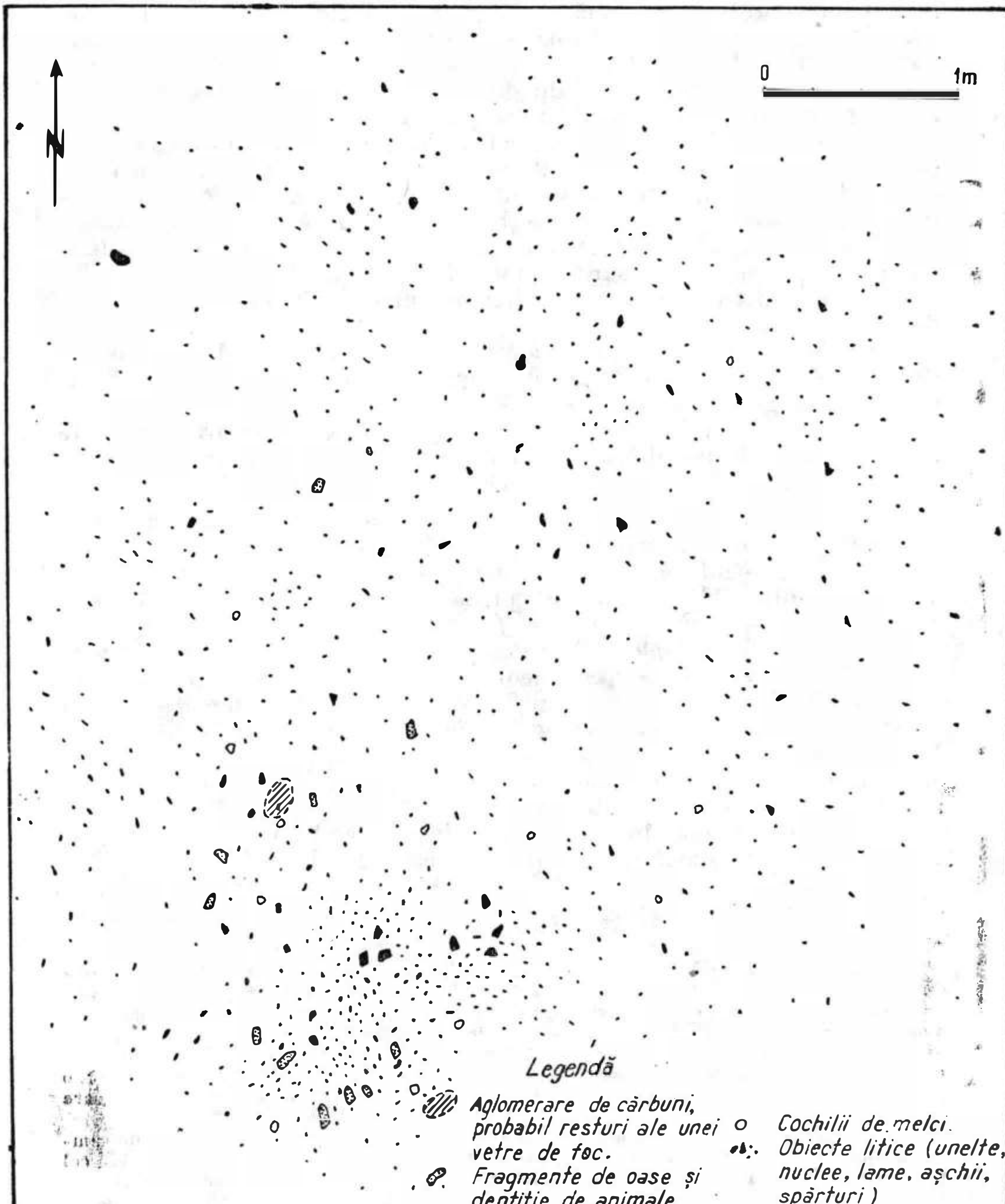

Fig. 3. Erbiceni — „Sub Budăi în fînațul de pe șes". Complexul B (nivel tardenoasian).

Complexul C are o formă ovală cu diametrele de 5,50 × 5 m, fiind dezvelit ca şi precedentul aproape integral. El a oferit un număr de 366 piese litice (din care 19 unelte), puţine resturi faunistice oase sparte, dentiţie), precum şi unele cochilii de melci şi scoici. S-a găsit şi un mic fragment de ocru roşu. Doar cîteva piese erau calcinate[9].

Din cele expuse mai sus putem reţine faptul că aceste complexe, prin conţintul lor, par a reprezenta mai degrabă mici ateliere de cioplire decît veritabile complexe de locuire, cu toate că în interiorul lor s-au găsit chiar unele resturi faunistice şi bucăţi mărunte de ocru. S-a observat, dealtfel, că cel mai bine reprezentat dintre ele este complexul B unde s-au descoperit un mare număr de deşeuri de cioplire, mai multe unelte (în raport cu celelalte) şi chiar resturile probabile ale unei vetre de foc.

Astfel, prin întinderea şi conţinutul său, complexul B ar putea sugera resturile unei locuinţe-colibe cu toate că nu s-au identificat urmele unor gropi de pari dispuşi marginal.

În afara complexelor menţionate s-au mai găsit cîteva pietre de rîu şi gresie silicioasă, din care una cu urme de cioplire, iar altele folosite ca percutoare[10].

Resturi faunistice. În general, puţinele resturi osteologice descoperite sînt rău conservate datorită acidităţii solului în care au zăcut. După paleontologul S. Bökönyi, care a studiat materialul recoltat în campaniile din 1961—1962, sînt prezente următoarele specii: *Bos* s. *Bison*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa fer.*, *Equus sp.*, *Capra* s. *Ovis sp. Lepus sp.* şi *Canis lupus*(?)[11]. În schimb, resturile faunistice, dealtfel destul de sărace, descoperite îndeosebi în ultimele două campanii, au fost studiate de către paleontologii P. Samson şi C. Rădulescu[12] care au identificat speciile: *Equus* ex gr. *spelaeus* Owen, *Cervus elaphus* L. şi *Sus scrofa* L.

Este de remarcat că cele mai multe piese (dentiţie şi oase) au fost atribuite calului şi mistreţului.

Se poate spune deci că fauna din nivelul tardenoasian de la Erbiceni este reprezentată numai de specii sălbatice.

În afara acestor resturi osteologice au mai fost descoperite, la diverse adîncimi, un număr apreciabil de cochilii de melci şi puţine

---

[9] Complexul C este situat la circa 3,50 m vest de complexul B. El cuprinde o bună parte din pătratele S VIII/2a —2b şi cea mai mare parte din pătratele S IV/5—6, precum şi o mică porţiune din suprafaţa casetei X. Inventarul litic constă din: 8 nuclee, 19 unelte (8 gratoare, 4 burine, 2 trapeze, 5 lamele *à dos)*, 339 piese atipice (lame, lamele, aşchii, spărturi).

[10] În pătratul S VII/1a s-au descoperit două pietre de rîu (una din ele mai plată, alta cu urme de cioplire pe o latură), în pătratul S IX/3 o bucată plată de gresie silicioasă, în caseta X o piatră de rîu (lung. = 4 cm), iar în caseta Z două gresii nisipoase din care una mai mare (11 × 6 × 4 cm) iar alta mai mică, plată.

[11] Într-un prim buletin realizat pe baza puţinelor resturi osteologice provenite din campania 1961, S. Bökönyi identifică pe lîngă speciile amintite şi pe cea a lui *Bos taurus*. În cel de-al doilea buletin întocmit pe materialul recoltat în campania 1962 acelaşi paleontolog crede că specia de cal sălbatic ar reprezenta o formă sudică primitivă, paleolitică; după d-sa o singură piesă ar putea proveni de la un animal domestic. Prezenţa boului domestic în această aşezare este, din cele relatate de S. Bökönyi în ultimul buletin, cu totul probabilă. Viitoarele cercetări vor putea confirma sau infirma părerea cunoscutului paleontolog de la Budapesta.

[12] Mulţumim pe această cale paleontologilor P. Samson şi C. Rădulescu pentru determinările făcute.

fragmente de scoici *(Unio sp.)*. După determinările prof. Al. V. Grossu se constată predominarea aproape exclusivă a lui *Cepaea vindobonensis* Pfeiff., asociată într-un procent de aproape 50% cu *Helix lutescens* Zgl., specii terestre ce indică existenţa unui climat cald şi umed prielnic bunei lor dezvoltări[13].

Consideraţii de ordin climatic. Studiul palinologic realizat pe baza celor 21 probe de pămînt prelevate (din 10 în 10 cm) a condus pe cunoscuta cercetătoare, Ştefana Roman la următoarele încheieri[14]. O primă constatare este aceea că în general elementele floristice se menţin pe întreg intervalul cît a durat succesiunea acestor depuneri, diferenţele fiind numai de ordin cantitativ.

Cu toate acestea, pe întreaga secţiune se observă o influenţă a climatului temperat continental de nuanţă aridă. Dealtfel majoritatea arborilor cu frunză căzătoare mezofilă şi termofilă sînt rari sau absenţi *(Quercus, Acer, Carpinus, Fagus)*. Singurul arbore bine reprezentat este *Tilia* (mai puţin *Ulmus)*. În cazul nostru *Tilia* care în alte ambianţe este citat ca un arbore caracterizînd un climat mai umed pare să indice aici o umiditate relativă făcînd parte evident din complexul de arbori termofili. În ceea ce ne priveşte, intervalul cuprins între —1,60 m—0,90 m, interval ce corespunde în general nivelului de locuire tardenoasiană, se caracterizează din punct de vedere palinologic printr-un conţinut foarte scăzut. Asociaţia începe cu foarte puţin *Pinus* (între — 1,60 m—1,50 m), iar după o lacună corespunzătoare depunerii cu concreţiuni calcaroase (între —1,50 şi —1,40 m) urmează o etapă (între —1,40 şi —1,30 m) lipsită de specii lemnoase (doar cîte un exemplar de *Pinus* şi *Fagus)*. Între 1,30 şi —1,20 m a apărut doar un singur grăuncior de polen de ierbacee (cf. *Dictamnus)* care indică o aridizare intensă, Totuşi, episodul cel mai reprezentativ este cel cuprins între —1,10 şi —1 m, care pe lîngă *Pinus* mai conţine *Picea*, *Fraxinus*(?) şi ierbacee *(Compositae)* la un loc cu mult microplancton acvatic. Urmează apoi etapa cuprinsă între —1 m şi —0,90 m, în care s-a identificat numai un singur exemplar de *Artemisia*, precum şi microplancton şi material remaniat.

Pe baza acestor observaţii se poate conchide că perioada în care a evoluat locuirea tardenoasiană de la Erbiceni ar corespunde fazei de trecere la de climatul Boreal (cald şi uscat) la cel Atlantic (cald şi umed).

În afara acestor consideraţii de ordin palinologic ar mai fi de adăugat şi rezultatele analizelor efectuate de regretatul paleobotanist Radu Popovici pe baza cîtorva eşantioane de cărbuni, destul de rău conservaţi, recoltaţi din nivelul de locuire. Au fost identificate trei specii de arbori : *Pinus silvestris*, *Quercus robur* şi *Tilia*.

Inventarul litic. Nivelul tardenoasian (situat în orizontul DG), a cărei grosime este de circa 0,50 m, a oferit de pe o suprafaţă de aprox. 300 m² un număr de 3 546 piese litice din care 338 reprezintă unelte iar 3 208 obiecte netransformate în unelte (resturi de prelucrare). Este de remarcat faptul că, spre limita inferioară a nivelului, s-au întîlnit

---

[13] Un singur exemplar găsit în caseta Y la 1,45 m adîncime aparţine lui *Stagnicola palustris Müll* reprezentînd un gasteropod acvatic adus în aşezare cu totul incidental de la o baltă din apropiere.

[14] Mulţumim cercetătoarei Ştefana Roman pentru studiul efectuat.

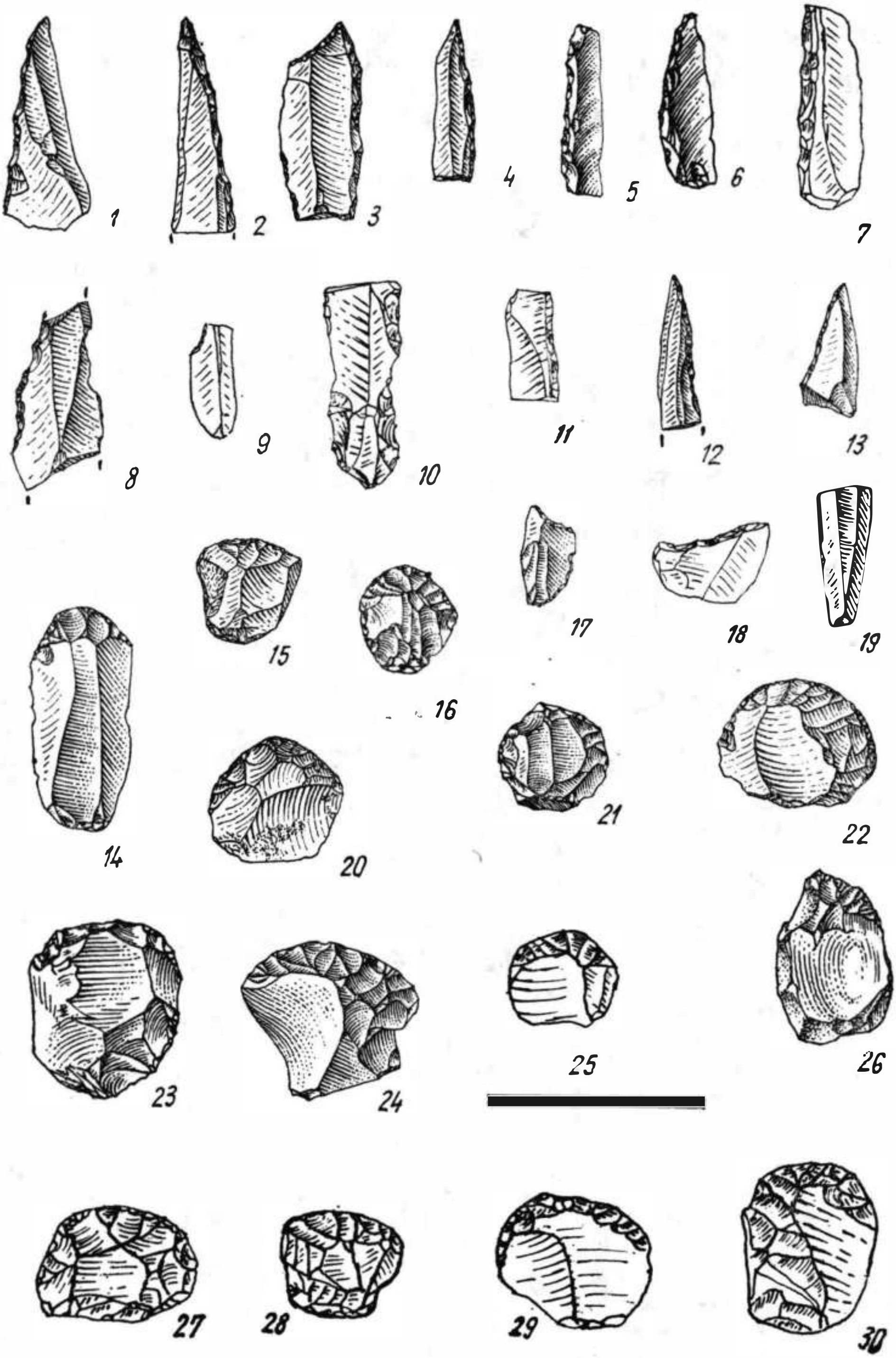

Fig. 4. Erbiceni — „Sub Budăi în finațul de pe șes". 1—30 piese de silex: 1, 13 vîrfuri cu baza neretușată; 2, 5, 6, 7, 11, 12 lamele tip *à bord abattu;* 3 străpungător; 4 lamelă *à bord abattu tronquée;* 8, 10 piese denticulate; 9 lamelă spartă într-o scobitură retușată; 14—16, 20—30, gratoare; 17, 18 piese cu trunchiere retușată; 19, lamelă fragmentară.

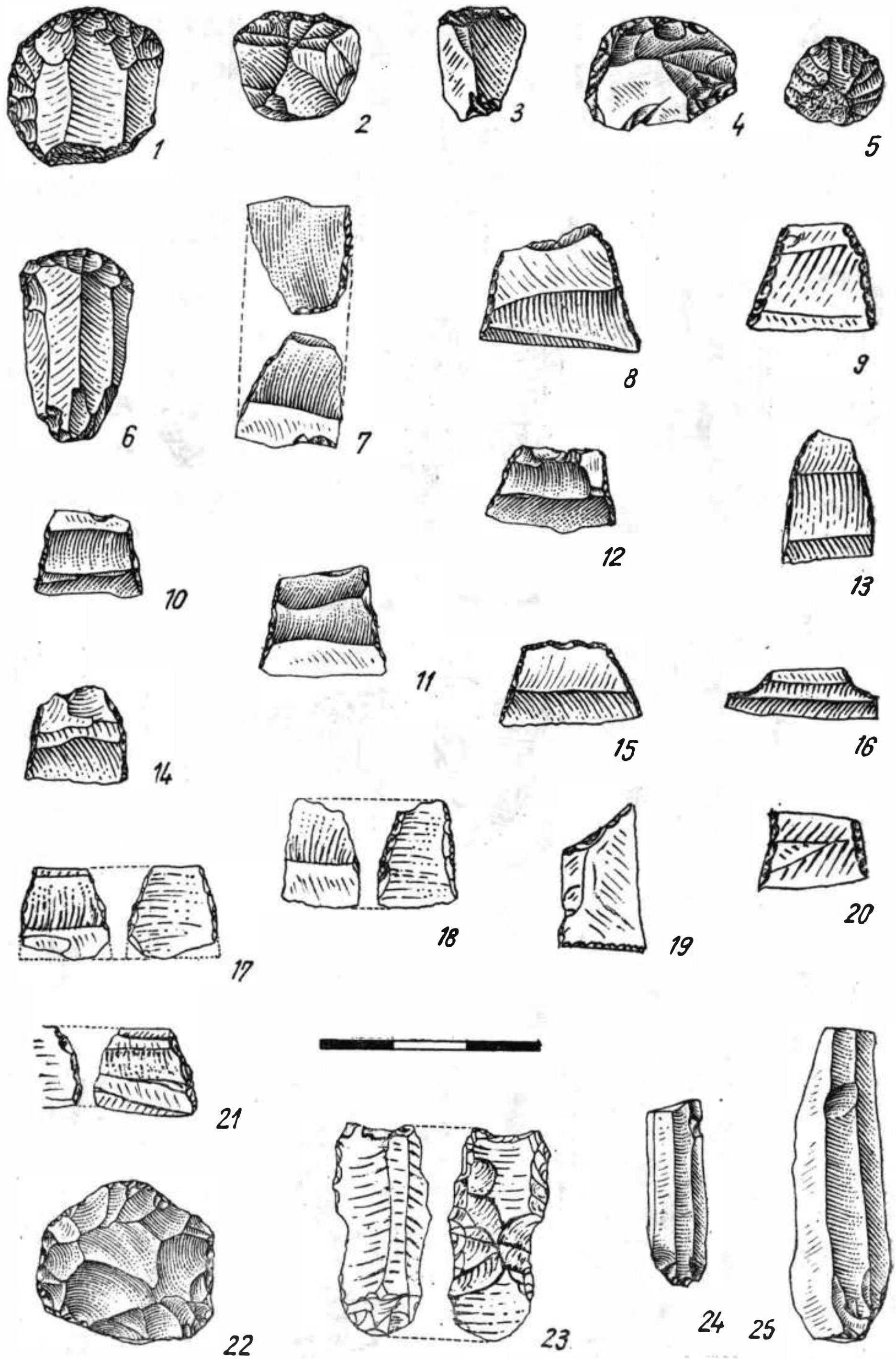

Fig. 5. Erbiceni — „Sub Budăi în fînaţul de pe şes". 1—25 piese de silex: 1—6, 22 gratoare; 7—21 trapeze; 23 lamă cu retuşe plate inverse tip Kukrek; 24, 25 lamelă şi lamă fragmentare.

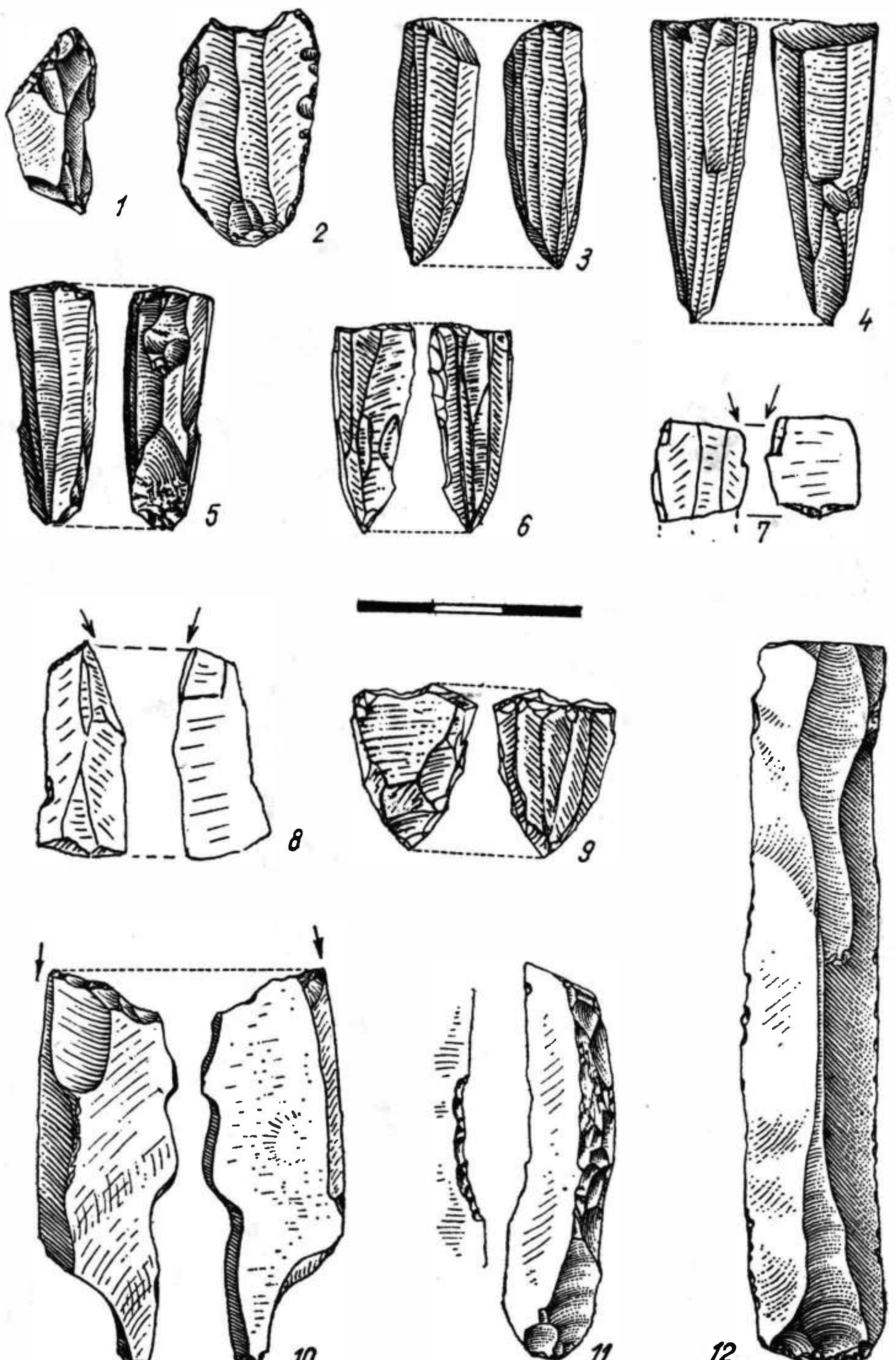

Fig. 6. Erbiceni — „Sub Budăi în fînațul de pe șes". 1—12 piese de silex: 1 piesă tip *taraud*; 2 piesă cu trunchiere retușată; 3—6, 9, nuclee; 7, 8, 10 burine; 11 piesă cu scobitură inversă retușată; 12 lamă macrolitică fragmentară cu retușe de folosire.

Lista-tip a materialului litic

(după metoda J.-G. Rozoy) (fig. 4—6)

Nr. ord.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	2	3	4	5	6
1	Gratoar pe vîrf de lamă lungă	1	0,29		
2	Gratoare pe vîrf de lamă scurtă	7	2,08	11,85	
3	Gratoare pe lamă spartă prin flexiune *(raccourci)*	33	9,77		
4	Gratoare simple pe aşchie	36	10,66		
5	Gratoare pe aşchie retuşată	32	9,47		41,13
6	Gratoar circular	1	0,29		
7	Gratoare unguiforme	16	4,73		
8	Gratoare diverse pe aşchie (dublu (3); ogival (6); tip *à épaulement* (1)).	10	2,96	7,98	
9	Gratoare carenate	2	0,59		
9 bis	Rabot	1	0,29	0,88	
11	Aşchii groase denticulate (din care două cu o singură scobitură retuşată)	3	0,89		
12	Aşchii subţiri denticulate (din care trei cu o singură scobitură retuşată iar una cu dublă scobitură inversă opusă laturii denticulate)	7	2,08	2,97	
13	Aşchii groase cu trunchiere (concavă) retuşată	2	0,59	1,48	
14	Aşchii groase retuşate	3	0,89		7,70
15	Aşchie subţire cu trunchiere retuşată	1	0,29	2,07	
16	Aşchii subţiri retuşate	6	1,78		
17	Racloare pe aşchii de tip simplu convex	3	0,89	1,18	
18	Piesă tip *raclette* (pe lamelă cu retuşe alterne)	1	0,29		
19	Străpungător	1	0,29		
20	Piese tip *taraud* (străpungătoare cu vîrful gros)	2	0,59		
21	Burine diedre (de tip: de unghi pe spărtură (10); diedru de unghiu (6); nucleiforme (2); multiplu diedru (1)	19	5,62		7,98
22	Burine pe trunchiere retuşată (din care: pe trunchiere oblică (3) şi pe trunchiere concavă (2)).	5	1,48	7,10	

(continuare tabel)

Nr. ord.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	2	3	4	5	6
23	Piese tip *émoussée* (cu tăişul tocit)	6	1,78		
24	Piese tip *esquillée*	2	0,59		2,96
25	Diverse (din care: un cioplitor bifacial lateral pe galet relativ plat, cu tăişul sinuos denticulat convex avînd dimensiunile 7,9 × 5,6 × 2,5 cm şi o lamă fragmentară cu retuşe plate inverse asemănătoare tipului Kukrek)	2	0,59		
27	Lamă cu trunchiere rectilinie (retuşată)	1	0,29		
30	Lame cu retuşe regulate (din care: cu retuşe directe (4); cu retuşe directe pe ambele laturi şi cu trunchiere oblică retuşată (1); cu retuşe inverse (2))	7	2,08		2,96
31	Cuţite tip *à dos* (cu cortex)	2	0,59		
33	Lamele tip *à bord abattu* (cu latura retuşată abrupt) parţiale	2	0,59		
34	Lamele tip *à bord abattu gibbeux* (cu o proeminenţă sau cocoaşă pe latura retuşată abrupt). Se remarcă una pe lamelă pigmee similară micrograveturlui	4	1,18	1,77	
36	Lamelă tip *à tête arquée* (cu retuşe abrupte pe latura arcuită)	1	0,29		
38	Lamele cu retuşe continui regulate (din care: cu retuşe inverse (1); cu retuşe alterne (1); cu retuşe directe (3), una avînd o trunchiere rectilinie)	5	1,48		17,76
39	Lamele tip *bordée* (cu retuşe foarte scurte, semiabrupte). Se remarcă una cu trunchiere rectilinie	9	2,67		
40	Lamele tip *à coche unique* (cu o singură scobitură retuşată)	14	4,14		
41	Lamele sparte deasupra unei scobituri retuşate	5	1,48	8,29	
42	Lamele sparte într-o scobitură retuşată (una şi cu scobitură la bază realizată prin retuşe plate inverse)	9	2,67		
43	Lamele cu trunchiere concavă (retuşată)	3	0,89	1,48	
44	Lamele cu trunchiere transversală (retuşată)	2	0,59		
46	Lamele cu trunchiere oblică (retuşată)	3	0,89		
47	Lamele cu trunchiere oblică opusă unei spărturi	3	0.89		
48	Vîrf cu trunchiere foarte oblică (retuşată)	1	0,29		0,58
51	Vîrf cu retuşă unilaterală (avînd baza foarte subţire neretuşată)	1	0,29		

(continuare tabel)

1	2	3	4	5	6
62	Fragmente de lamele strîmte tip *à bord abattu*	3	0,89		
63	Lamele strîmte tip *à bord abattu tronquée* (retuşate abrupt şi cu trunchiere retuşată)	3	0,89		
65	Fragmente de lamele tip *à bord abattu* (din care trei cu vîrful ascuţit, similare tipului *microgravette*, iar una cu retuşe abrazive)	10	2,96		5,63
66	Lamele tip *à bord abattu tronquée* (cu retuşe abrupte pe o latură şi cu o trunchiere retuşată). Se remarcă una cu vîrful ascuţit iar la capătul opus trunchiată	3	0,89		
94	Trapeze tip *rectangle*	2	0,59		
95	Trapez tip *Vielle*	1	0,29		
96	Trapeze asimetrice scurte	3	0,89		
98	Trapeze simetrice scurte	8	2,37		5,02
100	Trapeze simetrice cu trunchieri oblice (unul cu baza mică, fin denticulată)	2	0,59	0,88	
101	Trapez simetric cu trunchieri concave	1	0,29		
107	Lame tip *à coche multiple* (cu scobituri retuşate, denticulate) unilaterale. Se remarcă una cu o singură scobitură retuşată	7	2,08		
108	Lamela tip *à coche multiple* unilaterale	1	0,29	2,37	
109	Lame cu retuşă parţială neregulată, unilaterală (din care 5 cu retuşe inverse)	9	2,67	3,85	
110	Lamele cu retuşă parţială neregulată, unilaterală	4	1,18		
111	Lame tip *à coche jumelles* (cu scobituri retuşate dispuse simetric sau perechi)	2	0,59		8,28
113	Lame cu retuşe *jumelles* (simetrice sau perechi)	2	0,59		
115	Lamă tip *à coches décalées* (cu scobituri retuşate dispuse asimetric, mai sus pe o latură decît pe cealaltă)	1	0,29	0,88	
116	Lamele tip *à coches décalées* (cu retuşe alterne)	2	0,59		
	Total unelte	338	100%		100%

Material brut (neprelucrat)

Nuclee piramidale şi piramidale spre fusiforme	13
Nuclee fusiforme	4
Nuclee prismatice	24
Nuclee discoidale	2
Nuclee globulare	6
Nuclee cu desprinderi încrucişate	2
Nuclee informe	6
Total nuclee	57
Lame întregi	10
Lame fragmentare: extremităţi proximale (53); extremităţi distale (22); corpuri de lame (lame sparte la ambele capete (51)	126
TOTAL lame (din care 11 utilizate)	136
Lamele întregi	99
Lamele fragmentare: extremităţi proximale (331); extremităţi distale (66); corpuri de lamele (245)	642
TOTAL lamele (din care 8 utilizate)	741
Lame tip *à crête*	5
Lamele tip *à crête*	6
Aşchii şi săpături (din care 2 utilizate)	2263
TOTAL general piese (material brut)	3208

Materia primă	%
Silex zis de Prut: cenuşiu-negricios, vineţiu, brun-sticlos, alburiu-vineţiu, albăstrui-vineţiu	94,64
Silex zis de Nistru (alburiu cu nuanţe maronii, mat)	0,54
Silex brun-gălbui mat	0,11
Şist negru	0,23
Menilit	0,31
Gresie silicioasă cu glauconit	0,08
Silex calcinat	4,09

mai multe piese litice de mărime mijlocie şi chiar mare, ele constînd din aşchii, lame şi nuclee.

Dimensiunile pieselor. Cea mai mare parte dintre unelte sînt de dimensiuni microlitice (77,60 %). Dintre acestea 50 % îl constituie piesele microlitice (lung. = 2—5 cm) iar 17,60 % piesele pigmee a căror lungime nu depăşeşte 2 cm. În schimb, piesele de mărime mijlocie (lung. = = 3— 7,5 — 8 cm) ating un procent de 21,80 % urmate de cele macrolitice (lung. de peste 7,5—8 cm) al căror procent nu depăşeşte 0,60 % (cea mai lungă lamă fiind de 9,9 cm).

Consideraţii asupra uneltelor. Cercetînd lista-tip (vezi graficul cumulativ, fig. 12) apare destul de clar că grupa de unelte cea mai bine reprezentată este cea a gratoarelor (41,13 %). Dintre acestea cele mai numeroase sînt gratoarele simple pe aşchie (10,66 %) urmate de cele pe lamă spartă prin flexiune *(raccourci)*, pe aşchie retuşată şi de cele unguiforme. Ca forme mai rare se întîlnesc gratoarele pe vîrf de lamă scurtă şi cele de tip ogival. Nu s-au găsit unelte combinate de tipul gratoarului-burin. Această grupă este urmată de cea a lamelelor *à bord abattu*, cu retuşe continui regulate, cu *coche unique* şi cu trunchiere retuşată (17,76 %), de cea a lamelor şi lamelelor de tip „Montbani" cu retuşe neregulate sau cu scobituri retuşate (8,28 %), precum şi de cea a străpungătoarelor, piesele tip *taraud*

şi burinelor (7,98 %). Dintre aceste din urmă unelte predomină cele de tip diedru (5,62 %), în schimb burinele pe trunchiere retuşată aflîndu-se în proporţie de numai 1,48 %. Alte grupe se întîlnesc în proporţii mai mici, cum ar fi cea a aşchiilor (denticulate, cu trunchiere retuşată, racloare şi *raclette)* (7,70 %), cea a lamelelor strîmte *à bord abattu* şi *à bord abattu tronquée* (5,63 %), precum şi cea a trapezelor (5,02 %).

Este de remarcat că printre armături în afară de trapeze (dintre acestea predomină cele simetrice scurte) apar şi două vîrfuri, unul cu trunchiere foarte oblică retuşată şi altul cu retuşă unilaterală. Nu s-au descoperit vîrfuri de tip Tardenois şi nici alte piese geometrice cum ar fi segmentele de cerc. În sfîrşit, ultimele două grupe ce trebuie amintite şi care cuprind unelte ca cele de tip *esquillée*, *émoussée*, lamele cu retuşe regulate sau cu trunchiere, cuţite *à dos* etc. se găsesc în procente ce ating 2,96 % fiecare. Printre uneltele înglobate la categoria diverse menţionăm un cioplitor bifacial lateral pe galet relativ plat, precum şi o lamă cu retuşe plate inverse similare celor de tip Kukrek. Nu s-au găsit microburine.

RIPICENI-IZVOR

Asupra poziţiei şi stratigrafiei cunoscutei aşezări de la Ripiceni-Izvor nu vom insista deoarece această staţiune a format obiectul cîtorva studii deja publicate [15].

Cu toate acestea, este necesar să amintim că nivelul tardenoasian, a cărui grosime medie este de circa 0,40—0,50 m (situat într-un orizont negru-brun închis)[16], se aşterne stratigrafic direct peste nivelul gravetian şi este suprapus la rîndu-i de stratul postpaleolitic (cu ceramică neo-eneolitică, din epoca bronzului etc.).

Reţine atenţia faptul că în nivelul tardenoasian nu s-a putut observa pe toată întinderea sa resturi ale unor complexe de locuire şi nici ale unor vetre de foc, deşi existenţa acestora nu poate fi exclusă, întrucît s-au găsit unele piese puternic calcinate. Dealtfel, datorită numeroaselor crotovine care au antrenat din stratul superior o serie de materiale, precum şi al unor deranjamente ulterioare (gropi de bordeie, de bucate etc., făcute îndeosebi în epoca feudală şi chiar mai recent) nivelului tardenoasian nu i s-a putut atribui nici un rest faunistic. Din aceste considerente nu au fost posibile nici realizarea unor analize de sporopolen.

Inventarul litic. De pe o suprafaţă de aproximativ 2 000 m² s-a descoperit un număr de 7 027 piese litice din care 690 reprezintă unelte iar 6 337 obiecte netransformate în unelte (resturi de prelucrare).

În unele zone ale suprafeţelor săpate, materialul litic apare cu totul sporadic (îndeosebi în partea de nord-nord-vest a aşezării), în schimb în alte zone (aflate în partea de sud-sud-est) aceste obiecte se întîlnesc într-un număr mult mai mare. Putem vorbi aici chiar de unele mici ateliere

[15] Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 5—31; Al. Păunescu, Ana Conea, M. Cîrciumaru, Venera Codarcea, Al. V. Grossu, Radu Popovici, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—21; Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336; Al. Păunescu şi V. Chirica, Academia R.S. România, Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice, Seria IV, t. II, 1977, p. 57—64.

[16] Culoarea la material umed — sistem Munsell (10 Y R 2/1,5—3,3). Această depunere ar putea fi socotită ca un loess degradat cu puternice infiltraţii de humus.

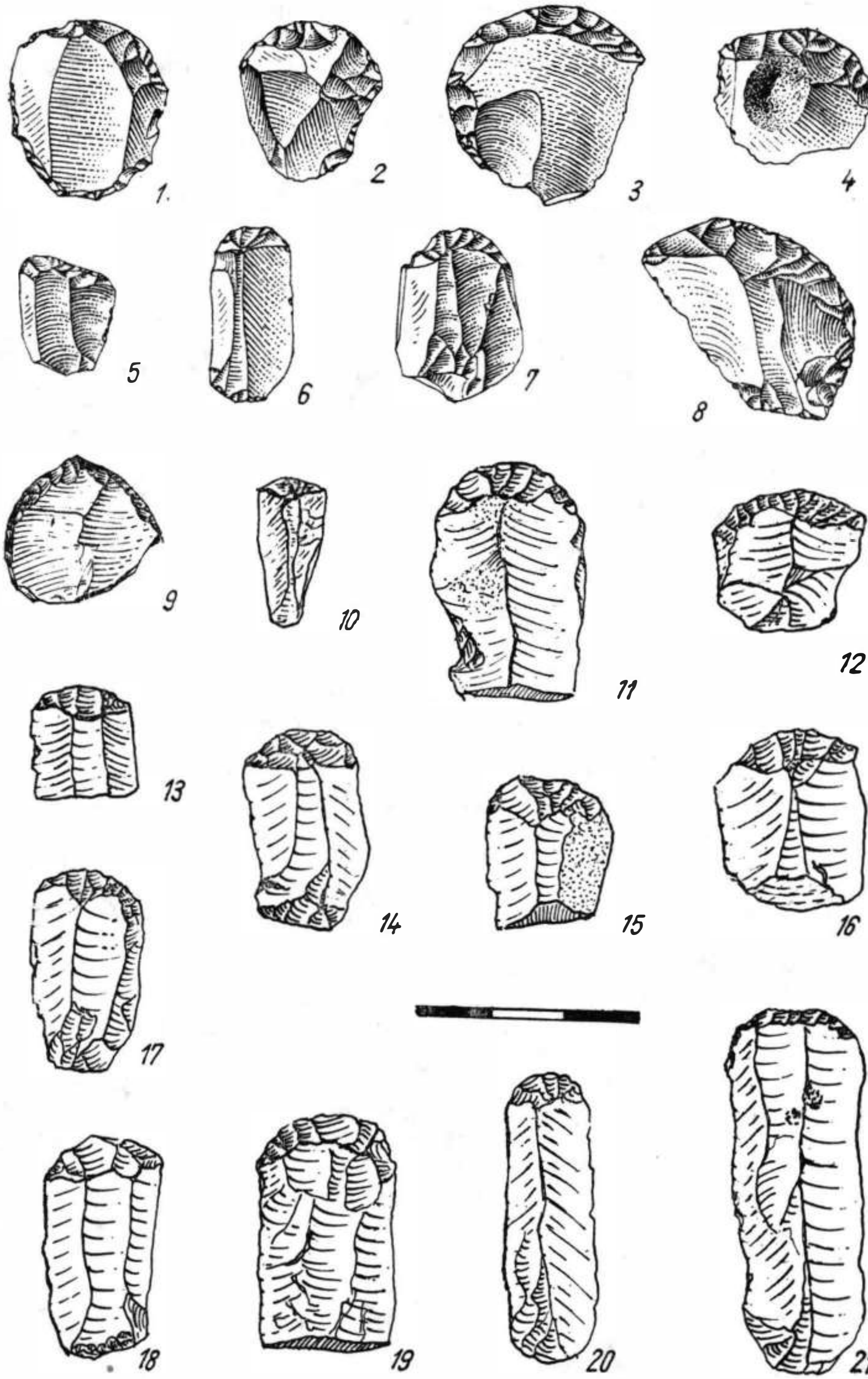

Fig. 7. Ripiceni-Izvor. 1—21 gratoare pe aşchi şi lame de silex.

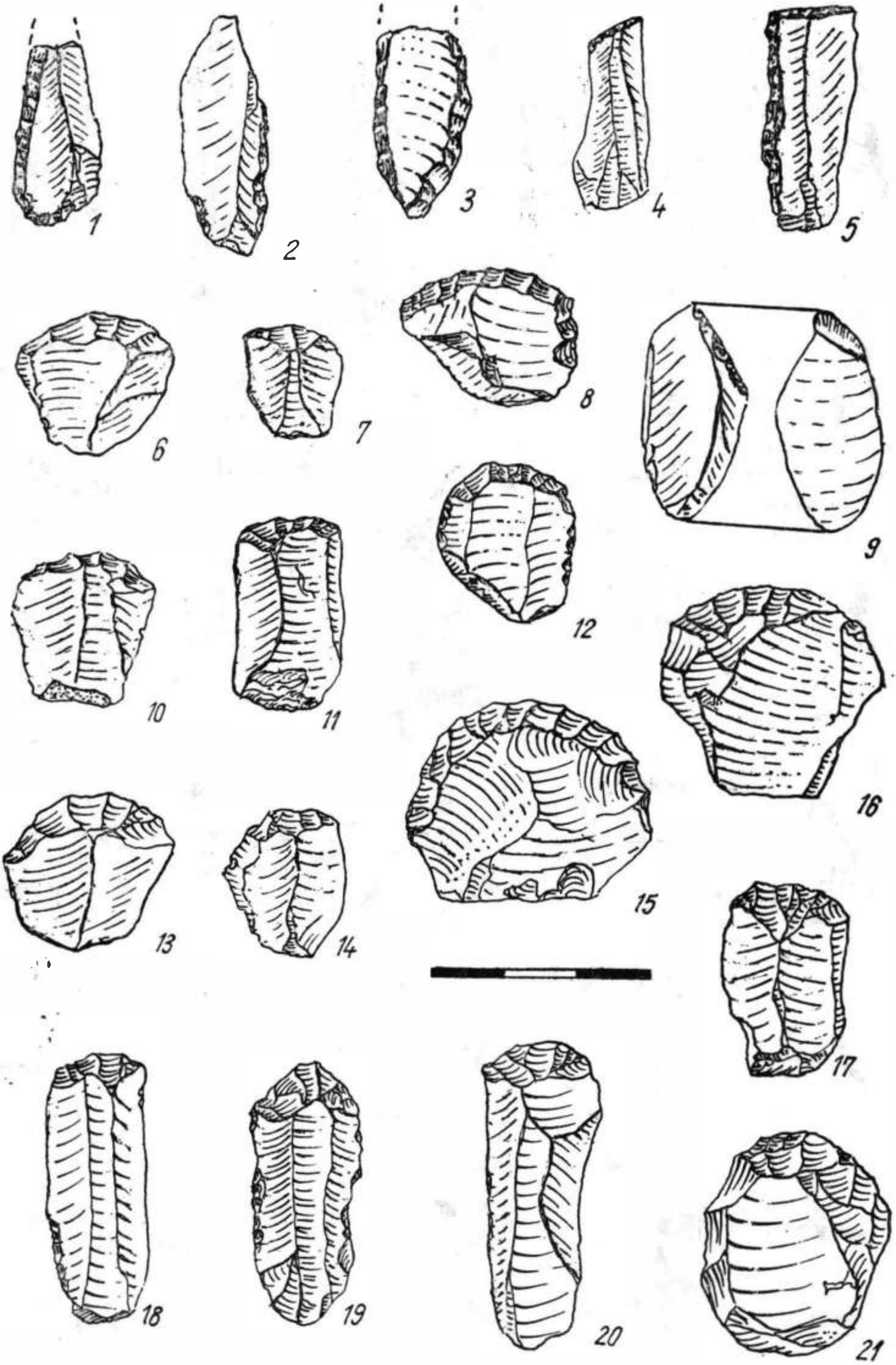

Fig. 8. Ripiceni-Izvor. 1—21 piese de silex: 1, 3 lame fragmentare cu retuşe regulate; 2 lamelă tip *à bord abattu* parţială; 4, 5 lamelă şi lamă cu trunchiere retuşată; 6—8, 10—21 gratoare; 9 microburin distal.

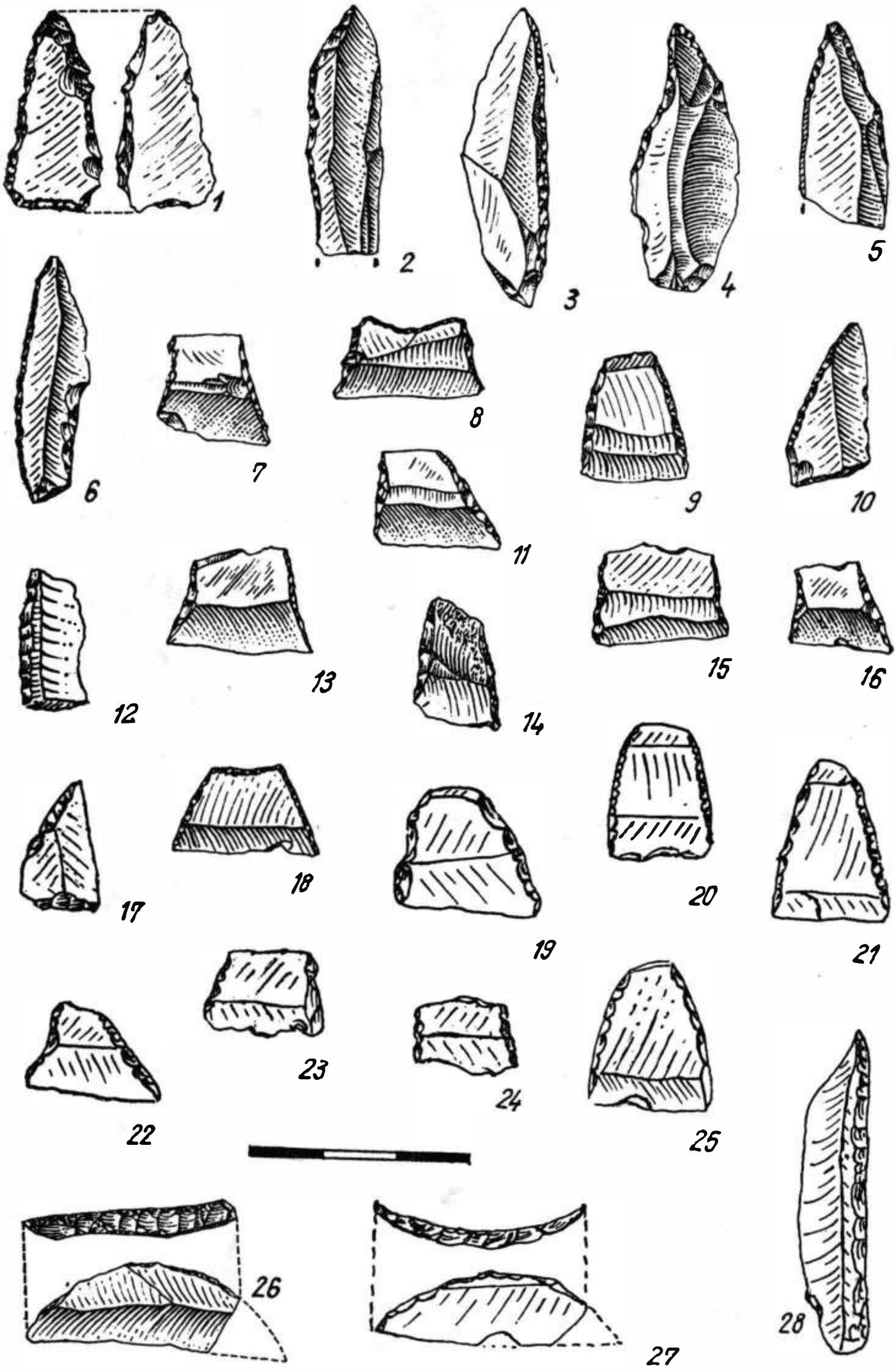

Fig. 9. Ripiceni-Izvor. 1—28 piese de silex: 1 vîrf tip Tardenois; 2 lamă fragmentară cu retuşe regulate; 3, 6, 12, 28 lamele tip *à bord abattu;* 4 străpungător; 5 piesă fragmentară tip *taraud* 7—11, 13—25 trapeze; 26, 27 segmente de cerc fragmentare.

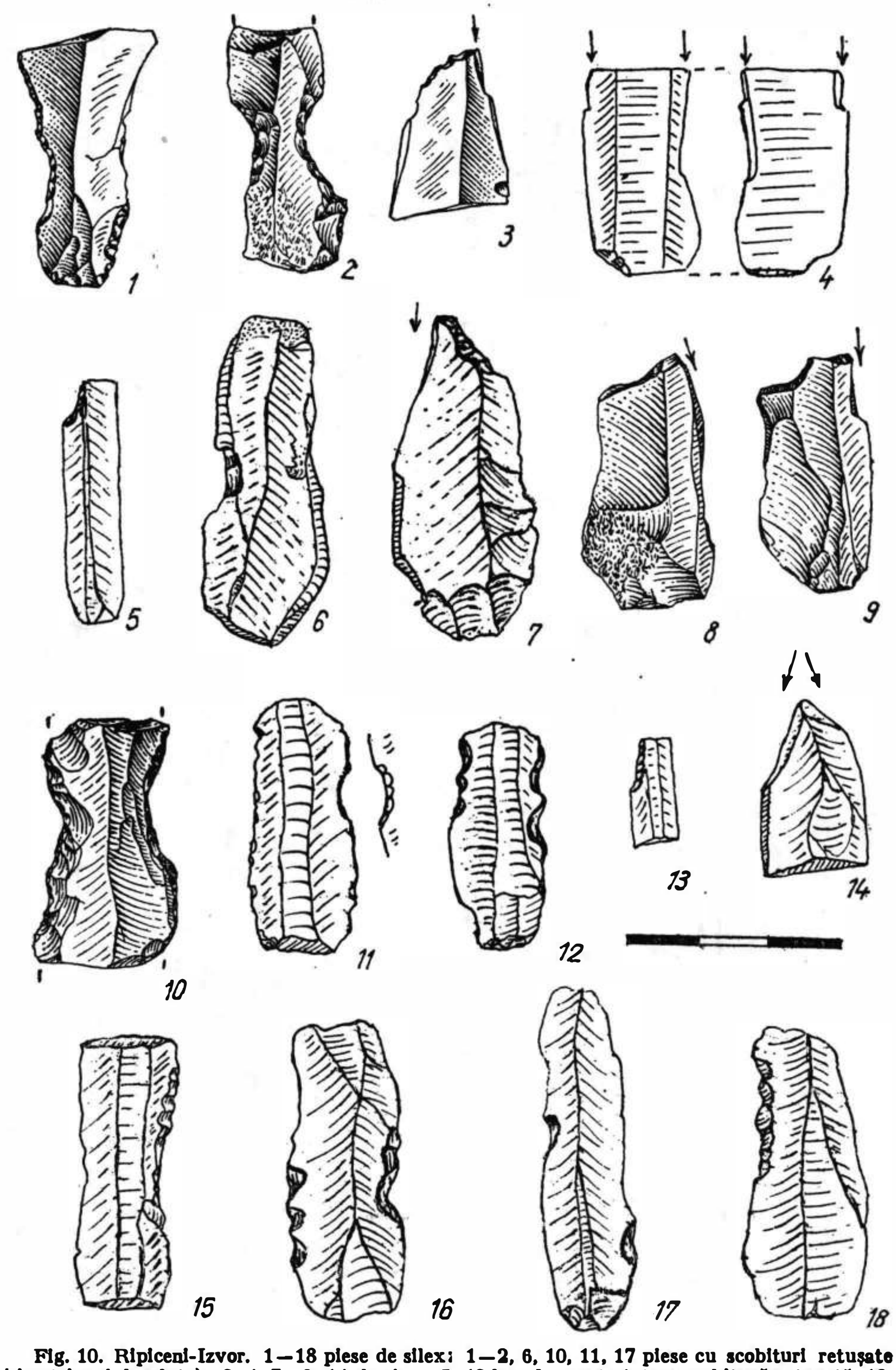

Fig. 10. Ripiceni-Izvor. 1—18 piese de silex: 1—2, 6, 10, 11, 17 piese cu scobituri retuşate (simetrice şi decalate); 3, 4, 7—9, 14, burine; 5, 13 lamele sparte într-o scobitură retuşată, 12, 15, 16, 18 piese denticulate.

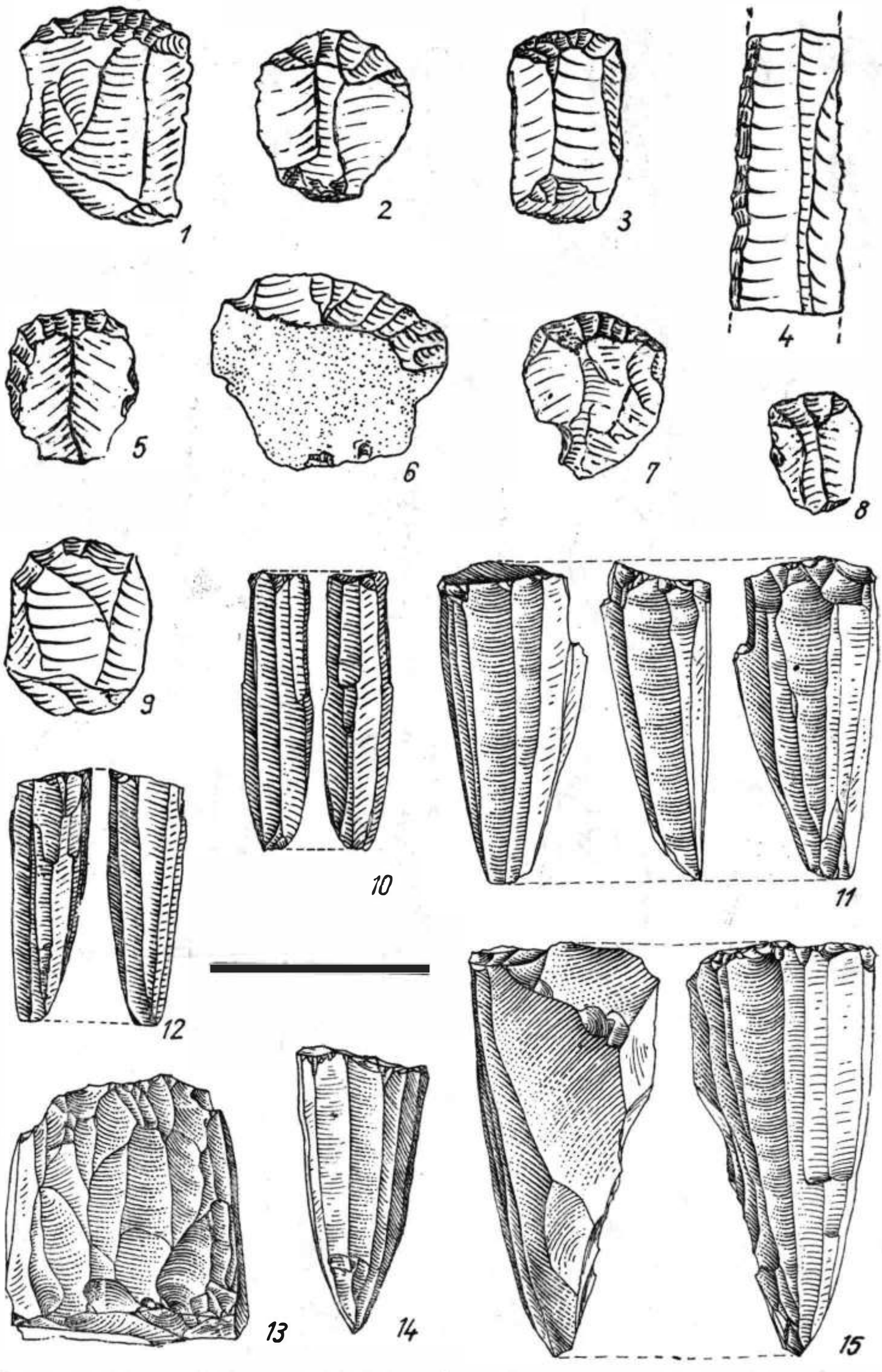

Fig. 11. Ripiceni-Izvor. 1—15 piese de silex: 1—3, 5, 9 gratoare; 4 lamă cu retuşe continui, regulate; 10—15 nuclee.

Lista-tip a materialului litic
(după metoda J.-G. Rozoy) (fig. 7—11)

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	2	3	4	5	6
1	Gratoare pe vîrf de lamă lungă	20	2,90		
2	Gratoare pe vîrf de lamă scurtă (unul cu o latură denticulată inversă)	42	6,10	13,92	
3	Gratoare pe lamă spartă prin flexiune *(raccourci)*	54	7,82		
4	Gratoare simple pe aşchie (unul cu un spin lateral retuşat folosit ca străpungător)	107	15,50		
5	Gratoare pe aşchie retuşată	62	8,99		51,44
6	Gratoare circulare	3	0,43		
7	Gratoare unguiforme	36	5,21	8,97	
8	Gratoare diverse pe aşchie (dublu (4); ogival (7); tip *à museau* sau cu bot (7); tip *à épaulement* sau cu umăr (1); în evantai (1); gratoar — lamă *tronquée* (trunchiată şi retuşată) (1); gratoar-burin (2)).	23	3,33		
9	Gratoare carenate	5	0,73	1,16	
9 bis	Raboturi	3	0,43		
11	Aşchii groase denticulate (din care 5 cu o singură scobitură retuşată iar una cu două mici scobituri alăturate)	12	1,74	2,03	
12	Aşchii subţiri denticulate	2	0,29		
13	Aşchii groase cu trunchiere (concavă şi dreaptă) retuşată	4	0,58	1,89	
14	Aşchii groase retuşate (una cu retuşe inverse)	9	1,31		
15	Aşchii subţiri cu trunchiere retuşată	3	0,43	1,74	
16	Aşchii subţiri retuşate (una cu retuşe inverse)	9	1,31		7,69
17	Racloare pe aşchi (din care: simplu convex (5); simplu drept (2); simplu concav (2); dublu drept (2)).	11	1,60	2,03	
18	Piese tip *raclete* (pe lamele sau aşchii subţiri)	3	0,43		
19	Străpungătoare	5	0,73		
20	Piese tip *taraud* (străpungătoare cu vîrful gros) din care: pe lamelă (1); pe lamă (1); pe lamă cu trunchiere oblică (1)	3	0,43		6,53

(continuare tabel)

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate	
1	2	3	4	5	6
21	Burine diedre (de tip: de unghi pe spărtură (9); diedru drept (3); diedru de unghi (8); diedru *déjeté* (1); nucleiforme (2); multiplu mixt (2); multiplu diedru (4) din care unul pe lamelă tip *à cran)*	29	4,21	5,37	
22	Burine pe trunchiere retuşată (din care: pe trunchiere oblică (5) şi pe trunchiere concavă (3)	8	1,16		
23	Piese tip *émoussée* (cu tăişul tocit)	24	3,48		
24	Piese tip *esquillée*	3	0,43		
25	Diverse (un cioplitor unifacial lateral denticulat pe galet plat, 5,3 × 4,1 × 2 cm)	1	0,14		4,05
27	Lame cu trunchiere rectilinie (retuşată)	6	0,87		
28	Lame cu trunchiere oblică (retuşată)	3	0,43	0,57	
29	Lamă cu retuşe distale	1	0,14		
30	Lame cu retuşe regulate (din care: cu retuşe inverse (2); cu retuşe alterne (1); cu retuşe directe (12))	15	2,18		4,20
31	Cuţite tip *à dos* (cu cortex)	4	0,58		
32	Lamele tip *à bord abattu* (cu latura retuşată abrupt atipice	4	0,58	1,01	
33	Lamele tip *à bord abattu* parţiale (una cu un început de *cran)*	3	0,43		
37	Lamelă cu retuşe parţiale regulate	1	0,14		
38	Lamele cu retuşe continui, regulate	4	0,58	0,72	
39	Lamele tip *bordée* (cu retuşe foarte scurte, semiabrupte)	4	0,58		
40	Lamele tip *à coche unique* (cu o singură scobitură retuşată)	21	3,05		9,28
41	Lamele sparte deasupra unei scobituri retuşate	4	0,58	4,36	
42	Lamele sparte într-o scobitură retuşată	5	0,73		
43	Lamele cu trunchiere concavă (retuşată)	2	0,29	1,60	
44	Lamele cu trunchiere transversală (retuşată)	9	1,31		
45	Lamelă cu retuşe distale	1	0,14	1,01	
46	Lamele cu trunchiere oblică (retuşată)	6	0,87		

(Continuare tabel)

1	2	3	4	5	6
48	Vîrf cu trunchiere foarte oblică (retuşată)	1	0,14		0,14
58	Segmente de cerc stare fragmentară (unul cu o mică scobitură retuşată pe coardă)	2	0,29		0,29
64	Lamele tip *à bord abattu* tipice din care patru cu vîrful ascuţit similare tipului *microgravette*	5	0,73	1,02	1,31
65	Fragmente de lamele tip *à bord abattu*	2	0,29		
66	Lamele tip *à bord abattu tronquée* (cu o latură retuşată abrupt şi cu o trunchiere retuşată)	2	0,29		
87	Vîrf tip Tardenois (piesă în formă de triunghi isoscel cu toate laturile retuşate)	1	0,14		0,14
94	Trapez tip *rectangle*	1	0,14		2,59
95	Trapez tip *Vielle*	2	0,29		
96	Trapez asimetric scurt	1	0,14		
97	Trapez asimetric lung	1	0,14		
98	Trapez simetric scurt (cu baza mică fin retuşată)	1	0,14	1,59	
99	Trapeze simetrice lungi (unul cu baza mică concavă şi fin retuşată)	10	1,45		
100	Trapeze simetrice cu trunchieri oblice	2	0,29		
107	Lame tip *à coche multiple* (cu scobituri retuşate, denticulate) unilaterale. Se remarcă 11 cu o singură scobitură retuşată	33	4,79	5,08	12,34
108	Lamele tip *à coche multiple* unilaterale	2	0,29		
109	Lame cu retuşă parţială neregulată, unilaterală (din care 2 cu retuşe inverse)	11	1,60	2,03	
110	Lamele cu retuşă parţială neregulată, unilaterală	3	0,43		
111	Lame tip *à coches jumelles* (cu scobituri retuşate dispuse simetric sau perechi)	9	1,31	1,60	
112	Lamele tip *à coches jumelles*	2	0,29		
113	Lame cu retuşe *jumelles* (simetrice sau perechi)	11	1,60	1,74	
114	Lamelă cu retuşe *jumelles*	11	0,14		
115	Lame tip *à coche décalées* (cu scobituri retuşate dispuse asimetric, mai sus pe o latură decît pe cealaltă)	7	1,02	1,75	
116	Lamele tip *à coches décalées*	5	0,73		
117	Lame cu retuşe *décalées*	1	0,14		
	TOTAL unelte	690	100%		100%

Material brut (neprelucrat)	
Nuclee piramidale și piramidale spre fusiforme	80
Nuclee fusiforme	44
Nuclee prismatice (cu un plan sau două de lovire)	100
Nuclee discoidale	2
Nuclee globulare	8
Nuclee cu desprinderi încrucișate	5
Nuclee informe	103
TOTAL nuclee	342
Lame întregi	312
Lame fragmentare: extremități proximale (409); extremități distale (102); corpuri de lame (lame sparte la ambele capete) (180)	691
TOTAL lame (din care 21 utilizate)	1003
Lamele întregi	591
Lamele fragmentare: extremități proximale (470); extremități distale (232); corpuri de lamele (262)	964
TOTAL lamele (din care 13 utilizate)	1555
Lame tip *à crête*	12
Lamele tip *à crête*	11
Microburin distal	1
Așchii (din care 3 utilizate), spărturi și bulgări de silex sparți	3413
TOTAL general piese (material brut)	6337
Materia primă	%
Silex zis de Prut: cenușiu-negricios, vinețiu-închis, vinețiu-brun, sticlos, alburiu-vinețiu, vinețiu-albăstrui etc.	97,44
Silex zis de Nistru (alburiu cu nuanțe maronii, mat)	1,79
Gresie silicioasă cu glauconit	0,03
Șist negru	0,04
Silex calcinat	0,70

de cioplire cum ar fi cele din patratele U 20 — U 23 care a oferit aproximativ 575 piese.

Dimensiunile pieselor. Cea mai mare parte dintre unelte sînt de dimensiuni microlitice (58,90 %). Dintre acestea 48 % îl constituie piesele microlitice (lg. = 2—5 cm), iar 1,90 % piesele pigmee a căror lungime nu depășește 2 cm (de pildă unele gratoare și lamele au o lungime de 1—1,7 cm).

În schimb, piesele de mărime mijlocie (lg. = 5—7,5—8 cm) ating un procent de 40 % urmate de cele macrolitice (lg. de peste 7,5—8 cm) al căror procent nu trece de 1,10 % (printre aceste unelte se remarcă cel mai mare gratoar lung de 11,8 cm).

Considerații asupra uneltelor. Studiind lista-tip (vezi graficul cumulativ, fig. 12) apare destul de limpede că grupa de unelte cea mai bine reprezentată este cea a gratoarelor (51,44 %). Dintre acestea cele mai numeroase sînt gratoarele simple pe așchie (15,50 %) urmate de cele pe așchie retușată, pe lamă spartă prin flexiune *(raccourci)* și de cele pe lamă scurtă. Ca forme mai rare se întîlnesc gratoarele zise cu bot sau cu umăr, gratoarul-lamă trunchiată, cele duble, precum și unealta combinată de tip gratoar-burin (2 piese).

Această grupă este urmată de cea a lamelor și lamelelor de tip „Montbani" cu retușe neregulate sau cu scobituri retușate (12,34 %), de cea a lamelelor tip *à bord abattu*, cu retușe continui regulate, cu *coche unique* și cu trunchiere retușată (9,28 %), precum și de cea a așchiilor (denticulate, cu trunchiere retușată, racloare și *raclette)* (7,69 %). Remarcăm că unele

unelte cum ar fi străpungătoarele (cu vîrful ascuţit, sau cu vîrful gros) sau piesele tip *émoussée* (cu tăişul tocit), ori cele de tip *esquillée*, precum şi lamele cu retuşe regulate, cu trunchiere retuşată şi cuţitele tip *à dos* se întîlnesc în procente reduse ce variază între 0,14 şi 3,48%. Printre acestea menţionăm şi un cioplitor unifacial lateral lucrat pe galet plat. Într-un procent ceva mai ridicat (5,37%) apar burinele, fie de tip diedru (simplu sau multiplu) (4,21%), fie pe trunchiere retuşată (1,16%).

De asemenea, demne de reţinut sînt şi cele cîteva exemplare care alcătuiesc aşa-zisele armături, ca de pildă: vîrful cu trunchiere foarte oblică retuşată, vîrful de tip Tardenois, precum şi piesele geometrice (segmentele de cerc şi trapezele de diverse tipuri fie simetrice sau asimetrice, de tip Vielle ori *rectangle*). Aceste forme geometrice apar într-un procent de numai 2,88%. În afara pieselor menţionate ar mai fi de amintit şi prezenţa într-un singur exemplar al microburinului distal (formă care reprezintă un deşeu caracteristic, produs prin tehnica secţiunii oblice pe o nicovală).

★

O primă concluzie care se impune din studierea tehnico-tipologică a materialului litic este aceea referitoare la identitatea aproape totală a diverselor grupe de unelte din ambele staţiuni prezentate.

Dealtfel, această unitate tehnico-tipologică reiese limpede şi din graficul cumulativ (fig. 12) unde s-a inclus, pentru comparaţie, proporţia uneltelor dintr-o a treia staţiune, cea de la Icuşeni (jud. Botoşani)[17].

Există fără îndoială şi unele deosebiri sensibile atît din punct de vedere cantitativ, cît şi în ceea ce priveşte prezenţa sau absenţa într-una din aşezări a unor tipuri de unelte şi armături. În acest sens am putea aminti prezenţa segmentelor de cerc sau a vîrfului de tip Tardenois la Ripiceni-Izvor şi inexistenţa lor la Erbiceni, precum şi prezenţa vîrfului cu retuşă unilaterală ori a lamelelor strîmte *à bord abattu tronquée* la Erbiceni şi lipsa lor în locuirea de la Ripiceni.

O a doua concluzie care se poate trage este aceea privitoare la folosirea aceleiaşi materii prime. Astfel, din datele expuse mai sus se poate vedea că într-o proporţie de aproximativ 97% (Ripiceni) şi circa 94% (Erbiceni) se prelucra silexul de bună calitate zis de Prut şi în procente aproape neglijabile alte roci cum ar fi şistul negru sau gresia silicioasă cu glauconit. Doar silexul zis de Nistru (alburiu-maroniu mat) a fost folosit ceva mai mult în raport cu aceste roci, el atingînd 1,79% la Ripiceni şi numai 0,54% la Erbiceni.

În ceea ce priveşte dimensiunile uneltelor, s-a constatat că în ambele staţiuni mai mult de jumătate din piesele (cuprinse în lista-tip) sînt microlitice, procentul lor fiind mai ridicat la Erbiceni (circa 78%) decît la Ripiceni, unde ele ating aproximativ 59%.

Astfel, putem afirma, pe baza similitudinilor tehnico-tipologice a inventarului litic, mai bogat în aşezările discutate şi mai puţin numeros în altele, cum ar fi cele de la Icuşeni sau Ghireni[18], că aceste staţiuni aparţin aceleiaşi grupe culturale reprezentată de vînătorii şi culegătorii tardenoasieni.

---

[17] Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 239—249.
[18] Idem, Materiale, 10, 1973, p. 9—10.

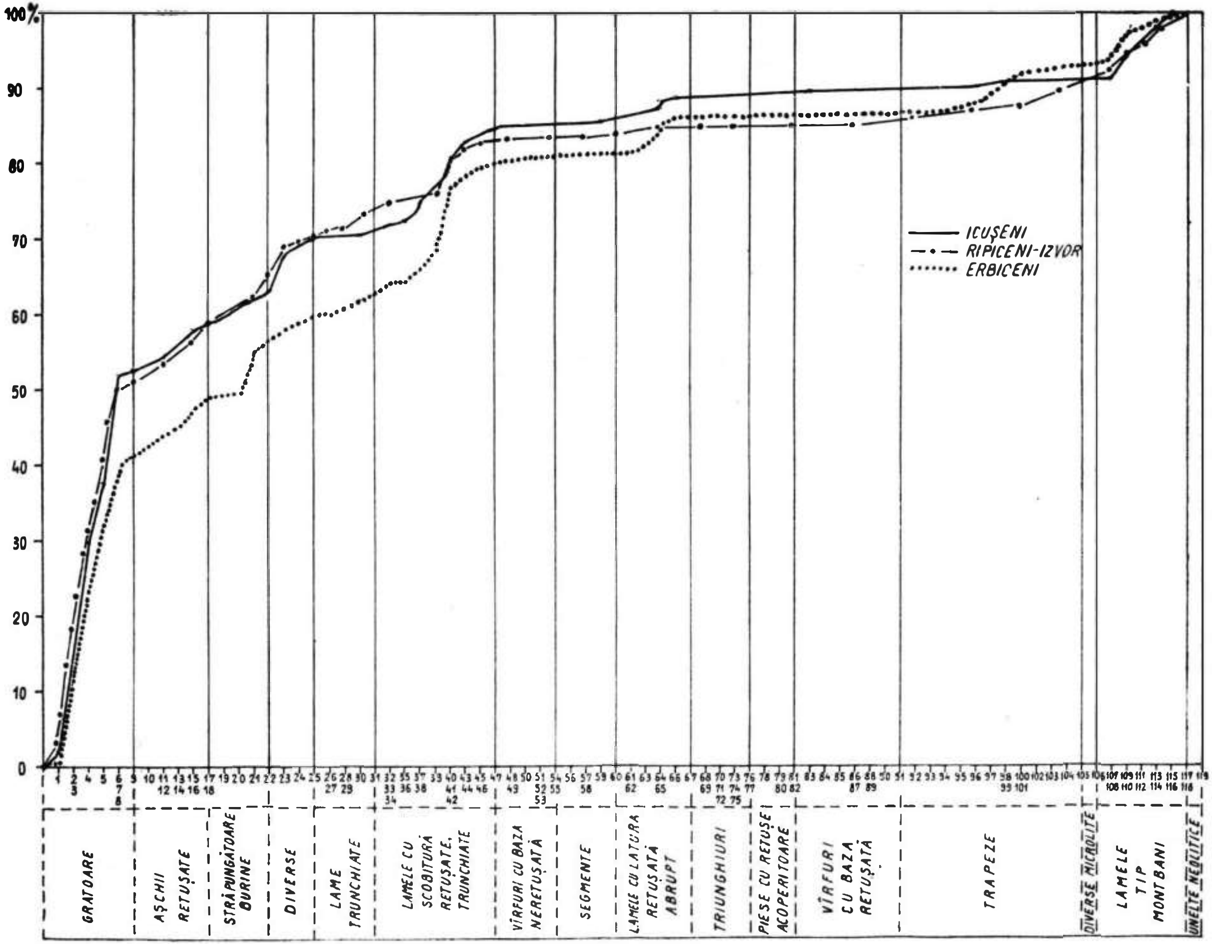

Fig. 12. Grafic cumulativ privind proporţia uneltelor tardenoasiene descoperite în aşezările: Erbiceni, Ripiceni-Izvor şi Icuşeni.

Este interesant de reţinut că dintre cele aproximativ 15 aşezări tardenoasiene descoperite pînă acum pe teritoriul dintre Siret şi Prut, cele mai multe dintre ele se află în jumătatea de nord a acestei zone şi numai cîteva în partea ei de sud, cum ar fi de pildă locuirile de la Bereşti-Dealul Taberei şi Băneasa (jud. Galaţi) [19]. De asemenea, trebuie să amintim că atît în Dobrogea, cît şi în est-nord-estul Munteniei [20] s-au descoperit, în ultima vreme, aşezări tardenoasiene aparţinînd unei etape evoluate a acestei culturi. Este de remarcat faptul că pînă în prezent nu s-au găsit, în nici o aşezare săpată, de pe teritoriul nostru, resturi scheletice umane care să ne permită să cunoaştem ritul de înmormîntare al acestor populaţii. În afara obiectelor litice şi ale unor relativ puţine resturi faunistice, numai aşezarea de la Erbiceni a oferit şi cîteva bucăţi mărunte de ocru roşu.

Am arătat cu alt prilej că populaţiile epipaleolitice sau mezolitice (mezoliticul fiind considerat ca o fază finală al unui epipaleolitic ce se neolitizează) care au evoluat, la începutul holocenului (foarte probabil între mileniile VIII—VI î.e.n.) au cuprins un teritoriu destul de vast delimitat de cele trei bazine şi anume, la vest de cel al Siretului, la est de cel al Niprului, iar spre sud de cel al Dunării inferioare. În legătură cu aceasta este necesar să menţionăm că, pînă acum, nu au fost descoperite asemenea aşezări tardenoasiene în zona dintre Carpaţi şi Siret aici fiind cunoscute doar staţiunile de altitudine aparţinînd culturii epipaleolitice timpurii de tip swiderian.

Numeroasele descoperiri făcute în ultimele decenii, în spaţiul dintre Siret şi Nipru, cuprind aproape în exclusivitate aşezări în aer liber situate, de obicei, atît pe terenurile joase (şesuri, lunci), cît şi pe terasele inferioare sau pe cele mai înalte ale unor rîuleţe, azi uscate, şi mai rar pe cele ale unor rîuri mari. Peşterile par a fi fost puţin locuite în această vreme (fig. 13).

Fără îndoială că o periodizare pe temeiuri stratigrafice sau pe baza unor datări absolute (C_{14}) este greu de făcut în stadiul actual al cercetărilor. Nu se cunosc, însă, staţiuni tardenoasiene cu mai multe niveluri de locuire. Resturile de cultură materială de care dispunem constau îndeosebi din obiecte litice şi într-o mică măsură din alte resturi cum ar fi cele faunistice.

Toate acestea ne fac să credem că multe aşezări tardenoasiene din spaţiul amintit reprezentau (după puţinătatea materialului arheologic care-l conţineau), mai degrabă locuiri sezoniere. Spre deosebire de aceste staţiuni pe care le atribuim unor colectivităţi ce pendulau dintr-o parte în alta în căutarea vînatului, întîlnim şi unele aşezări (mai întinse şi bogate în resturi de cultură materială) pe care le putem socoti aşezări stabile sau semistabile.

Este foarte posibil să fi existat în această mare zonă mai multe grupe locale de vînători şi culegători care, în timp, s-au influenţat reciproc.

Dacă pentru un moment sînt dificil de stabilit etapele evolutive ale acestei culturi, totuşi, pare a deveni din ce în ce mai clar că prima dintre ele s-a dezvoltat pe un fond local gravetian oriental final la care, pe parcurs, s-au adăugat şi alte elemente venite din zone culturale învecinate cum ar fi de pildă cele provenite din Crimeea.

---

[19] M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 67—70; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 361—375.

[20] Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 507—525.

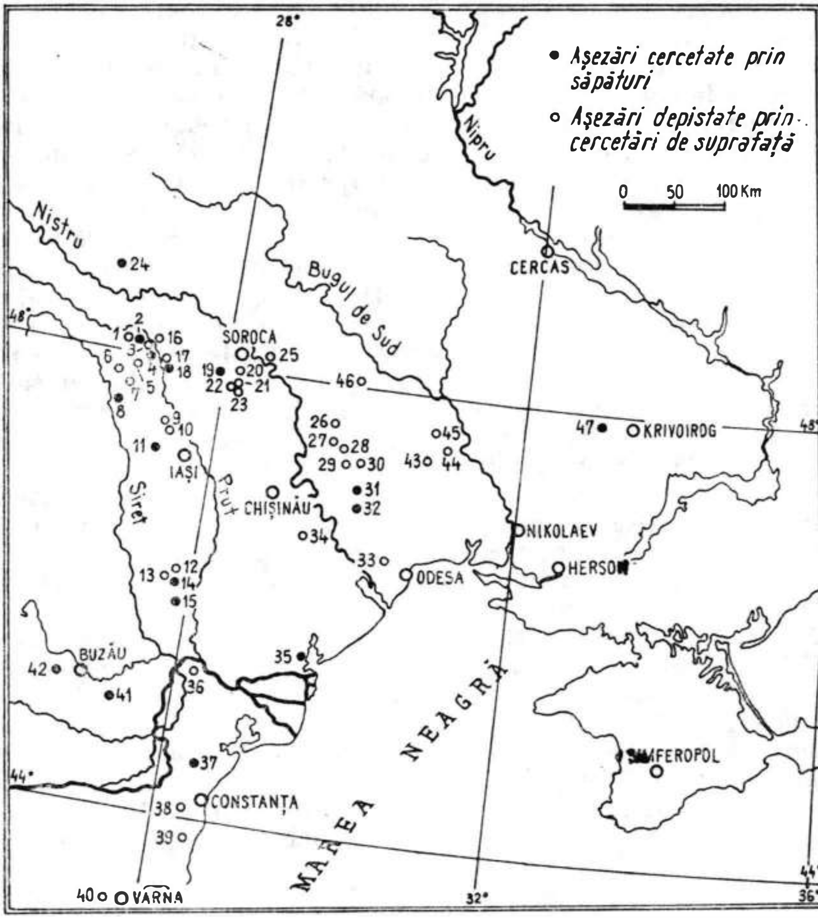

Fig. 13. Harta răspîndirii aşezărilor mezolitice tîrzii (de tip tardenoasian nord-vest pontic) din zona cuprinsă între bazinele Dunării inferioare, Siretului şi Niprului: 1. Miorcani; 2. Ghireni I—II; 3. Manoleasa-Volovăţ; 4. Ripiceni-Izvor; 5. Hăneşti; 6. Ipoteşti; 7. Draxini; 8. Icuşeni; 9. Ciulineşti; 10. Mihail Kogălniceanu; 11. Erbiceni; 12. Brădeşti 13. Bălăbăneşti; 14. Bereşti; 15. Băneasa I—II; 16. Badragii Vechi; 17. Costeşti V; 18 Peştera Buteşti; 19. Frumuşica I; 20 Gvozdova I; 21. Gura Kamenka VI; 22. Varvarovka IX; 23. Cenuşa VI; 24. Peştera Neghin; 25. Raşkov VI; 26. Panora; 27. Orlovka; 28. Dovjanka; 29. Malie Hatki; 30. Balaşovo I—II; 31. Ghirjevo; 32. Grebeniki; 33. Dobrojani; 34. Sărăteni; 35. Mirnoe; 36. Garvăn; 37. Tîrguşor I—II; 38. Straja; 39. Albeşti; 40. Pobiti Kamăni (Dikilitaş); 41. Largu I—II; 42. Lapoş; 43. Skosarevka; 44. Slobodka; 45. Vasilievka; 46. Poznanka; 47. Kazanka.

Astfel, numeroasele locuiri gravetiene tardive cunoscute în spaţiul dintre Siret şi Nistru (ca cele de la Ripiceni, Bereşti, Puricani (jud. Galaţi), Molodova şi Ataki [21] pe Nistru, Bolşaia Akarja în apropiere de Odesa [22] şi altele) par a reprezenta acel orizont cultural care a evoluat spre un epi-

[21] A. P. Cernîş, *Paleolit i mezolit Pridnestroviia* (K IX Kongressu INQUA), Moscova, 1973, p. 24.
[22] P. I. Boriskovski, SCIV, 15, 1964, 1, p. 5—15.

paleolitic (tardenoasian incipient) mai ales dacă ţinem seama atît de tendinţa spre o microlitizare accentuată a uneltelor, cît şi de apariţia unor forme cvasigeometrice.

Dacă asupra etapelor timpurii ale culturii tardenoasiene din marea zonă amintită mai sînt necesare investigaţii, în schimb pentru etapa evoluată a acestei culturi, atribuită de arheologii sovietici mezoliticului tîrziu [23], cercetările din ultima vreme ne-au adus, aşa cum am văzut, date interesante şi lămuritoare. Astfel, studiul tehnico-tipologic al obiectelor litice ne permite să vorbim de similitudini ce merg uneori pînă la identitate între diversele grupe de unelte descoperite în aşezări ce se găsesc la distanţe mai mici sau mai mari între ele, ceea ce demonstrează caracterul unitar al acestei etape evoluate a tardenoasianului nord-vest pontic.

Fără a intra în detalii de ordin tipologico-statistic este interesant de reţinut faptul că în multe staţiuni cum ar fi Ripiceni-Izvor, Erbiceni, Frumuşica I, Ghirjevo, Grebeniki, Poznanka, Kazanka (aceasta fiind cea mai estică aşezare, aflată la circa 100 km vest de Nipru) etc. s-au găsit, bineînţeles în proporţii diferite, aceleaşi forme de unelte (cum ar fi diversele tipuri de gratoare), armături (ca trapezele) sau alte piese (ca nucleele piramidale sau fusiforme). Totuşi, ne atrage atenţia procentul destul de redus sau chiar foarte scăzut al burinelor şi lipsa aproape totală în unele aşezări a segmentelor de cerc. Ar mai fi de menţionat şi prezenţa, pare-se destul de rară (ca la Erbiceni sau Badragii Vechi), a lamelei cu retuşe plate inverse de tip zis Kukrek [24].

În afara inventarului litic, în unele aşezări cercetate prin săpături s-au găsit, aşa cum am arătat, şi unele resturi faunistice (atît mamalogice cît şi malacologice). Astfel, ca şi la Erbiceni, în staţiunile Frumuşica I sau Ghirjevo (ale căror niveluri de locuire au o grosime de circa 0,40—0,50 m) s-au descoperit resturi osteologice de cal şi bovid, iar în aşezarea Grebeniki au fost identificate resturi de cal, tur (zimbru), măgar european şi saigă.

Din punct de vedere climatic perioada în care au evoluat locuirile tardenoasiene la care ne-am referit pare a corespunde perioadei de trecere de la Boreal la Atlantic, unele din ele evoluînd în plin Atlantic.

---

[23] N. A. Ketraru, *Pamiatniki epoh paleolita i mezolita* (Arheologhiceskaia Karta Moldavskoi SSR, 1), Chişinău, 1973, p. 140—158; A. P. Cernîş, *op. cit.*, p. 24, 83—98, 101—111; P. I. Boriskovski, *op. cit.*, p. 17; idem, *Pamiatniki drevneişci istorii Evrazii*, Moscova, 1975, p. 55—62; V. N. Stanko, SA Moscova 2, 1966, p. 96—102; idem, *Paleolit i neolit SSSR*, t. 7, Leningrad, 1972, p. 252—261; idem, KS Moscova 149, 1977, p. 46—53; idem, *Materialy po arheologii severnogo pricernomorija*, 8, Kiev, 1976, p. 15—21. După V. N. Stanko, sub raport stratigrafic, grupului de aşezări mezolitice timpurii (Belolesie, Anetovka, Ţarinka, Rogalik-Iakomovskaia etc.) din stepele nord-pontice îi premerg locuirile paleolitice tîrzii ca cele de la Balşaia Akarja, Vladimirovka şi Osokorovka. După acelaşi cercetător, în regiunea de stepă din nord-vestul Mării Negre s-au descoperit circa 100 de aşezări mezolitice tîrzii (de tip Grebeniki, Ghirjevo etc.), dar din păcate multe din ele sînt nepublicate; G. N. Grigorieva, KS Odesa, 1964, p. 17—24; V. I. Kraskovskii, KS Odesa, 1965, p. 8—16.

[24] N. V. Stanko, *Materialy po arheologii Severnogo Pricernomorija*, 8, Kiev, 1976, p. 15—21. Autorul vorbind despre aşezările culturii Kukrek (cultură localizată în prima sa etapă pe Nistru inferior, regiunea Azovului, Crimeea de stepă, ca mai tîrziu să se întindă pînă în zona Bugului sudic), arată că aceasta aparţine după unii cercetători, ca Teleghin, Vekilova, Formozov etc., mezoliticului tîrziu. După V.N. Stanko este foarte posibil ca ea să fie contemporană cu grupa culturală tip Grebeniki, Frumuşica etc.).

După alţi cercetători (ca Danilenko, Kolosov) staţiunile culturii Kukrek ar aparţine neoliticului aceramic.

Aşa cum am mai arătat, nu putem exclude ideea după care unele comunităţi mezolitice tîrzii din întinsul spaţiu amintit (Siret-Dunărea inferioară-Nipru) să fi trăit pînă la sosirea primelor populaţii neolitice în această zonă, dacă nu chiar şi după aceea (în locuri mai izolate), în stadiul de vînători-culegători, poate şi pescari, iar altele, cum ar fi cele din aşezările de la Soroca (pe Nistru mijlociu) să fi trecut spre un început de economie productivă, deci spre un stadiu neolitic aceramic [25]. Se ştie că în complexele de la Soroca [26] s-au găsit unelte şi armături (gratoare, trapeze etc.) microlitice de evidentă tehnică tardenoasiană. Cu toate acestea nu putem preciza, în stadiul documentării actuale, dacă între etapa evoluată tardenoasiană de tip Erbiceni-Ripiceni-Frumuşica-Grebeniki şi cea neolitică aceramică de tip Soroca (datată pe bază de C_{14} spre mijlocul mileniului al VI-lea î.e.n.) [27] a mai putut exista încă o etapă.

Pentru lămurirea acestei probleme, ca şi pentru altele, viitoarele cercetări vor aduce, fără îndoială, noi contribuţii la cunoaşterea istoriei populaţiei mezolitice tîrzii de tip tardenoasian care au evoluat în spaţiul nord-vest pontic, pînă spre începuturile neoliticului.

LE MÉSOLITHIQUE D'ERBICENI ET DE RIPICENI-IZVOR, EXPRESSION DU TARDENOISIEN NORD-OUEST PONTIQUE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'article, l'auteur se réfère au contenu culturel de deux importants établissements tardenoisiens découverts en Moldavie : ceux d'Erbiceni (dép. de Iaşi) et de Ripiceni-Izvor (dép. de Botoşani) ; puis, dans la seconde partie, il tente de cerner le cadre historique d'évolution de ces populations de chasseurs et de cueilleurs prénéolithiques dans le vaste espace nord-ouest pontique compris entre les bassins du Siret, du Bas-Danube et du Dniepr.

Dans les deux stations on a trouvé un grand nombre de différents outils microlithiques de silex, ainsi que certaines armatures (comme les trapèzes) ; dans l'établissement d'Erbiceni on a trouvé également des restes fauniques, surtout de cheval et de sanglier. Sur la base des analyses palinologiques, l'habitat tardenoisien d'Erbiceni semble correspondre à la phase de transition du Boréal à l'Atlantique. Les habitats tardenoisiens d'Erbiceni et de Ripiceni-Izvor font partie du grand groupe d'établissements tels que Frumuşica I, Ghirjevo, Grebeniki, Poznanka, Kazanka etc., assignés par les archéologues soviétiques au mésolithique récent.

On ne saurait exclure l'idée suivant laquelle certaines communautés mésolithiques tardives du vaste espace susmentionné auraient survécu jusqu'à l'arrivée des premières populations néolithiques de la zone, sinon

[25] Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 522—525.

[26] V. I. Markevici, *Bugo-dnestrovskaja kultura na teritorii Moldavii*, Chişinău, 1974, p. 18—23, 127—132.

[27] În ceea ce priveşte datările de C_{14} stratul 3 de la Soroca II a oferit cifra de 5565 ± 120 ani î.e.n., iar stratul 2 de la Soroca II cea de 5470 ± 80 ani î.e.n. (vezi V. I. Markevici, *op. cit.*, p. 128).

même plus tard (dans des endroits plus isolés), à l'état de chasseurs, cueilleurs, peut-être aussi de pécheurs, tandis que d'autres, comme celles des établissements de Soroca (sur le Moyen-Dniestr) seraient passées vers le milieu du VIe millénaire av. n.è. à un commencement d'économie productive, c'est-à-dire à un stade néolithique acéramique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Erbiceni — « Sub Budăi în finaţul de pe şes ». Plan d'ensemble des fouilles de 1960—1962, 1980—1981.

Fig. 2. Erbiceni. Section du profil de la paroi nord de la tranchée IX.

Fig. 3. Erbiceni. L'ensemble E (niveau tardenoisien).

Fig. 4. Erbiceni. 1—30 pièces de silex: 1—13 pointes à base non retouchée; 2—5, 6, 7, 11, 12, lamelles à bord abattu; 3 perçoir; 11 lamelle à bord abattu tronquée; 8—10 pièces denticulées; 9 lamelle cassée d'une coche; 14—16, 20—30 grattoirs; 17, 18 pièces à troncature retouchée; 19 fragment de lamelle.

Fig. 5. Erbiceni. 1—25 pièces de silex; 1—6, 22 grattoirs; 7—21 trapèzes; 23 lame à retouches plates inverses du type Kukrek; 24, 25 fragment de lamelle et de lame.

Fig. 6. Erbiceni. 1—12 pièces de silex: 1 taraud; 2 pièce à troncature retouchée; 3—6, 9 nuclei, 7—8, 10 burins; 11 pièce à coche inverse retouchée; 12 fragment de lame macrolithique avec retouches d'utilisation.

Fig. 7. Ripiceni-Izvor. 1—21 grattoirs sur éclats et lames de silex.

Fig. 8. Ripiceni-Izvor. 1—21 pièces de silex; 1, 3 fragments de lames à retouches régulières; 2 lamelle à bord abattu partiel; 4—5 lamelle et lame à troncature retouchée; 6—8, 10—21 grattoirs; 9 microburin distal.

Fig. 9. Ripiceni-Izvor. 1—28 pièces de silex; 1 pointe du Tardenois; 2 fragment de lame à retouches régulières; 3, 6, 12, 28, lamelles à bord abattu; 11 perçoir; 5 fragment de taraud; 7—11, 13—25 trapèzes; 26, 27 segments de cercles à l'état fragmentaire.

Fig. 10. Ripiceni-Izvor. 1—18 pièces de silex; 1—2, 6, 10, 11, 17 pièces à coches (jumelles et décalées); 3—4, 7—9, 14 burins; 5, 13 lamelles cassées d'une coche; 12, 15, 16, 18 pièces denticulées.

Fig. 11. Ripiceni-Izvor. 1—15 pièces de silex; 1—3, 5, 9 grattoirs; 4 lame à retouches continues, régulières; 10—15 nucléi.

Fig. 12. Graphique cumulatif représentant la proportion des outils tardenoisiens des établissements d'Erbiceni, Ripiceni-Izvor et Icuşeni.

Fig. 13. Carte de la diffusion des sites des mésolithiques tardifs (du type tardenoisien nord-ouest pontique) dans la zone comprise entre les bassins du Bas-Danube, du Siret et du Dniepr.

c —3— 1599

CERAMICA ORNAMENTATĂ CU ŞNURUL DIN ARIA CULTURILOR CUCUTENI ŞI CERNAVODĂ I

DE

ANN DODD-OPRIŢESCU

Decorul şnurat îşi face apariţia pe teritoriul României în cadrul culturilor Cucuteni şi Cernavodă I. El este pus în legătură cu mişcările de populaţii care au început să afecteze chipul „vechii Europe" la sfîrşitul eneoliticului clasic (= Cucuteni A — Gumelniţa A_2-B_1 — Petreşti B — Tiszapolgár) [1], apărînd pe ceramica populaţiilor care se infiltrează în sectorul estic al României, respectiv a purtătorilor ceramicii Cucuteni C şi a acelora a culturii Cernavodă I. Decorul şnurat, împreună cu tehnica de preparare a argilei (cochilii de scoici pisate ca degresant), conferă acestei noi ceramici întreaga ei specificitate.

În cadrul ceramicii Cucuteni C, decorul şnurat reprezintă o manifestare ulterioară apariţiei acestei ceramici pe teritoriul Moldovei: într-o primă etapă (Cucuteni A_3 (?) sau A_4), ceramica Cucuteni C este decorată cu incizii (fascicole de benzi cu desene variate), în următoarea (Cucuteni AB_1) cu impresiuni realizate cu ajutorul unui „pieptene" sau al unei scoici. Cu etapa Cucuteni AB_2 (Traian, Huşi, Frumuşica etc.) apare, alături de impresiunile tradiţionale, decorul zis cu „şnur", decor care se va menţine şi dincolo de ultimele manifestări ale ceramicii Cucuteni C (= etapa Cucuteni B_2), în cadrul formaţiunilor culturale de tip Horodiştea şi Folteşti şi va lua mai ales atunci o amploare considerabilă.

În ceea ce priveşte momentul apariţiei decorului şnurat în cîmpia Dunării de Jos, situaţia este mai puţin clară, datorită faptului că noi nu cunoaştem la ora actuală în ce constă prima fază a culturii Cernavodă I (corespunzînd celei mai vechi locuiri a aşezării de la Cernavodă — nivel distrus — care precede pe aceea a celor 14 locuinţe [2]). Nivelul mijlociu de la Cernavodă („cele 14 locuinţe") şi aşezările de la Căscioarele şi Chirnogi sînt presupuse a fi contemporane cu aşezările cucuteniene din etapa Cucuteni AB_2, avînd în vedere prezenţa, aici ca şi acolo, a decorului şnurat şi a butonilor „au repoussé" [3]. Acest paralelism este totuşi destul de precar, dacă se ia în consideraţie faptul că butonii „au repoussé" apar în aria cucuteniană din etapa AB_1 (Corlăteni); dealtminteri, nu este exclus ca decorul şnurat să fie mai vechi în aria cernavodeană (noi ne referim în acest sens la situaţia revelată prin nivelul mijlociu al aşezării de la Cernavodă: decorul şnurat nu apare decît pe cîteva cioburi, în materialul în mare măsură nedecorat; pe lîngă aceasta, este vorba exclusiv de şnur

---

[1] P. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 105—107; idem, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221; idem, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 241—245; Ann Dodd-Opriţescu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 95—97.

[2] P. Roman, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 27—28.

[3] S. Morintz şi P. Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 49, 76.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, Bucureşti, octombrie — decembrie 1981, p. 511—528

„înfășurat" ce se prezintă sub forma unor mici bobițe ovale) [4]. Acest orizont ar putea fi deci anterior aceluia de la Chirnogi și Căscioarele, unde ceramica decorată cu șnurul reprezintă, în cadrul materialului decorat, lotul majoritar, iar șnurul înfășurat și cel răsucit apar simultan (ca în așezările cucuteniene de la Traian și Frumușica).

A. CERAMICA DECORATĂ CU ȘNURUL ÎN CULTURA CUCUTENI. DECORUL ȘNURAT PE CERAMICA CUCUTENI C

1. Istoric

Se pare că I. Andrieșescu este primul care ar fi atașat materialul C la ceramica șnurată, „răspîndită larg în Europa Centrală..., rară și de uz secundar în regiunea carpato-balcanică" [5]. El diferențiază „adevărata ornamentare cu șnurul" (astfel cum apare în așezările eponime) de șnurul zis „fals", ca cel de pe exemplarele de la Calomfirești și Bălaci. Pe planșele I și II din lucrarea citată, I. Andrieșescu reproduce 6 fragmente decorate cu șnurul din așezarea de la Cucuteni, astfel încît lui îi datorăm cele mai vechi mențiuni despre ceramica ornamentată cu șnurul din sud-estul Europei.

Max Ebert, în a sa scurtă rubrică asupra Cucutenilor, subliniază prezența, în așezarea eponimă, a unui veritabil decor șnurat („echte Schnurverzierung") [6].

I. Nestor va revedea problema originii categoriei C în lumina cercetărilor efectuate de arheologii sovietici [7], căutînd-o în stepele nord-pontice și de dincolo de Niprul mijlociu. El se orienta astfel spre acele regiuni, unde se dezvoltă o cultură de pescari și vînători, apoi păstori, care utilizau o ceramică degresată cu cochilii de scoici pisate, decorată într-o primă etapă cu un pieptene, apoi, în etapa următoare, cu șnur înfășurat și, în ultima etapă, cu șnur răsucit [8].

În 1968, I. Nestor și E. Zaharia, într-o sinteză dedicată perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului [9], fac și o scurtă prezentare a materialului decorat cu șnur apărut în cursul acestei perioade în aria Cucuteni și în vechea arie Gumelnița.

O primă expunere a problemei ceramicii decorate cu șnurul în vastul context sud-est european a fost realizată de P. Roman [10]. Studiul său este conceput cronologic, în interiorul unui cadru geografic. Ceramica Cucuteni C este analizată ca materialul cel mai vechi decorat cu șnurul (atribuit fazei vechi, urmată de una mijlocie și de alte două, tîrzie și finală). Autorul enunță pe scurt caracteristicile decorului șnurat și comentează, cu această ocazie, diversele ipoteze emise asupra originii ceramicii zise C.

Într-un studiu amplu, realizat de același autor [11], se aduc precizări de ordin terminologic și anume : „*ceramica decorată cu șnurul*", care apare

[4] Informație, P. Roman.
[5] I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, p. 78.
[6] Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II. Band, 1925, p. 336.
[7] I. Nestor, SCIV, 1, 1950, 2, p. 215—218.
[8] Idem, SCIV, 10, 1959, 2, p. 251—252.
[9] I. Nestor și E. Zaharia, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 17 și urm.
[10] P. Roman, Jschr. mitteldt. Vorgesch., 58, Halle/Saale, 1974, p. 157—174.
[11] P. Roman, *Der Stand der Erforschung schnurverzierter Erscheinungen in Südosteuropa*, Symposium Halle/Saale, august 1979.

în diferite culturi ale Europei de sud-est, culturi care sînt net diferite de acelea cuprinse în noţiunile de Schnurkeramik şi Becherkultur ; *ceramica incrustată pe impresiuni şnurate*, care se referă la o „specie ceramică, foarte răspîndită, a Europei de sud-est, pe care impresiunile de şnur reprezintă numai un mijloc tehnic pentru reţinerea pastei incrustate". Pe planul periodizării, autorul atribuie perioadei sale timpurii materialul decorat cu şnur din ceramica culturilor Cucuteni, Cernavodă I, din sud-estul Transilvaniei, din aria culturii Sălcuţa, estul Ungariei, complexele de tip Šuplevec-Bakarno Gumno şi de la Gornja Tuzla (Iugoslavia).

2. Analiza descriptivă a ceramicii decorate cu şnurul din aria cucuteniană

a. *Etapa Cucuteni* AB_2

La începutul etapei AB_2, decorul şnurat nu-şi face decît o timidă apariţie, cum o atestă singurul fragment ieşit la iveală la Huşi (fig. 4/1)[12]. În aşezările mai tîrzii de la Frumuşica[13], Traian[14], Calu[15], Cucuteni[16], descoperirile sporesc : vreo 20 de exemplare în total. În fiecare din aşezările menţionate, decorul cu şnur apare pe forme ceramice specifice, anume pe un fel de castron cu umăr proeminent, gît mai mult sau mai puţin evazat, mai mult sau mai puţin înalt şi fundul drept (aşa-zisul „crater"; fig. 1/2—4).

Decorul nu priveşte decît partea exterioară a vasului. El este aplicat invariabil pe umăr (imediat sub joncţiunea cu gîtul) şi, de asemenea, în cea mai mare parte a cazurilor, pe marginea tăiată drept (fig. 4/1—6).

Impresiunile sînt realizate cu ajutorul unei sfori „înfăşurate" („omizi") sau „răsucite"[17]. Nu pare să avem de-a face cu o anterioritate a şnurului

---

[12] Sondaje efectuate de A. László în 1962 (vezi, A. László, ArhMold, 4, 1966, p. 7—20) şi V. Bazarciuc în 1975 (A. Niţu şi V. Bazarciuc, ArhMold, 9, 1980, p. 19 şi urm.).

[13] Materialul ceramic Cucuteni C a fost găsit împreună cu cel pictat din fazele AB şi B. Cf. C. Matasă, *Frumuşica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, 1946; Şt. Cucoş, *Ceramica de tip Cucuteni C din aria Cucuteni*, referat pentru doctorat, 1975.

[14] Vl. Dumitrescu, Dacia, 9—10, 1945, p. 34 şi urm.; idem, SCIV, 14, 1963, 2, p. 290 — 291; H. Dumitrescu şi colaboratorii, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 42, fig. 4.

[15] Săpături efectuate de R. Vulpe (Radu Vulpe, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 13—67) şi reluate în 1973 prin Şt. Cucoş, D. Monah, S. Marinescu-Bîlcu, V. Bîrliba. Vezi şi Şt. Cucoş, *op. cit.*

[16] H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin — Leipzig, 1932; M. Petrescu-Dîmboviţa, Rivista di Scienze Preistoriche, 20, 1965, 1, p. 171—172.

[17] Unii cercetători (I. Nestor şi E. Zaharia, *op. cit.*, p. 21, nota 10) sînt de părere că pe ceramica Cucuteni C, indiferent cărei etape aparţine, nu poate fi vorba de decor cu şnurul înfăşurat; după ei, ştampilările au fost executate cu ajutorul unui instrument dinţat sau cu un os de pasăre. I. Nestor şi E. Zaharia ne trimit la probele pe care ni le oferă studiul semnat de Dorothy M. Lindell în Antiquity, 3, 1929, p. 283 şi urm., îndeosebi pl. I, col. 3; pl. III/3—3a; V/6—6a, 7—7a. Într-adevăr, materialul de la Sărata Monteoru publicat de autorii sus-menţionaţi *(op. cit.*, fig. 3) pare destul de convingător în sensul celor afirmate de ei. Probe făcute pe plastilină cu ajutorul şnurului înfăşurat propriu zis ne arată însă că nici o astfel de posibilitate nu trebuie eliminată (vezi şi probele făcute de G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*, Copenhaga, 1931, fig. 35; 37), motiv pentru care preferăm să vorbim, în continuare, de şnur înfăşurat şi răsucit. Problema rămîne deci deschisă.

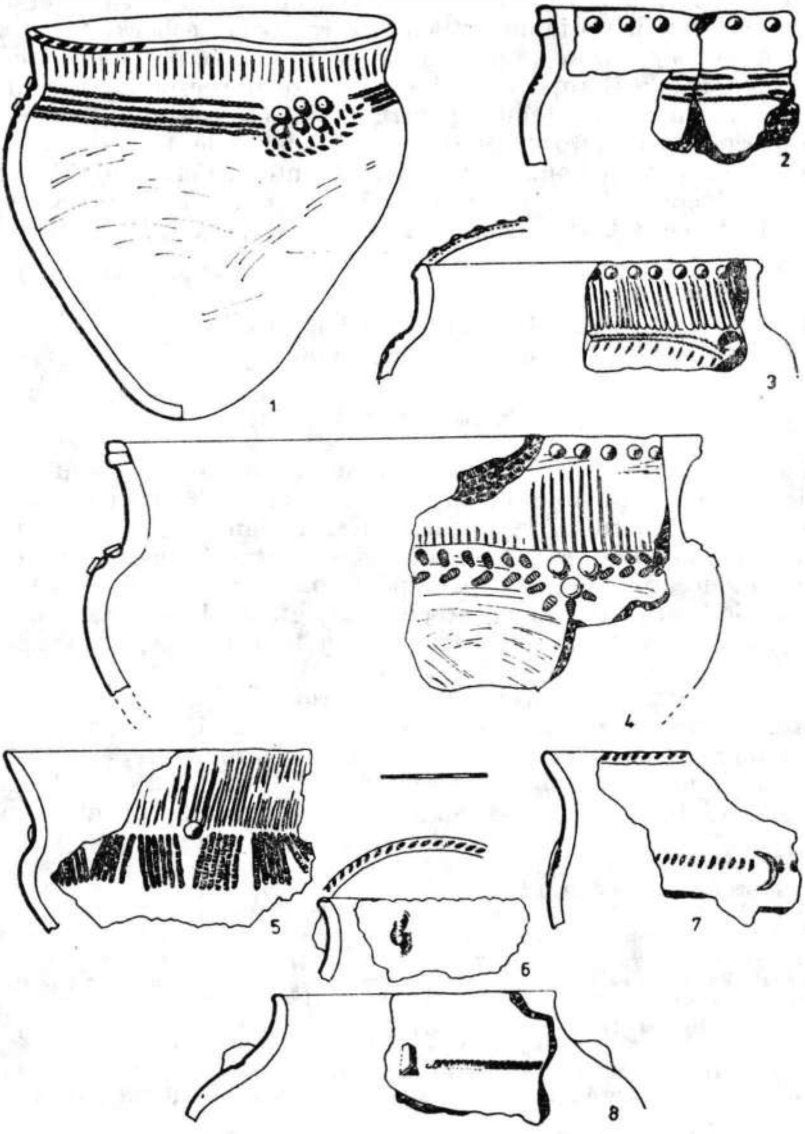

Fig. 1. Ceramică decorată cu şnur din etapa Cucuteni AB_2: 1, 4 Frumuşica (după C. Matasă); 2, 3, Traian (depozit MNA); Cucuteni B_1: 5—7 Văleni (după H. Dumitrescu) şi Cucuteni B_2: 8 Glăvăneştii Vechi (depozit MNA).

înfăşurat faţă de cel răsucit. Chiar dacă nu se ţine seama de fragmentul cel mai vechi (acela de la Huşi — decorat cu şnur răsucit), este de reţinut că pe vasele mai tîrzii ale aceleiaşi etape, şnurul înfăşurat şi cel răsucit apar simultan, într-un caz chiar combinate pe acelaşi vas (fig. 1/1 = fig. 4/6).

Remarcăm că, pentru această primă etapă a decorului şnurat, baza motivisticii este obţinută cu şnurul răsucit, şnurul înfăşurat jucînd mai mult un rol complementar.

Motivistica constă cel mai adesea într-o derulare liberă a şnurului, simplă sau repetată de două sau mai multe ori, încingînd astfel vasul la nivelul umărului. Într-un singur caz această centură se compune din ştampilări de şnur înfăşurat (mici bobiţe dispuse în formă de schelet de peşte; cf. fig. 1/4). Şnurul răsucit, liber derulat, poate fi deviat într-un punct sau două (în cazul acesta diametral opuse) printr-un motiv compus, în relief sau adîncit, pe care-l ocoleşte pe la bază (fig. 1/3—4).

Altă dată, el poate fi întrerupt pur şi simplu prin acest motiv, cum este cazul pentru un vas cu fundul ascuţit descoperit la Frumuşica (fig. 1/1). Acolo, motivul formează un fel de compoziţie florală : un ciorchine de 6 proeminenţe înconjurate în partea de jos de mici frunze (= impresiuni subţiri de şnur înfăşurat).

Într-un caz, ştampilările de şnur sînt asociate cu un decor incizat : pe un vas de la Traian, sub cele două rînduri de şnur răsucit care se desfăşoară pe umăr găsim un rînd de incizii fine, uşor oblice, destul de neregulate (fig. 1/3).

Marginea, tăiată drept, este adesea decorată. Poate fi vorba de derularea continuă, pe margine, a unei sfori răsucite (Traian, Huşi), sau de bobiţe de şnur înfăşurat dispuse oblic. În cele mai multe cazuri, decorul şnurat este asociat cu un decor plastic constînd dintr-un şir de butoni obturaţi (fig. 1/2, 4), înconjurînd gîtul imediat sub margine. Gîtul este striat, în timp ce corpul vasului prezintă urme rezultînd din tratarea specială a suprafeţelor („scrijelare cu măturică").

Nu s-a remarcat tehnica incrustaţiei.

b. *Etapa Cucuteni B_1*

Ceramica Cucuteni C suferă la începutul fazei B[18] transformări substanţiale, decorul şnurat nerămînînd în afara acestora, ci dimpotrivă. Aceste transformări privesc atît domeniul formelor, tehnica preparării şi arderii argilei, cît şi tehnica decorului şi motivistica. Trecerea de la ceramica etapei AB_2 la aceea a etapei B_1 se face de o manieră bruscă, fără a ne da posibilitatea de a întrevedea un fir director în evoluţia lor.

Un prim punct de reţinut este acela că ceramica şnurată reprezintă un lot numeric important, depăşind lotul de ceramică C decorată cu impresiuni de altă natură sau după alte procedee tehnice.

Decorul şnurat apare pe vase de aspect tradiţional (culoare gri-pămîntie, argilă amestecată cu cochilii de scoici pisate mai mult sau mai puţin fin), dar şi pe o categorie nouă, caracterizată printr-o pastă mai consistentă, degresanţi mai variaţi (cochiliile sînt absente sau nu reprezintă decît o parte a diverşilor degresanţi utilizaţi), o ardere oxidantă care conferă argilei o culoare cărămiziu-roşiatică (categorie supusă procesului zis de „cucutenizare").

Vasele decorate cu şnur sînt de forme mult mai variate : alături de tradiţionalele „supiere", apar vasele cu profil în S (fig. 1/7), castroanele

---

[18] Vezi aşezările de la Ghelăieşti (A. Niţu, Şt. Cucoş, V. Monah, MemAntiq, 3, 1971, p. 11 şi urm.; Şt. Cucoş, *op. cit.)*; Văleni (H. Dumitrescu, SCIV, 1, 1950, 2, p. 39—43; Şt. Cucoş, *op. cit.)*; Cucuteni (v. nota 16). Permisiunea reproducerii cîtorva piese din materialul decorat cu şnur de la Cucuteni o datorăm amabilităţii prof. M. Petrescu-Dîmboviţa.

largi, vasele cu profil bitronconic, cu muchia mai mult sau mai puțin accentuată.

Decorul se aplică pe umărul vasului. Cît privește marginea tăiată drept sau oblic, ea nu este sistematic decorată.

Din punct de vedere tehnic, metodele folosite sînt variate : cel mai adesea este vorba de bastonașe de șnur înfășurat. Efectul produs variază după modul de înfășurare (strîns sau lejer) și grosimea șnurului. În general, aceste bastonașe sînt de 2—3 cm lungime. În cîteva cazuri, înfășurările sînt așa de largi încît se întrevede suportul.

Motivistica ceramicii șnurate este remarcabilă prin unitatea sa : căpriorul constituie motivul de bază (fig. 4/7—13). El formează o friză pe umăr. El este simplu, dublu sau multiplu (fig. 1/5). Este executat cel mai des cu șnurul înfășurat (bastonașe sau bobițe alungite). În cîteva cazuri, banda de căpriori este delimitată (în general sus) printr-o centură din aceleași bastonașe, dispuse unele alături de altele, dînd astfel impresia unui șir orizontal continuu (fig. 4/10, 12). Un alt tip de friză constă din ștampilări șnurate de bastonașe dispuse strîns, vertical sau oblic (fig. 1/7), sau în rînduri (în general două) paralele de impresiuni (fig. 4/14—16, 18/20). Într-un caz, decorul principal (o ondulație triplă) este realizat într-o altă tehnică decît aceea a șnurului, respectiv prin incizie, impresiunile șnurate fiind limitate la margine (scurte segmente de șnur răsucit dispuse vertical ; fig. 4/17).

Elementele de decor secundar constau din pastile sau proeminențe (plasate ici și colo între căpriori sau dedesubtul liniei de joncțiune între gît și umăr) și, mai ales, dintr-un joc de striuri pe gît : alături de obișnuitele striuri dispuse vertical apar grupe de cîteva striuri formînd fascicule verticale sau oblice (fig. 4/8). Altădată, gîtul este acoperit de striuri fine dispuse oblic (fig. 4/11).

c. *Etapa Cucuteni B_2*

Ceramica decorată cu șnur reprezintă și în această ultimă etapă[19] a culturii Cucuteni majoritatea ansamblului ceramicii Cucuteni C.

Pe planul tehnicii de preparare și ardere a argilei, o schimbare este de reținut în raport cu etapa precedentă : textura este adesea grosieră, arderea este inoxidantă (culoare gri-brună), degresanții sînt vizibili. Din punct de vedere al degresantului, amestecul cel mai frecvent este de scoici pisate, cioburi pisate și nisip.

Cît privește repertoriul formelor ceramicii decorate cu șnur, el s-a îmbogățit cu cîteva noutăți, sub influența ceramicii pictate cucuteniene sau a ceramicii cernavodene. Motivul principal rămîne căpriorul în multiple variante (foarte adesea triplu sau chiar multiplu : fig. 4/21—28). Efectele obținute sînt foarte diverse, ca și în etapa precedentă.

Sînt destul de frecvente, de asemenea, frizele compuse din mici segmente de șnur înfășurat sau răsucit, dispuse perpendicular sau oblic

---

[19] Vezi așezările de la Trebeș (Șt. Cucoș, *op. cit.*), Stînca-Ștefănești (*ibidem*), Glăvăneștii Vechi (I. Nestor și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 61—64), Valea Lupului (M. Dinu, Materiale, 3, 1957, p. 161—176; idem, Materiale, 5, 1959, p. 249—254; Șt. Cucoș, *op. cit.*), Tîrgu Ocna-Podei (C. Matasă, ArhMold, 2—3, 1964, p. 11—62), Cucuteni (v. nota 16).

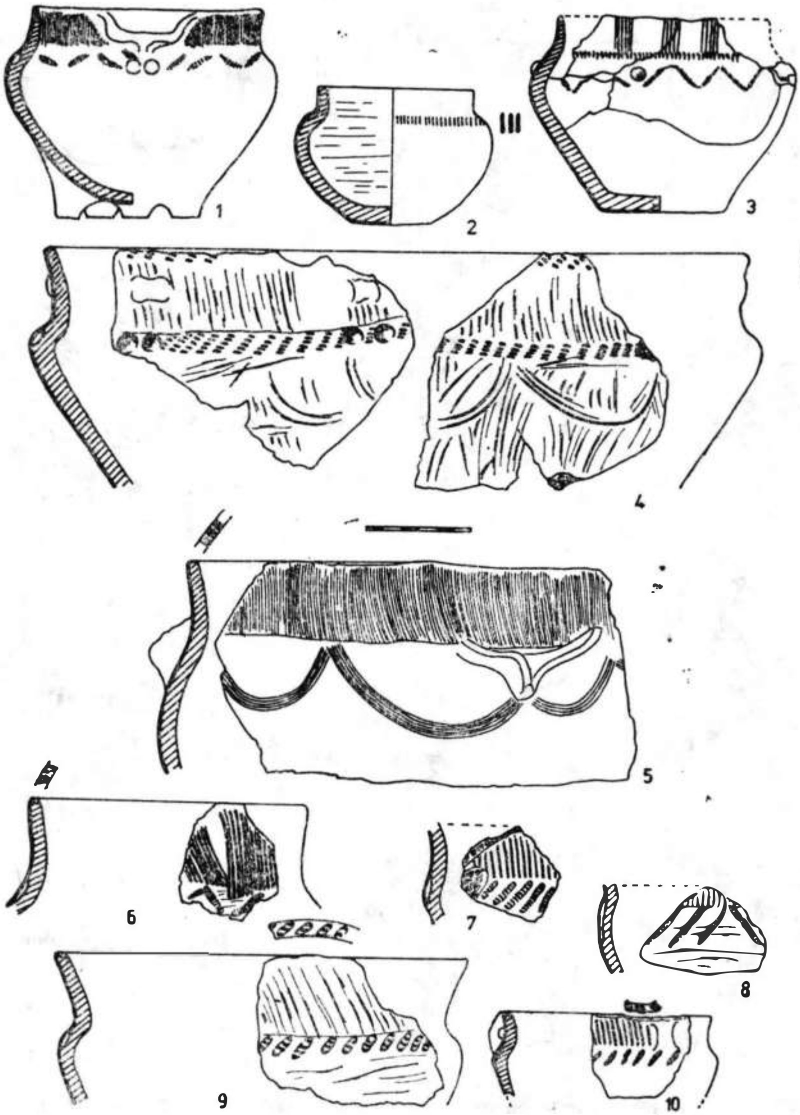

Fig. 2. Ceramică decorată cu şnur de la Cucuteni (etapa B_2: 2,4—10) şi Frumuşica (etapa B_2: 1,3 după C. Matasă).

(fig. 4/29—33). Combinaţiile sînt numeroase: bastonaşe de şnur rigid, în căpriori, combinate cu un şir orizontal de impresiuni scurte de şnur răsucit, dispuse oblic, sau de bastonaşe rigide. Decorul şnurat este asociat, de o manieră aproape constantă, striurilor de pe gît (cf. fig. 2/5—10). Ca motive secundare se pot nota: proeminenţele, inciziile (vezi ghirlandele atîrnînd de friza de impresiuni şnurate, fig. 2/4), bucraniile. În unele cazuri, decorul şnurat are un rol secundar, limitat la buză (fig. 2/5).

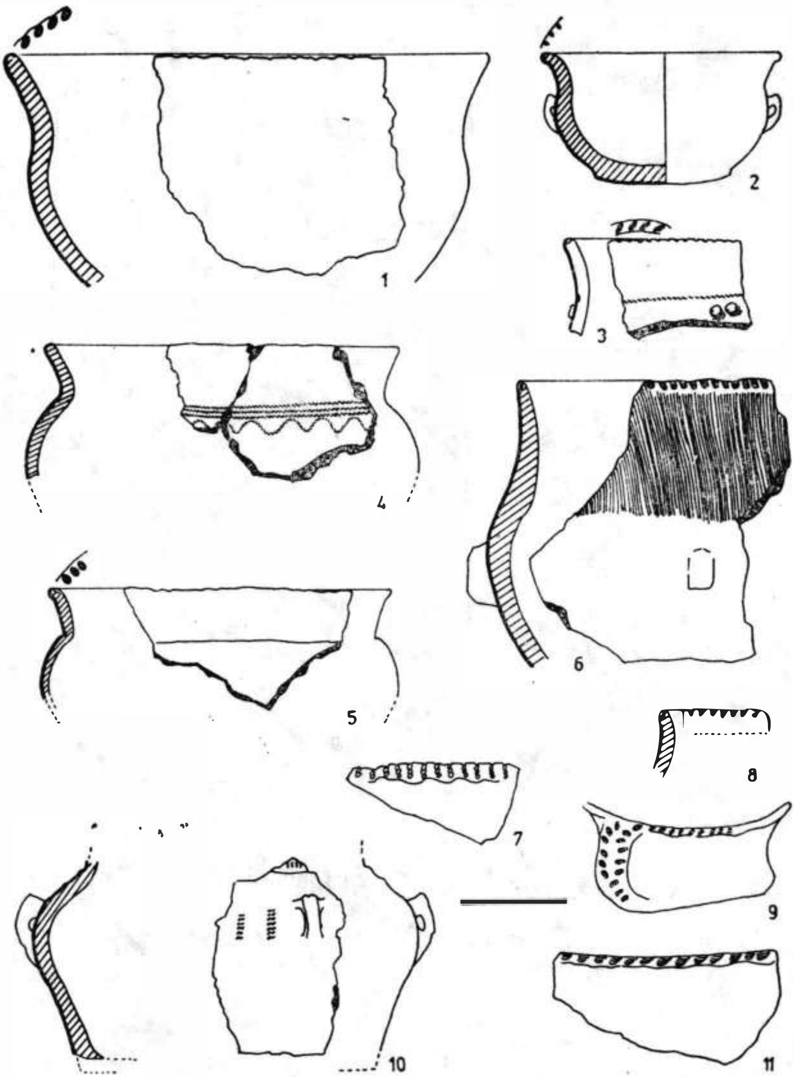

Fig. 3. Ceramică decorată cu şnur de la Sărata Monteoru (1, 2, 4, 5, 10 după E. Zaharia) şi Tg. Ocna-Podei (2, 3, 6, 9, 11 după C. Matasă).

Reţinem o transformare la nivelul aşezărilor datînd de la finele etapei B_2 (tip Ocna Podei), în sensul unei rarificări a decorului, care se limitează, cel mai adesea, la impresiuni de şnur (înfăşurat sau răsucit) pe sau sub buză, pe teşitura interioară a buzei (cum se întîmplă mai tîrziu la Horodiştea), sau la un simplu rînd orizontal de impresiuni scurte de şnur pe linia de joncţiune gît-umăr. Pe un fragment de vas, descoperit la Tîrgu Ocna, tranziţia gît-umăr este subliniată prin derularea liberă a unui şnur răsucit fin, sub care se află două proeminenţe mici, cilindrice (fig. 3/3). Altădată, decorul constă din striuri foarte fine pe gît, asociate

cu mici bobiţe de şnur înfăşurat sub buză (fig. 3/6). Pe un alt vas (cu toartă), buza şi toarta sînt decorate cu aceleaşi bobiţe (pe toartă ele sînt dispuse sub formă de schelet de peşte (fig. 3/9). Vom regăsi un decor asemănător pe un vas cernavodean (vezi mai jos).

Aceeaşi simplificare se observă în aşezările zise „mixte" [20]. Decorul este redus la cea mai simplă expresie a sa: ştampilări de şnur înfăşurat (bobiţe) sau răsucit pe buză (fig. 3/1—2,5) [21]. Un singur vas prezintă un decor mai elaborat la nivelul umărului: trei imprimări orizontale a unui şnur răsucit foarte fin, sub care se derulează o ondulaţie continuă obţinută cu acelaşi şnur (fig. 3/4). Astfel, motivul ondulaţiei, pe care-l găsim în primele etape incizat, este obţinut aici după tehnica imprimării cu şnurul. Nici în această fază nu avem dovezi de folosire a incrustaţiei.

B. CERAMICA DECORATĂ CU ŞNURUL ÎN ARIA CULTURII CERNAVODĂ I

Cultura Cernavodă I ne interesează în cel mai înalt grad, deoarece apariţia sa şi aceea a ceramicii şnurate în aria sa de difuziune nu reprezintă două fenomene disociate, cum a fost cazul cu ceramica Cucuteni C.

1. Istoric

Primele descoperiri de ceramică ornamentată cu şnurul aparţinînd culturii Cernavodă I au fost făcute în aşezările de la Căscioarele [22] (fără a fi separate de materialele gumelniţene) şi Boian [23].

I. Nestor a menţionat, pentru prima dată [24], existenţa în mai multe aşezări gumelniţene a unei ceramici străine, cu amestec de cochilii de scoici pisate în pastă şi decorată cu impresiuni de şnur înfăşurat şi butoni obturaţi. Pentru primul decor, autorul se referea la un vas de la Căscioarele, „de formă tipic Gumelniţa".

În urma săpăturilor din 1957 de la Cernavodă, pe colina Sofia, descoperitorii au pus în circulaţie noţiunea de cultură Cernavodă [25]. Ceramica scoasă la iveală prin săpăturile efectuate în sectorul *a* prezenta aceleaşi caracteristici ca şi aceea descrisă de I. Nestor în 1950: cochilii de scoici pisate în pastă, decor cu şnur înfăşurat. Autorii săpăturilor au comparat o parte a acestei ceramici cu specia Cucuteni C şi au văzut în ea dovada unei penetraţii „cel puţin culturale" de elemente venite din nord-est şi est, ce au apărut la un moment cînd evoluţia culturii Cernavodă nu era încă încheiată. Ulterior, s-a presupus o deplasare a triburi-

---

[20] Ann Dodd-Opriţescu, SCIVA, 31, 1980, 4, nota 13. Pentru Sărata Monteoru, vezi: I. Nestor şi colab., SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 81 şi urm.; I. Nestor şi E. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 497—501; idem, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 21—23. Alte aşezări de acest tip: Rîmnicelu (N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 16 şi urm.), Pietroasele (V. I. Dupoi, Fl. Preda, AUB 26, 1977, p. 5—12).

[21] I. Nestor şi E. Zaharia, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 22, fig. 3.

[22] Gh. Ştefan, Dacia, 2, 1925, fig. 33, 9.

[23] V. Christescu, Dacia, 2, 1925, pl. XXXIX, 7.

[24] I. Nestor, SCIV, 1, 1950, 2, p. 217—218.

[25] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, Materiale, 6, 1959, p. 99, 103.

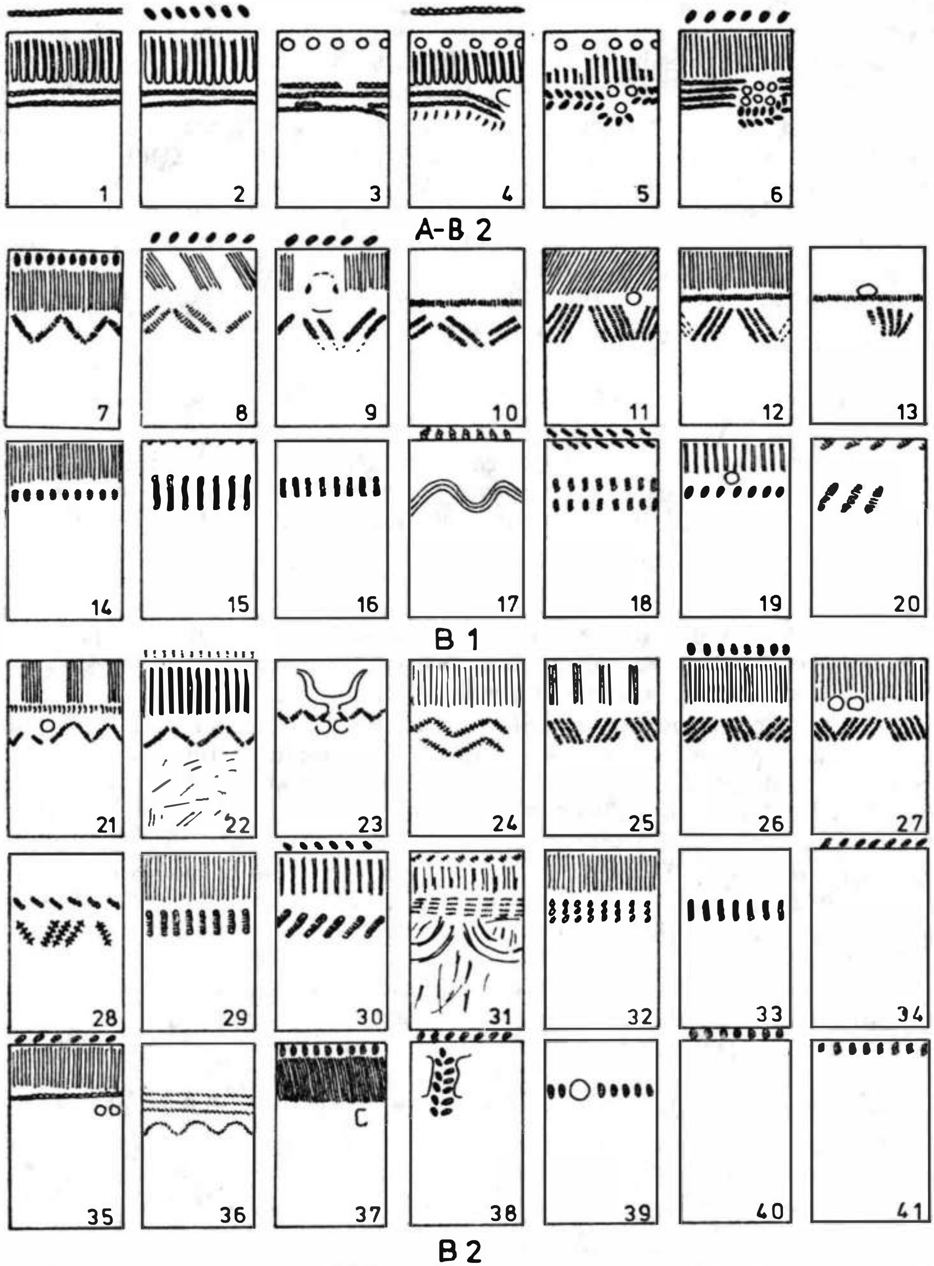

Fig. 4. Motivele ornamentale ale ceramicii de tip Cucuteni C, obținute prin impresiuni de șnur. 1 Huși; 2, 3 Traian; 4—6, 21, 23 Frumușica; 7—9, 11, 12, 15, 16 Văleni; 10, 13, 14, 17, 19 Ghelăiești; 18 Costișa; 22, 29, 30 Stînca Ștefănești; 20, 24—27, 31, 33 Cucuteni; 28 Mărgineni; 32, Valea Lupului; 34, 36, 40 Sărata Monteoru; 35, 37—39, 41 Tg. Ocna-Podei.

lor Cernavodă I pînă în Oltenia, de-a lungul Dunării, în urma presiunii exercitate de triburile Usatovo [26].

S. Morintz şi P. Roman au publicat [27] o cantitate importantă de material, inclusiv cel ornamentat cu şnur, şi au pus pe baze noi toată problematica legată de evoluţia culturală a cîmpiei Dunării de jos la sfîrşitul eneoliticului.

2. Analiza descriptivă a ceramicii decorate cu şnur din aşezările cernavodene [28]

a. *Caracteristicile tehnice*

Decorul şnurat apare pe două categoriiceramice : — una fină, amestecată cu nisip fin sau foarte fin, acoperită cu angobă. În aşezările cele mai vechi această categorie ceramică reprezintă un lot destul de restrîns (vezi Chirnogi, Căscioarele). În aşezările ulterioare ea devine net mai abundentă (Ulmeni, Renie). Adesea este foarte fină, cu nisip, pereţi foarte subţiri de culoarea ocrului. Poate fi acoperită cu un slip.

— O categorie zisă grosolană, amestecată cu cochilii de scoici pisate vizibile, textură necompactă, aspect stratificat. Striurile interioare, rezultate din timpul lucrului, apar uneori fără să capete aspectul celor de pe ceramica Cucuteni C. Totodată, în aşezările mai tîrzii (Ulmeni), această categorie este mai îngrijit lucrată. Scoicile rămîn încă foarte vizibile.

b. *Formele de vase pe care se aplică decorul şnurat*

Sînt variate: castronul (fig. 6/1, 3, 5, 8), strachina (emisferică, tronconică, cu gît drept, gît evazat, gît îndoit : fig. 5), amfora (fig. 6/9—12), ceaşca, paharul, vasele cu pîntec sferic (fig. 6/2).

c. *Dispunerea decorului şnurat*

Ea variază în funcţie de formă. Astfel, pentru străchini cu perete drept, uşor evazat, sau îndoit spre interior, castroane, pahare, decorul se situează la nivelul muchiei : el constă dintr-o centură orizontală de impresiuni şnurate, întîlnind la un moment dat un mamelon, de unde pleacă, vertical, unul, două sau trei rînduri de acelaşi fel de impresiuni, mergînd pînă la margine. În numeroase cazuri, aceste impresiuni se repetă pe margine (fig. 6/1, 3, 5; 7/1 a, 1 c, 2).

Pentru amfore (fig. 6/9—12) decorul acoperă umărul (la nivelul torţilor, sau imediat deasupra lor). Constă, ca şi în cazurile precedente, dintr-o friză orizontală, de la care pornesc una sau două benzi verticale,

---

[26] P. Roman, *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Praga, 1970, p. 469—470.

[27] Seb. Morintz şi P. Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 47 şi urm.

[28] Pentru aşezările de la Cernavodă, Hîrşova, Boian, Ulmeni-Tăuşanca, Renie, Chirnogi, Căscioarele, Greaca şi Vădastra vezi Seb. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 47—77. Tot acolo şi bibliografia. Pentru Hîrşova, marginea terasei şi Ghindăreşti, vezi Seb. Morintz şi D. Şerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 47 şi urm.

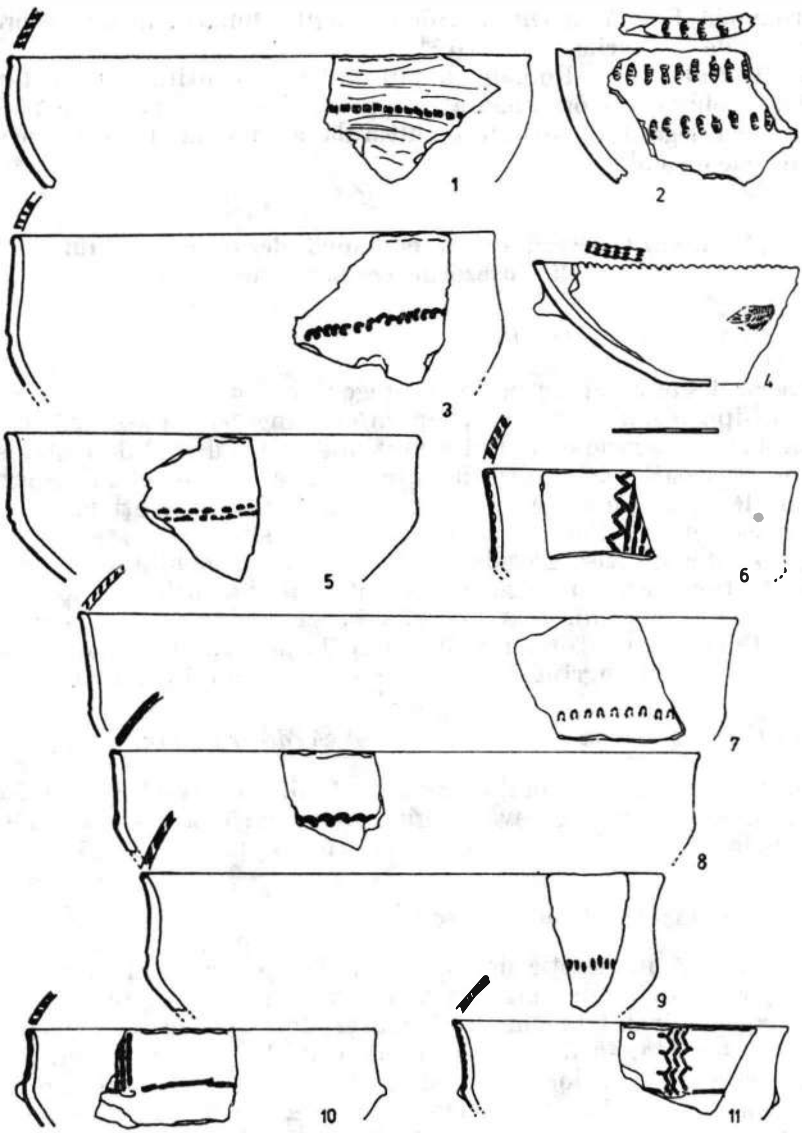

Fig. 5. Ceramică Cernavodă I decorată cu impresiuni de șnur. 1, 3, 6—9. 11 Ulmeni-Tăușanca (după S. Morintz și P. Roman); 5, 10 Renie (după S. Morintz și P. Roman); 2, 4 Căscioarele (după E. Tudor).

deasupra gîtului, oprindu-se ceva mai jos de gură, partea superioară a gîtului fiind și ea subliniată de un șir orizontal.

Străchinile emisferice sînt decorate pe margine (într-un caz ea fiind tăiată pieziș spre interior : fig. 7/1 d ; procedeu care va deveni specific pentru ceramica Horodiștea), sau, în plus, sub margine, de un șir orizontal (fig. 5/2).

Pentru alte forme, decorul este localizat pe margine sau pe toartă, ori pe linia de unire între gît și umăr.

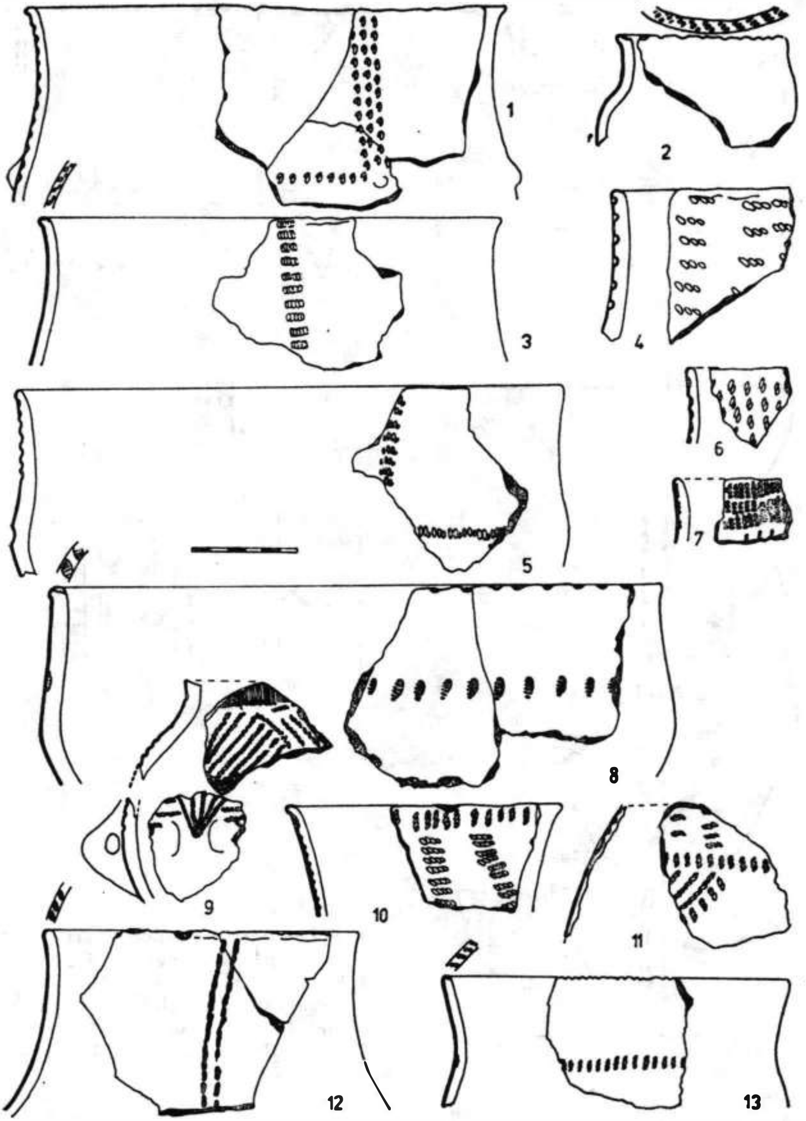

Fig. 6. Ceramică Cernavodă I decorată cu impresiuni de şnur. 1 Renie; 2, 10, 11 Căscioarele (după E. Tudor); 3, 5, 12 Ulmeni (după S. Morintz şi B. Ionescu); 4, 6, 7, 13 Chirnogi (după S. Morintz şi P. Roman); 8 Cernavodă (după S. Morintz şi P. Roman); 9 Vădastra (depozit MNA).

d. *Tehnica decorului*

Regăsim aici aceleaşi impresiuni ca pe ceramica Cucuteni C: şnur „înfăşurat", zis şi fals sau rigid, şnur răsucit, şnur „înodat". Impresiunile cu şnur înfăşurat sînt de lungime variabilă şi produc efecte diferite, în

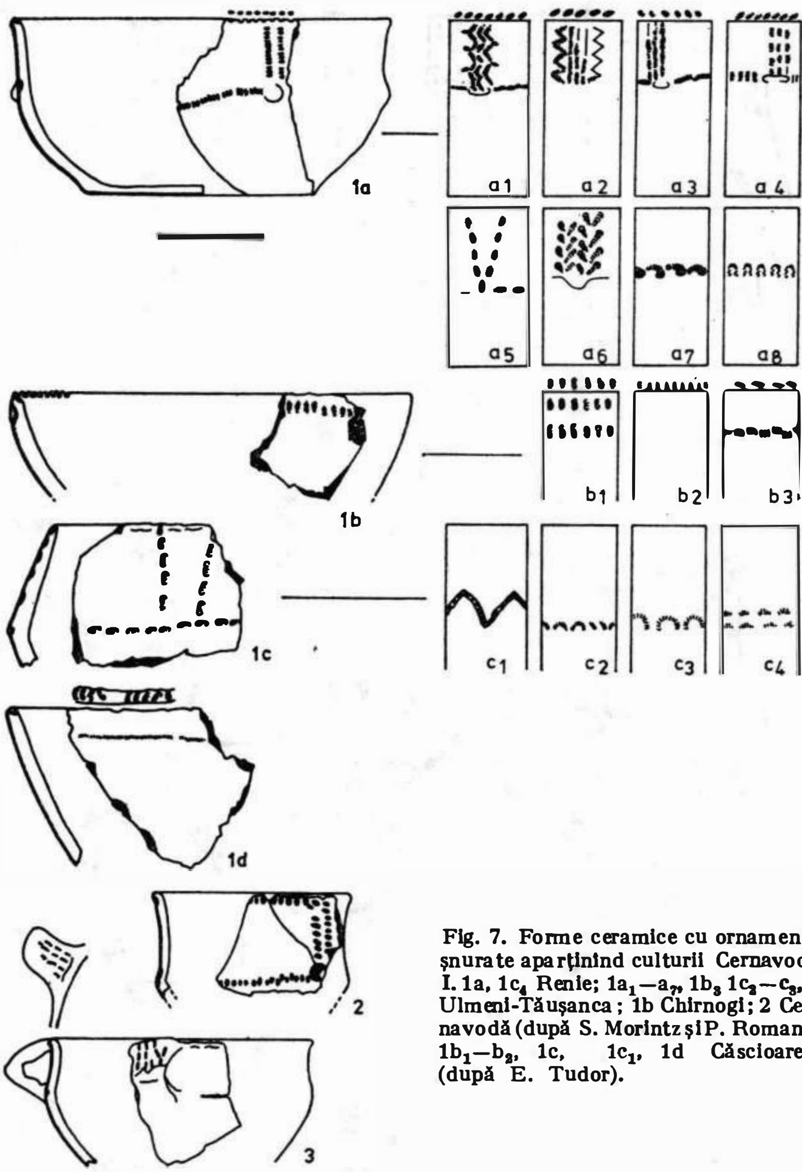

Fig. 7. Forme ceramice cu ornamente şnurate aparţinînd culturii Cernavodă I. 1a, $1c_4$ Renie; $1a_1$—a_7, $1b_3$ $1c_2$—c_3, 3 Ulmeni-Tăuşanca; 1b Chirnogi; 2 Cernavodă (după S. Morintz şi P. Roman); $1b_1$—b_2, 1c, $1c_1$, 1d Căscioarele (după E. Tudor).

funcţie de densitatea înfăşurării (cf. fig. 9). De remarcat o serie de exemplare decorate de un şnur neîntrerupt obţinut prin juxtapunerea unor mici impresiuni de şnur (fig. 5/10). Cînd sînt mai scurte, impresiunile se prezintă sub formă de „omizi" : ele sînt drepte (fig. 5/2 ; 6/8) sau semilunare (rozete : fig. 5/3, 8 ; 7/1 c ; 9/17—19). Într-un caz, impresiunile (constînd din cinci înfăşurări) sînt dispuse vertical pe gît, într-un mod foarte strîns, formînd mai multe rînduri orizontale, care sînt dificil de distins unele de altele (fig. 6/7 = fig. 9/22). Bobiţele care compun aceste

ştampilări fiind destul de depărtate, decorul obţinut pare a fi realizat cu ajutorul unei matriţe dinţate. Impresiunile cu şnur răsucit dau efecte variate, după cum sfoara este groasă sau fină, strînsă sau largă. Este vorba fie de o desfăşurare continuă a şnurului (fig. 6/9, 11), fie de mici segmente dispuse vertical (fig. 6/6 sau orizontal (fig. 6/4, 10), sau în potcoavă (fig. 5/7).

Există, de asemenea, impresiuni care par a fi fost realizate cu un şnur zis „înodat'', (fig. 6/1). Aici, aceeaşi problemă se pune ca şi pentru impresiunile de „omizi'' : este mai plauzibil să fie vorba de impresiuni obţinute cu ajutorul unor matriţe naturale (os de pasăre, de exemplu)?

e. *Motive ornamentale*

Motivele cele mai frecvente constau din şiruri orizontale de impresiuni şnurate foarte variate. În numeroase cazuri şiruri verticale (1, 2 sau 3) pleacă din benzi orizontale. Ele pot fi încadrate de „dinţi de fierăstrău'' (fig. 5/6). Aceiaşi „dinţi de fierăstrău'' se găsesc pe un alt exemplar, dispus vertical pe trei rînduri (fig. 5/11). Motivele cele mai complexe se compun din triunghiuri haşurate, obţinute cu şnurul răsucit, asociate cu şiruri orizontale, sub care porneşte alt desen (poate fi vorba de o dublă friză de triunghiuri haşurate, decuplată prin trei rînduri de şnur răsucit : fig. 6/9). Găsim, de asemenea, un triunghi haşurat, obţinut prin şnur răsucit, mărginit de mici segmente de şnur răsucit (fig. 6/11) sau de omizi (fig. 8/6). Pe un exemplar de la Ulmeni, se desenează un fel de V, obţinut prin mici omizi plasate vertical cap la cap (fig. 7/1 a/5).

Încheind prezentarea ceramicii ornamentate cu şnurul în cadrul culturii Cernavodă I, putem afirma : — posibilitatea ca cele mai vechi documente să aparţină acestei culturi ; — constatarea unei evoluţii de la simplu la complex ; — vechimea mai mare (la nivelul documentării actuale) a impresiunilor de şnur fals (înfăşurat) în comparaţie cu cel răsucit ; — primele dovezi certe de folosire a incrustaţiei (la Căscioarele, spre exemplu).

Rămîne să se precizeze în viitor dacă apariţia ornamentelor cu şnurul răsucit la nivelul etapei Cucuteni AB_2 se datorează unei preluări din aşezările contemporane Cernavodă I (care puteau ajunge independent la acest procedeu tehnic) sau unui alt aport etno-cultural.

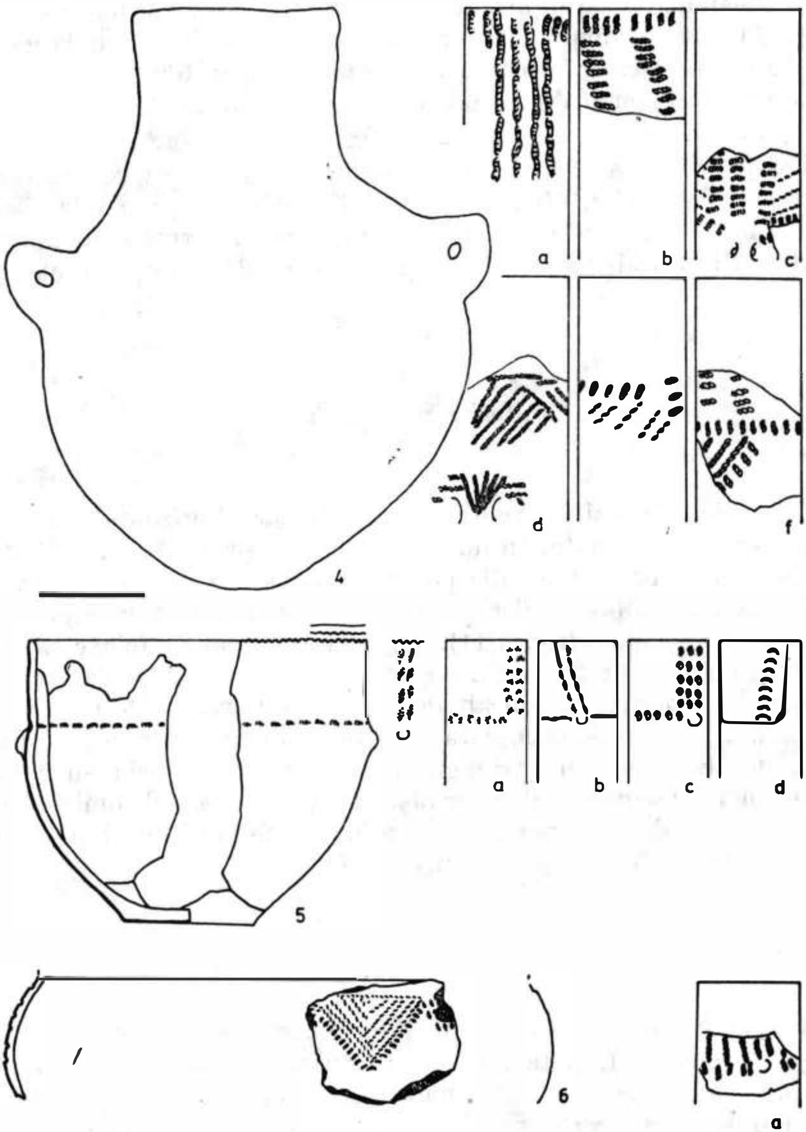

Fig. 8. Forme ceramice cu ornamente şnurate aparținînd culturii Cernavodă I. 4, 4a, 4b, 4f Căscioarele (după E. Tudor); 4c, 4e, 5d, 6a Chirnogi; 5 Ulmeni; 5a—5c Renie (după S. Morintz şi P. Roman); 4d, 6 Vădastra (după I. Nestor şi E. Zaharia: 6; depozit MNA: 4d).

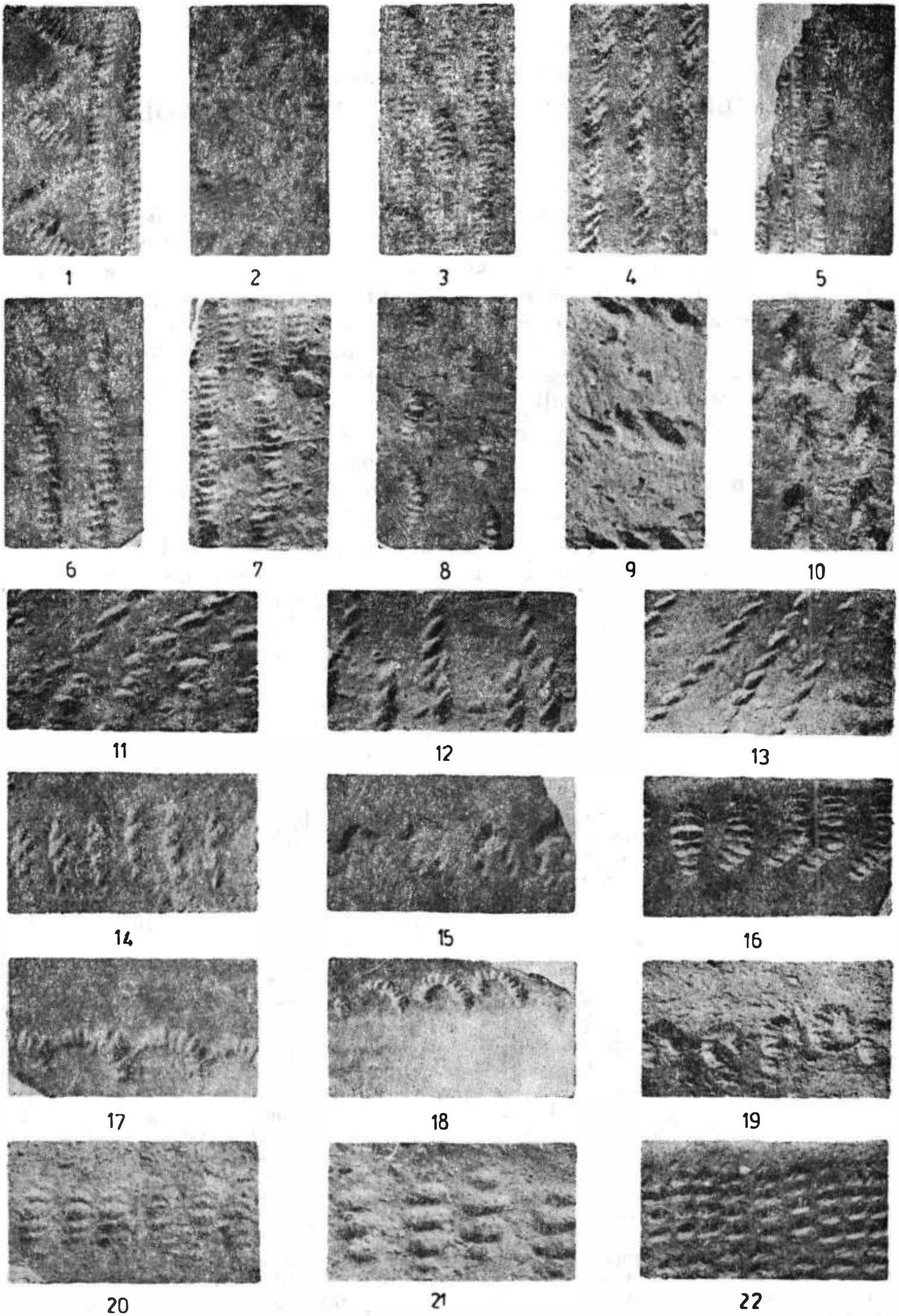

Fig. 9. Cultura Cernavodă I. Tipuri de impresiuni cu şnurul. 1, 2, 5, 7, 15, 17—19 Ulmeni-Tăuşanca; 3, 4, 8 Renie; 6, 9—14, 16, 20—22 Chirnogi (după S. Morintz şi P. Roman).

LA CÉRAMIQUE DÉCORÉE À LA CORDE DANS L'AIRE DES CIVILISATIONS DE CUCUTENI ET CERNAVODA I

RÉSUMÉ

L'auteur fait une brève analyse de la céramique décorée à la corde (« enroulée » et tordue) des civilisations de Cucuteni et Cernavodă I.

L'historique du problème est suivi d'une présentation par étapes chronologiques des découvertes concernant l'aire cucuténienne : formes sur lesquelles apparaît le décor à la corde, techniques selon lesquelles il est réalisé, sa disposition sur le vase, et les lignes essentielles de la motivistique. On souligne qu'impressions de corde tordue et impressions de corde enroluée apparaissent simultanément.

La même présentation est suivie pour la céramique décorée à la corde de l'aire cernavodienne : historique, puis analyse du matériel céramique (celle-ci étant réalisée toutefois selon un mode plus général, sans que l'évolution soit suivie étape par étape).

L'auteur souligne que certains éléments plaident en faveur d'une plus grande ancienneté de la céramique décorée à la corde de l'aire cernavodienne que de celle de l'aire cucuténienne. Dans l'aire de la civilisation de Cernavodă I, on constate une antériorité de la corde dite « fausse » par rapport à la corde tordue, de même que l'utilisation du procédé d'incrustation.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique décorée à la corde de l'étape Cucuteni AB_2 : 1, 4 Frumuşica (d'après C. Matasă); 2, 3 Traian (dépôt MNA); Cucuteni B_1 : 5—7 Văleni (d'après H. Dumitrescu) et Cucuteni B_2 : 8 Găvăneştii Vechi (dépôt MNA).

Fig. 2. Céramique décorée à la corde de Cucuteni (étape B_2 : 2, 4—10) et Frumuşica (étape B_2 :1,3 d'après C. Matasă).

Fig. 3. Céramique décorée à la corde de Sărata Monteoru (1, 2, 4, 5, 10 d'après E. Zaharia) et Tg. Ocna-Podei (2, 3, 6, 9, 11 d'après C. Matasă).

Fig. 4. Motifs ornementaux de la céramique Cucuteni C, obtenus par estampages cordés. 1 Huşi; 2, 3 Traian; 4—6, 21, 23 Frumuşica; 7—9, 11, 12, 15, 16 Văleni; 10, 13, 14, 17, 19 Ghelăieşti;18 Costişa; 22, 29, 30 Stinca Ştefăneşti; 20, 24—27, 31, 33 Cucuteni; 28 Mărgineni; 32 Valea Lupului; 34, 36, 40 Sărata Monteoru; 35, 37—39, 41 Tg. Ocna-Podei.

Fig. 5. Céramique Cernavodă I, décorée d'impressions cordées. 1, 3, 6—9, 11 Ulmeni-Tăuşanca (d'après S. Morintz et P. Roman); 5, 10 Renie (d'après S. Morintz et P. Roman); 2, 4 Căscioarele(d'après E. Tudor).

Fig. 6. Céramique Cernavodă I décorée d'impresssions cordées. 1 Renie; 2, 10, 11 Căscioarele (d'après E. Tudor); 3, 5, 12 Ulmeni (d'après S. Morintz et B. Ionescu); 4, 6, 7, 13 Chirnogi (d'après S. Morintz et P. Roman); 8 Cernavodă (d'après S. Morintz et P. Roman) et Vădastra (dépôt MNA).

Fig. 7. Formes céramiques décorées d'impressions cordées appartenant à la civilisation de Cernavodă I. 1a, $1c_4$ Renie; $1a_1$—$1a_7$, $1b_3$, $1c_2$—c_3,3 Ulmeni-Tăuşanca; 1b Chirnogi; 2 Cernavodă (d'après S. Morintz et P. Roman); $1b_1$—b_2, 1c, $1c_1$, 1d Căscioarele (d'après E. Tudor).

Fig. 8. Formes céramiques décorées d'impressions cordées appartenant à la civilisation de Cernavodă I. 4, 4a, 4b, 4f Căscioarele (d'après E. Tudor); 4c, 4e, 5d, 6a Chirnogi; 5 Ulmeni; 5a—5c Renie (d'après S. Morintz et P. Roman); 4d, 6 Vădastra (d'après I. Nestor et E. Zaharia).

Fig. 9. Civilisation de Cernavodă I. Types d'impressions cordées. 1, 2, 5, 7, 15, 17—19 Ulmeni-Tăuşanca; 3, 4, 8 Renie; 6, 9—14, 20—22 Chirnogi (d'après S. Morintz et P. Roman).

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA GENEZEI HALLSTATTULUI ÎN SUD-ESTUL ROMÂNIEI

DE

M. BRUDIU

Cercetările arheologice din ultimele două decenii au reuşit să documenteze temeinic legătura directă dintre epoca bronzului şi cea a fierului în zona sud-estică a ţării noastre.

Încă din 1964 cercetătorul Sebastian Morintz, prezentînd rezultatele cercetărilor sale de la Babadag, făcea cunoscut totodată existenţa celei mai vechi culturi hallstattiene din zona Dunării de Jos — anume cultura Babadag [1]. Referindu-se la datare, autorul arată că începutul acestei culturi se poate încadra în Hallstatt A_2, secolul al XI-lea î.e.n. [2]. În legătură cu originea acestei culturi, se arăta atunci că repertoriul ornamental al ceramicii, format din linii incizate, „ar putea eventual să aparţină tradiţiei fondului anterior de la sfîrşitul epocii bronzului", dar care „nu este cunoscut într-o măsură suficientă" [3].

În 1970, Sebastian Morintz şi Niţă Anghelescu, prezentînd cultura Coslogeni, localizată tot în sud-estul României şi datată la sfîrşitul epocii bronzului, au avut ocazia să aducă noi precizări din care reieşea că cele două culturi — Coslogeni şi Babadag — n-au legătură directă între ele, datorită elementelor nehallstattiene care se găsesc în faza Babadag I, şi care lipsesc complet în cultura Coslogeni [4].

Este vorba de „ornamentul în ghirlande incizate, triunghiuri haşurate prin incizii, benzi de linii paralele incizate, care încadrează şiruri de împunsături sau crestături. Aceste elemente par a fi derivate din cultura Monteoru tîrzie şi menţinute pe o filieră pe care încă n-o cunoaştem" [5].

În 1972 Sebastian Morintz arăta că principala componentă a Hallstattului de tip Babadag este cultura Insula Banului care aduce un important aport în ceea ce priveşte tehnica, formele şi ornamentarea ceramicii [6]. În afară de aceste observaţii se mai adaugă acum încă una referitoare la aportul local mai vechi, reprezentat de ceştile din cultura Babadag, care pot descinde din ceştile descoperite în mormintele de la Rîmnicelu, datate în perioada Bronzului final [7].

Nu la multă vreme după aceste constatări, în 1972, Nicolae Harţuche de la Muzeul din Brăila venea cu o contribuţie notabilă prin care demon-

[1] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 101—108.
[2] *Ibidem*, p. 116.
[3] *Ibidem*, p. 111.
[4] Sebastian Morintz şi Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—416.
[5] *Ibidem*, p. 412.
[6] S. Morintz, Peuce, 2, 1971, p. 21 şi urm.
[7] *Ibidem*, p. 22; idem, *Contribuţii la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978, p. 960.

stra existenţa unui aspect cultural inedit — şi anume, aspectul cultural Sihleanu, identificat în staţiunea de la Rîmnicelu şi Sihleanu, judeţul Brăila [8]. Autorul cercetărilor de la Sihleanu arată că din punct de vedere cronologic acest aspect cultural „se plasează undeva între aceste două culturi — Coslogeni şi Babadag (*n.n.*) — corespunzînd aspectului cultural numit provizoriu „Prebabadag", ce s-a format din tradiţii care provin din cultura de stepă nord-vest pontică şi din fazele tîrzii ale culturilor Tei şi Monteoru [9].

Aria acestui aspect cultural cuprinde Dobrogea, prin descoperirile de la Hîrşova şi Rasova şi nord-estul Cîmpiei Române [10].

Care sînt elementele ornamentale întîlnite pe ceramica aspectului Sihleanu? După materialele publicate reiese că predomină triunghiurile cu vîrfurile în jos, uneori umplute cu haşuri oblice, apoi se întîlnesc benzile din linii paralele în formă de ghirlandă realizate prin incizii, precum şi şirurile de împunsături şi proeminenţele mamelonare [11] (fig. 1).

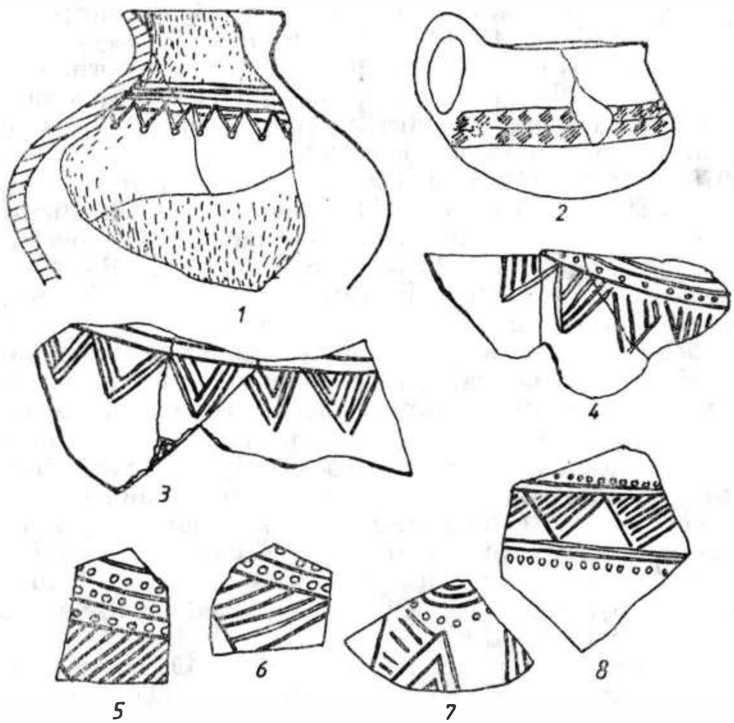

Fig. 1. Fragmente ceramice, tip Sihleanu: 1 Ghindăreşti (după S. Morintz şi Done Şerbănescu); 2 Rîmnicelu; 3—8 Sihleanu (după N. Harţuche şi Fl. Anastasiu).

[8] N. Harţuche, Pontica, 5, 1972, p. 59—73; idem, SCIV, 24, 1973, 1, p. 23; idem, Pontica, 5, 1972; idem, StComFocşani, 1979, p. 33; idem, Danubius, 8—9, 1979, p. 82.
[9] Idem, Pontica, 5, 1972, p. 73.
[10] Idem, Danubius, 8—9, 1979, p. 82.
[11] *Ibidem*, p. 67.

Trebuie să facem precizarea că din fondul aspectului Sihleanu sînt preluate în repertoriul ornamental al culturii Babadag, uneori, ornamentele şi tehnica inciziei, nu şi pasta ceramicii sau tectonica vaselor.

Încă de acum trei decenii profesorul M. Petrescu-Dîmboviţa descoperise la Tămăoani, în bazinul Prutului Inferior, o aşezare hallstattiană cu o ceramică originală, avînd după părerea autorului un „caracter local", fiind datată în secolul al VI-lea e.n. [12]. Acest „caracter local" dacă a justificat „specificul local" al acestei aşezări, în schimb, a fost derutant pentru stabilirea datării ei.

De aceea, odată cu amplele cercetări de la Babadag Sebastian Morintz a trebuit să corecteze această datare pentru aşezarea de la Tămăoani (integrînd-o în cultura Babadag). Această cultură este astăzi bine definită în trăsăturile ei esenţiale, precum şi în ceea ce priveşte aria de răspîndire. Ce s-ar mai putea adăuga nou acum? Desigur că fiecare nouă investigaţie, mai ales cînd se face şi într-o zonă mai puţin cercetată, poate contribui la mai buna înţelegere a unor procese care au dus la formarea ei. Aşa este cazul cu cercetările din ultimul timp de la Vînători, lîngă Galaţi, unde au apărut în cîteva complexe închise — gropi şi locuinţe — materiale ceramice cu semnificaţii importante în ceea ce priveşte originea acestei culturi [13].

Aşa cum arătam, elementele unei etape Prebabadag, etapă care a fost concretizată ulterior prin aspectul culturii Sihleanu, au fost întîlnite în toate aşezările unde s-a găsit faza I a culturii Babadag, începînd cu aşezarea eponimă [14] (fig. 2/1—5), continuînd apoi cu alte descoperiri ca cele de la Hîrşova, punctul pe Lac [15] (fig. 2/8, 10), Ghindăreşti (com. Horia) (fig. 2/6,9) jud. Constanţa [16], Enisala [17] (fig. 2/11—12), în incinta cetăţii medievale, şi Rasova [18] (fig. 2/13—15). La acestea se impune a mai adăuga aşezarea de la Tămăoani cercetată de M. Petrescu-Dîmboviţa acum 30 de ani [19].

Dintre toate aşezările amintite aici, numai aşezarea de la Tămăoani se apropie mai mult de specificul celei de la Vînători, în sensul că elementele ornamentale de tradiţie Sihleanu sînt mai pregnante.

Pînă în prezent nu se cunoaşte nici o aşezare de tip Sihleanu în sudul Moldovei, dar nu ar fi exclus ca, datorită puternicelor tradiţii Sihleanu din aşezările Babadag, faza I, să se găsească chiar aici, în săpăturile viitoare, o aşezare de acest fel.

Staţiunea de la Vînători este situată pe faleza Lacului Brateş. Aşezarea de tip Babadag se desfăşoară pe o mare întindere de-a lungul acestei faleze, care se prezintă fragmentată de numeroase ravinări, unele înţelenite, altele active şi în prezent. Săpăturile s-au desfăşurat în două „incinte"

---

[12] SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 776.

[13] M. Brudiu, în *A XIV-a sesiune de rapoarte de săpături, Tulcea, martie, 1980*, Craiova, 1981.

[14] Sebastian Morintz, Dacia, N.S., 8, 1964, fig. 6/2, 4; 7/1, 9, 10; idem, Peuce, 2, 1971, fig. 1.

[15] Sebastian Morintz, Done Şerbănescu, SCIV, 25, 1974, p. 54, fig. 3/7, 8.

[16] *Ibidem*, fig. 12/1; fig. 3/7.

[17] I. T. Dragomir, SCIV, 25, 1974, 1, fig. 5/1, 3.

[18] M. Irimia, Pontica, 7, 1974, fig. 8/2—5.

[19] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 4, 1953, 3—4, fig. 4/13.

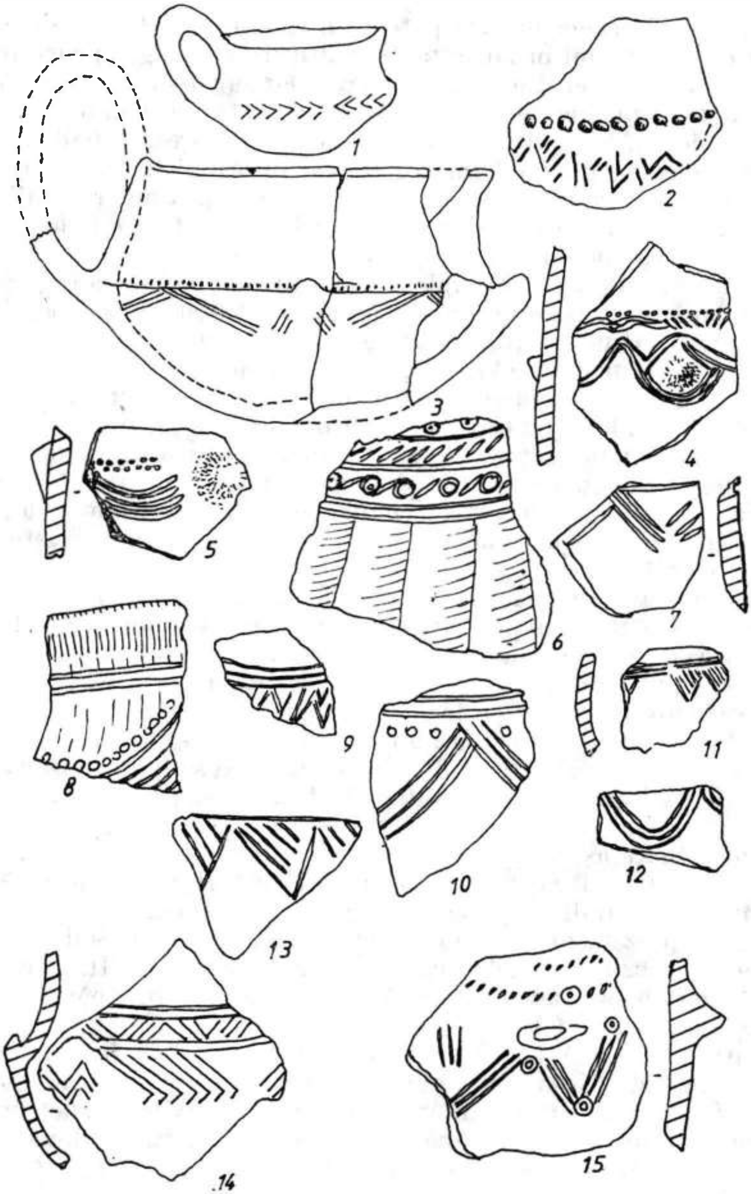

Fig. 2. 1—6 Fragmente ceramice descoperite la Babadag (după S. Morintz); 8—10 Hîrşova; 7 Stoicani (după M. Petrescu-Dîmboviţa); 11, 12 Enisala (după I. T. Dragomir); 13—15 Rasova (după M. Irimia).

create de ravinări, situate în zona sudică a aşezării, pe care le-am denumit sectorul A, aceea amenajată ca fortificaţie, şi sectorul B, neamenajată, situată spre nord-est de prima.

În sectorul A au fost descoperite o locuinţă de suprafaţă şi două gropi cu puţine fragmente ceramice aparţinînd fazei I a culturii Babadag.

În sectorul B au fost descoperite o locuință de suprafață și trei gropi de provizii. Întrucît specificul ceramicii din toate aceste complexe a fost prezentat cu alt prilej [20] ne vom opri acum asupra semnificației ornamentelor întîlnite pe materialele ceramice.

Locuința I din sectorul A, precum și groapa I și locuința I din sectorul B, sînt complexele care au avut cel mai bogat inventar arheologic și totodată cel mai reprezentativ. Unul dintre ornamentele mai des întîlnite este triunghiul hașurat, dispus în șir de-a lungul unei linii, sau grup de linii incizate (fig. 3/1—4, 6). Alteori se întîlnește acest ornament asociat cu un șir de cercuri tangente realizate prin incizare (fig. 3/8).

Un alt ornament este ghirlanda din linii incizate (fig. 4/4) însoțită de șiruri de împunsături (fig. 4/2), care se întîlnește asociată cu același grup de cercuri tangente realizate prin incizie (fig. 4/7).

Se mai întîlnește grupul de linii oblice dispuse fie spre dreapta, fie spre stînga, dînd aspectul unor „mustăți", (fig. 4/1, 5) care de asemenea se găsește pe un vas, asociat cu șiruri de cercuri concentrice tangente, realizate tot prin incizie (fig. 4/3). În sfîrșit, un alt tip de ornament îl constituie grupul de linii paralele însoțite de unul sau două șiruri de cercuri concentrice, incizate (fig. 3/5, 7).

Toate aceste ornamente în afară de cercurile cu tangente, au bune analogii în repertoriul ornamental al ceramicii de tip Sihleanu (fig. 1).

După cum se poate observa ușor, ornamentul specific culturii Babadag, anume cercurile concentrice cu linii tangente, intră în combinație ornamentală cu elemente ornamentale specifice aspectului cultural Sihleanu datat la sfirșitul epocii bronzului în zona Dunării de Jos, demonstrînd astfel legătura directă dintre cele două epoci, confirmînd totodată observațiile anterioare ale cercetătorului Sebastian Morintz.

În ceea ce privește originea ornamentului cu cercuri concentrice, întîlnite în cultura Babadag, acesta este de urmărit în ceramica culturii Insula Banului și, mai în urmă, în cultura Gîrla Mare — Žuto Brdo [21].

În privința unor contacte culturale dintre zona Porțiior de Fier și Dunărea de Jos este semnificativă descoperirea, prin cercetări perieghetice, în 1966, a unor fragmente ceramice de tip Insula Banului în aceeași zonă unde s-a efectuat săpătura din 1979 (sectorul A) de la Vînători [22]. Este vorba de o toartă și un fragment de strachină ornamentate cu șiruri de „S-uri" realizate prin incizie, atribuite atunci culturii Basarabi.

Dacă avem în vedere mormîntul tumular de la Meri [23], aparținînd unei etape mai vechi a culturii Insula Banului, și fragmentele ceramice de la Vînători, la care ne-am referit mai sus, putem avea o primă jalonare a unui curent cultural cu direcția vest-est desfășurat de-a lungul văii Dunării, și care poate explica mai bine asimilarea și hallstattizarea fondului cultural local de la sfîrșitul epocii bronzului, din zona Dunării de Jos.

În felul acesta ne putem explica mai bine faptul că în așezarea de la Vînători-Galați, atît pasta ceramicii, cît și tectonica vaselor, indiferent

---

[20] M. Brudiu, *op. cit.*

[21] Sebastian Morintz și Petre Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 419; Sebastian Morintz, Peuce, 2, 1971, p. 22.

[22] M. Brudiu, Materiale, 9, 1970, fig. 5/3 și fig. 6/1.

[23] Emil Moscalu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 78—86.

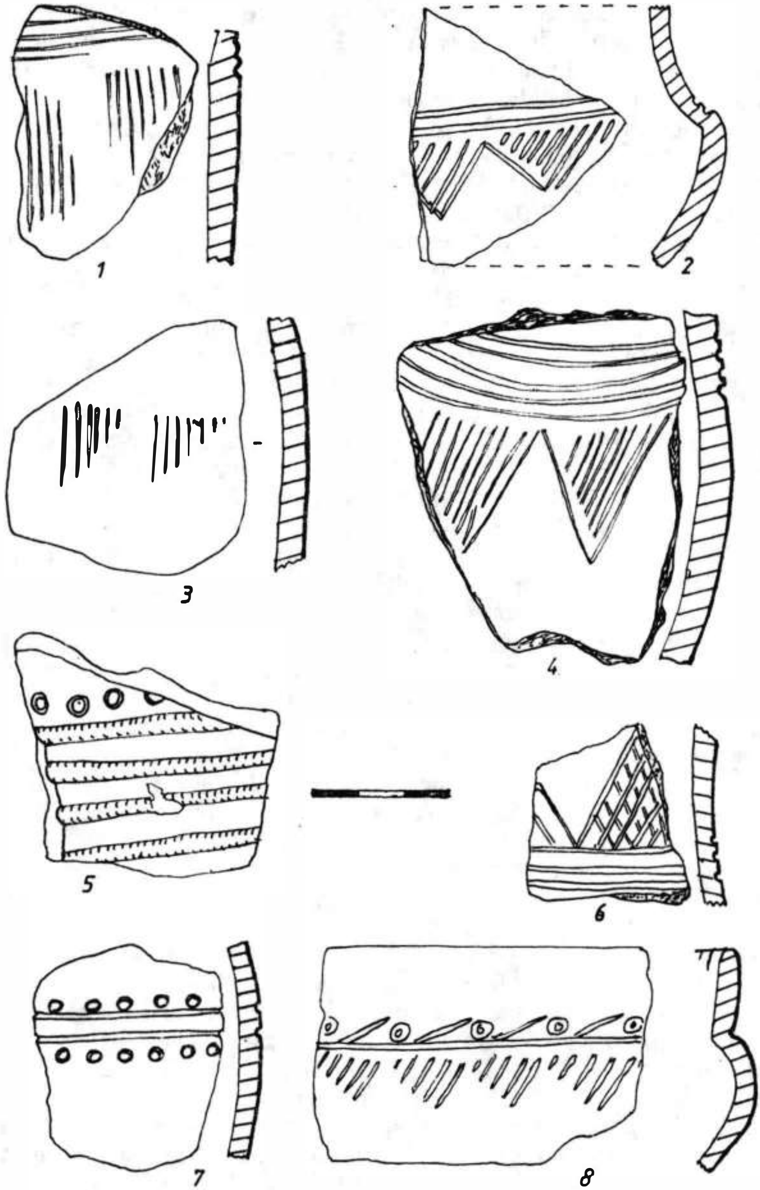

Fig. 3. Fragmente ceramice de la Vînători-Galaţi.

că au ornamente de tradiţie Sihleanu, sau sînt specifice culturii Babadag, aparţin repertoriului epocii Hallstattului.

Considerăm că legătura dintre cele două epoci distincte — a bronzului şi a fierului — este, acum, mai bine atestată. Cercetările trebuie continuate pentru a cunoaşte mai profund modul cum s-au sudat, cum s-au

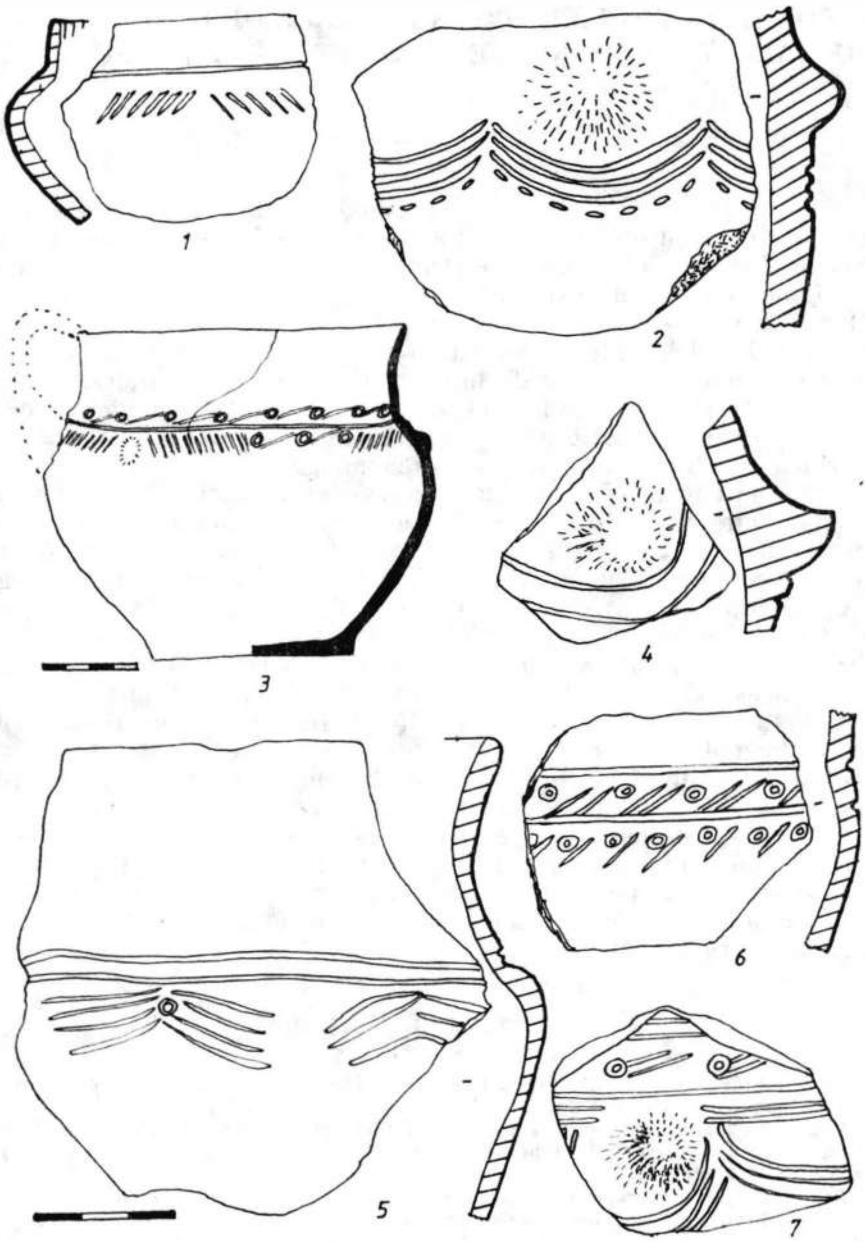

Fig. 4. Fragmente ceramice de la Vînători-Galați.

împletit tradiția și inovația celor două epoci, cum a învins curentul etnocultural din sud-vest, în cît timp s-a petrecut acest fapt, cu un cuvînt cum s-a format etnia tracică pe această latură a oicumenei ei, la Dunărea de Jos.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA GENÈSE DU HALLSTATT DANS LE SUD-EST DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de son étude, l'auteur expose comment s'est constitué le concept de culture de Babadag, tel qu'il ressort de l'évolution des recherches archéologiques. Le problème le plus important à cet égard est l'origine de cette culture, aussi est-ce la première phase de la culture de Babadag qui est la plus controversée.

Ainsi, l'archéologue S. Morintz a remarqué un groupe d'ornements (triangles hachurés, groupes de lignes en forme de guirlandes, etc.) qui ne se rencontrent pas dans les cultures du Hallstatt à leur début, ce qui l'a fait supposer que ces ornements dérivent d'une phase finale de l'Âge du Bronze, qu'il a nommée « Pré-babadag ».

Ultérieurement, N. Harţuche a découvert l'aspect culturel Sihleanu, dont la céramique présentait justement les ornements susmentionnés. L'aspect culturel Sihleanu constitue par conséquent le chaînon entre l'Âge du Bronze et la plus ancienne culture Hallstattienne de la région du Bas-Danube.

Par ses recherches de 1979 à Vînători-Galaţi (bassin du Prut inférieur), l'auteur fournit une documentation archéologique plus prégnante sur le processus d'assimilation du fonds traditionnel Sihleanu par un courant culturel nouveau, qui a manifesté une avance en direction est-ouest, le long du Danube. Le trajet de ce courant culturel est jalonné par les vestiges de la culture d'Insula Banului, découverts à Meri (dép. de Teleorman) et même à Vînători-Galaţi.

L'association des triangles hachurés et des lignes simples ou en guirlandes, en tant qu'ornements traditionnels, avec d'autres plus nouveaux, comme les cercles concentriques aux lignes tangentes, réalisés par la technique de l'incision, représente un aspect important du processus de hallstattisation au Bas-Danube.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Fragments céramiques de type Sihleanu: 1 Ghindăreşti (d'après S. Morintz et Done Şerbănescu); 2 Rîmnicelu; 3—8 Sihleanu (d'après N. Harţuche et Fl. Anastasiu).

Fig. 2. Fragments céramiques découverts à Babadag (d'après S. Morintz); 8—10 Hîrşova; 7 Stoicani (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 11, 12 Enisala (d'après I. T. Dragomir); 13—15 Rasova (d'après M. Irimia).

Fig. 3. Fragments céramiques de Vînători-Galaţi.

Fig. 4. Fragments céramiques de Vînători-Galaţi.

NOTE EPIGRAFICE

DE

DAN SLUȘANSCHI

I[1]. Inscripția tegulară de la Gornea va mai pune destulă vreme la încercare agerimea epigrafiștilor, nu în ultimul rînd datorită tentației pe care o constituie înțelegerea cît mai bună a singurului text în scriere cursivă (aparținînd secolului al IV-lea) găsit pînă acum pe teritoriul nostru.

După prima ei publicare, întreprinsă de N. Gudea și I. Dragomir [2], textul inscripției a fost reluat întocmai în colecțiile publicate de Emilian Popescu [3] și I. I. Russu [4], ultimul manifestînd totodată o categorică reținere față de stadiul momentan al interpretării.

Într-adevăr, acest text de 11 rînduri, ale cărui caracteristici principale sînt graba și repetarea, părînd scris sub imperiul unei puternice emoții, nici măcar nu s-a păstrat într-o stare perfectă : pe lîngă faptul că pe alocuri cărămida este improprie scrisului (ca în r. 3), ea este și ușor ștearsă (finele r. 2) sau lovită (r. 4, 6 și 8 —9), în fine, ruptă oblic peste sfîrșitul textului [5], ceea ce ne privează de ultimele litere ale r. 10 și de mijlocul semnăturii (?) cu litere mai mari din r. 11.

Încercînd, deocamdată, un pas mai departe către o citire acceptabilă, am propune următoarele (v. fig. 1) :

R. 1—3 *ROGO ET PETO PRIMICERE*
TVNC PVELLAM BARIAM
TE RETRVM REDDER[*E*] *EGO SIMO* (?)

În traducere : „Te rog și îți cer, primicere, atunci tu dă-mi-o înapoi pe fata Baria (?). Eu Simo (?)...”.

Rîndul al doilea lasă impresia a fi fost ușor șters către sfîrșit prin frecarea cărămizii, astfel că, șovăind din cauza curiosului nume *Baria*, ne-am gîndit că, prin pierderea celor trei linii oblice superioare ale secvenței cursive -*ESS*-, *BARIAM* ar putea fi doar o aparență pentru *BESSAM*, nume care revine în r. 8. Numai o revedere atentă a cărămizii în sine (fără mijlocirea unui mulaj sau a unei fotografii) poate decide asupra acestei supoziții.

În rîndul al treilea scribul pare a fi început vrînd să scrie *TV*, răzgîndindu-se apoi, pentru a scrie *TE RETRVM* — evident două cuvinte

[1] Textul de față era deja încheiat în momentul în care am asistat la comunicarea colegului Ion Piso închinată inscripției de la Gornea (în ședința Societății de studii clasice, la București, în 8 mai 1980). Pozițiile noastre fiind radical deosebite, cu excepția lecturii *VENET* din r. 8 și 9, nu au fost necesare reveniri sau trimiteri noi.

[2] N. Gudea și I. Dragomir, Banatica, 3, 1975, p. 99—119.

[3] *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 369—370 (sub nr. 425).

[4] IDR, III/1, p. 56—59 (sub nr. 30).

[5] O bucată a fost găsită în peretele în care fusese zidită, cea de a doua în dărîmătura alăturată.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1981, p. 537—542

şi nu unul singur — cu *retrum* hipercorect pentru *retro*, fapt absolut curent în această epocă, în care finalele scrise *-o* şi *-um* erau deopotrivă pronunţate [ọ]. *TE* este deci subiectul lui *REDDER*[*E*], care reapare în formele analoage în r. 5 şi 7 : prima literă poate fi tot atît de bine *R* şi nu *P* (ca în lectura anterioară *PERDIS*), primul *D* şi-a pierdut în ligatură bucla (pe care o are întreagă în r. 5 şi pe jumătate în r. 7), iar ultimele litere sînt cert *ER*, cu o urmă vizibilă a liniei oblice a lui *E* final, în pofida

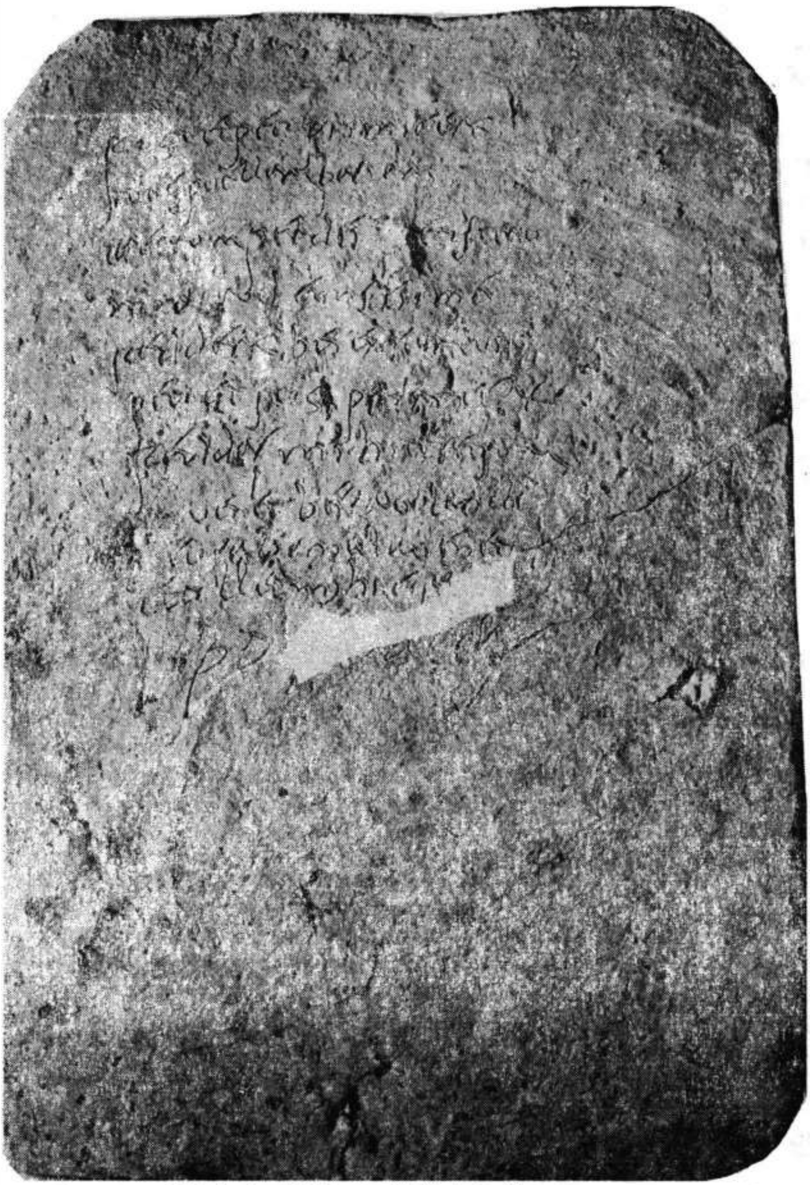

Fig. 1. Inscripţia tegulară de la Gornea.

ștersăturii. Prof. Eugen Dobroiu ne-a sugerat ca lectură a numelui propriu *SIMO* în loc de *STERIV[S]*.

Prima jumătate a rîndului 4 este stranie, dar mai departe

R. 4—5 *...CVNSCIO ME REDDERE BE(SSAM) EX O(MN)IUM VISV*

înseamnă simplu „cu știința mea să mi-o redai pe Bessa (?), la vederea tuturor", cu lipsa unui verb regent, aflat în partea încă neînțeleasă. După *BE*- (sau chiar numai *B*-) este evident semnul prescurtării. De asemenea, *OĨVM* este binecunoscuta abreviere pentru *O(MN)IVM*.

Următoarele rînduri se citesc apoi clar

R. 6—7 *PETO ET ROGO PRIMICERE*
REDDAS MIHI TV RETRVM

adică „Îți cer și te rog, primicere, să-mi dai înapoi..." Insistența crește, cu *peto* înaintea lui *rogo* și cu conjunctivul puternic *reddas* (față de infinitivele *reddere* de mai sus). Litera neclară dintre *T* și *RETRVM* pare a fi un *V*, *TV* fiind subiectul lui *REDDAS*.

După atîtea repetări în *crescendo* vin rîndurile decisive 8—11, din păcate deteriorate (8—9 la început, 10 la sfîrșit, 11 la mijloc) și neclare, a căror interpretare luminată va elucida cîndva înțelesul întregii inscripții. Deocamdată, față de transcrierea anterioară, ni se pare de netăgăduit faptul că *VENET* (al doilea cuvînt din r. 8) reapare la sfîrșitul r. 9 (unde se citise pînă acum *EMET*, ligatura primului *E* fiind neclară, după un *V* puțin strîmb), desigur cu valoarea lui *uenit*, prin curenta confuzie dintre *e* și *i*.

II. Inscripția de la Sacidava publicată de către Constantin Scorpan în *Epigraphica*[6] sub nr. 7 (p. 218—219) suscită unele observații asupra transcrierii. Editorul citește rîndurile 5—8 astfel:

5 *BENE MERIT ⟨E⟩O PO-*
SVERVNT; FECIT; VAL(E)
[L]ECTOR; SIT TIBI TER(R)A LEVIS

Înainte de toate, am prefera lectura *MERETO*, căci *I longa* presupusă în ligatură peste *R* pare mai degrabă o spărtură în piatră, iar ligatura *Ɥ* = *ET* (și nu *TE*) mai apare de trei ori în inscripție: r. 3 *(bis)* și r. 4. Confuzia *e*/*i* în scriere, datorată confuziei între [$\bar{e}$] și [$\breve{i}$] din pronunțare, este curentă în secolul al III-lea e.n. și o regăsim și în r. 2, unde citim *SEVIRVS*, iar editorul ne spune imediat *sic pro SEVERVS*.

Apoi, *VAL/ECTOR* are mai degrabă aspectul unei haplografii, cu eliminarea (voită?) a silabei ce se repeta *(LE)*, eventual sub presiunea crizei de spațiu în care intrase lapicidul: acesta multiplică ligaturile, scade dimensiunea literelor ultimului rînd la jumătate, lasă și geminata din *TERRA* la o parte (poate și sub influența pronunției). *L* din ultimul rînd nu merită deci croșete de lipsă [ ], ci simple paranteze ( ) pentru a semnala simplificarea, eventual semne speciale (acolade) care să indice și mai limpede tipul omisiunii: haplografie și nu simplă prescurtare.

[6] *Travaux dédiés au VIIe Congrès d'epigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembrie 1977)*, București, 1977, p. 218—219.

III. Parcurgînd, înainte de toate cu interes lingvistic, volumul al II-lea al *Inscripţiilor Daciei romane* editat (prin aducerea la zi a manuscrisului lăsat cu două decenii în urmă de Gr. Florescu) de către C. C. Petolescu [7], am avut satisfacţia de a avea la îndemînă un temeinic instrument de lucru, care poate fi luat cu încredere ca bază pentru cercetările ulterioare : publicarea ineditelor din aceeaşi arie (cf. n. 12 la p. 13 din lucrare), reverificarea *de visu* a acelor inscripţii pe care editorul a fost împiedicat să le vadă (cf. n. 13—19 la p. 14—15), precum şi reconsiderarea lecturii sau a statutului unora dintre inscripţiile incluse în volum, a căror interpretare rămîne deschisă.

Iată, în acest sens unele sugestii şi analogii care par a fi grăitoare :

1. Inscripţia de sub nr. 17 (p. 30) ar conţine în r. 2, după lectura lui Gr. Tocilescu (AEM, 8, 1884, p. 1, nr. 2), preluată şi în CIL (III, 8 015) şi aici, un nume *L(VCIVS) SMER*, considerîndu-se că „originea cognomenului dedicantului este nesigură (cf. D. Tudor, OR³, p. 152)". Sigur este că, în sine şi sub această formă, un asemenea *cognomen* nu seamănă cu nimic cunoscut [8].

Dar, de fapt, forma *SMER* s-a impus ca lectură mai ales datorită desenului lui Pamfil Polonic, păstrat între filele arhivei Tocilescu de la Biblioteca Academiei şi reprodus de către D. Tudor în monografia sa asupra Olteniei romane (cf. OR⁴, p. 135, fig. 137, nr. 4). Piatra însă (ca şi fotografia din anexa IDR II) ne arată limpede că avem a citi *SM* Ƭ̄E *R*, adică *SMTER*, ceea ce exclude posibilitatea ca acesta să fie luat drept un *cognomen*; de asemenea, între *I*, *O* şi *M* din r. 1, între *EX* şi *VISO* din r. 3, precum şi între *L*, *SM* şi *TER* din r.2 par a se mai vedea urmele unor puncte de definire a cuvintelor, ceea ce ne-ar obliga să vedem trei unităţi în r. 2 şi nu două, ca pînă acum [9].

Fig. 2. Inscripţia nr. 17 din IDR, II.

Soluţia enigmei este capabilă să o dea inscripţia de sub nr. 22 (p. 34), găsită în aceeaşi localitate (Drobeta), scrisă tot pe „un altar votiv din conglomerat silicios", avînd „sus abacul... decorat cu volute" şi, în plus, dimensiuni aproape identice cu cea de sub nr. 17 [10]. Misteriosul *L.SM.TER.* din prima inscripţie care fusese dedicată lui *Iuppiter Optimus Maximus)* apare de la sine a fi o prescurtare *sui generis* a numelui care apare pe larg pe al doilea altar, închinat Dianei *Aug(usta)*, şi anume *L(VCIVS) SAMOGNATIVS [T]ERTIVS TREVER* (r. 3—5), cuprins, de asemenea, între dedicaţie şi prescurtarea *V S L M*.

[7] IDR, II. Ţinem să aducem mulţumiri lui C. C. Petolescu pentru sprijinul colegial în privinţa ilustraţiei fotografice.

[8] Cf. şi OR⁴, p. 146 şi 377: în ultimul pasaj D. Tudor scrie *Lucius Smer* ..., lăsînd parcă a înţelege că numele îi pare incomplet.

[9] Pentru aspectul actual al inscripţiei vezi fig. 2.

[10] Vezi şi desenele lui Pamfil Polonic, în OR⁴, p. 135, fig. 37, nr. 2 şi 4.

SMER a fost deci nu un *cognomen*, ci doar o iluzie trecătoare, provenită în urma unei prime lecturi inabile şi apoi a stării pietrei, mult mai deteriorată astăzi şi, în parte, pierdută, faţă de vremea cînd o reproduseseră Polonic şi Tocilescu.

2. În inscripţia tegulară fragmentară, în cursive, de sub nr. 590 (p. 229 : găsită la Praetorium = Copăceni-Vîlcea), forma *VERADIAR*[... din r. 3 merita desigur un scurt comentariu : aşa cum o sugerează inserarea ei din indice (IDR, II, p. 264, s.v. *numeri)*, se cuvine arătat răspicat că ea nu poate fi altceva decît o eroare pentru *VEREDARIO(RVM)*, formă care mai apare la Praetorium în două inscripţii pe piatră de gresie, în formula *N(VMERUS) BURG(ARIORVM) ET VEREDARIO-(RVM)* : cf. nr. 587, r. 7 şi nr. 588, r. 3, p. 288.

Aurelius Ponticus, cel care a zgîriat la repezeală literele acestui text pe o cărămidă umedă, nu stăpînea prea bine denumirea *ueredarius*, termen tehnic cu rezonanţă străină : el trebuie să fi fost un om din popor, poate un localnic, dat fiind că *burgarii* şi *ueredarii* erau recrutaţi îndeosebi din mijlocul populaţiei locale (cf. D. Tudor, OR[4], p. 338). Sub stilul — şi, pe semne, şi în gura lui — cuvîntul străin a început fără voie să aducă mai bine cu *radius* şi *radiare* din limba latină.

3. Sub numărul 661 (p. 256—257) este prezentată o gemă gnostică de tip *abrasax*, preluîndu-se lectura şi interpretarea Doinei Benea (din RevMuz, 4, 1972, p. 346—347). Textul de pe verso (centru) este citit :

A
BΛAN
AΘANA
ABAXA
PEY

şi este decupat în *A/BΛAN/AΘANA* ca „o formă prescurtată a lu *ABΛANAΘANAΛBA*” şi în *ABAXA/PEY*, apreciat ca „o variantă a lui *Abrasax*” *(loc. cit)*.

Este totuşi vădit că *ABΛANAΘANAΛBA*, formula sacră a gnosticilor basilidieni, este un **palindrom mistic**, deci, prin definiţie, nu poate admite prescurtare : eficacitatea sa formulară rezidă **în** şi rezultă tocmai **din forma palindromică** (adică de tip „du-te-vino”).Apoi, dacă în r. 4 scrie într-adevăr *ABAXA* în r. 3 noi credem că stă scris de fapt *ΛΘANA*. Aşadar, giuvaergiul, fie din neatenţie, fie din neştiinţă, fie din amîndouă a schimbat locul unui *A* cu cel al unui *Λ* din rîndul imediat următor (ambele litere, atît de asemănătoare, aflîndu-se la început de rînd). Interpretarea noastră ar fi deci, pe cîte credem, *ABΛANAΘANAΛBA*, cu palindromul întreg (dar greşit scris de cizelor ca*A/BΛAN/ΛΘANA/ABA* ...) şi *XAPEY*, care îşi aşteaptă lămurirea.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

I L'inscription de Gornea (v. les notes 1—5) devrait être lue : *Rogo et peto primicere/ tunc puellam Bariam/ te retrum redder*[*e*] *ego Simo*(?)/... *cunscio me/ reddere Be(ssam) ex o(mn)ium uisu/ peto et rogo primicere/*

reddas mihi tu retrum... Pour les lignes 8—11, moins claires, *uenet* de la ligne 8 apparaît sans doute à la fin de la 9e (pas *emet* des lectures précédentes), avec la valeur de *uenit*.

II Observations de transcription pour l'inscription n° 7 de C. Scorpan (v. la note n° 6).

III Quelques suggestions et observations pour les inscriptions nos 17, 22, 590 et 661 de IDR, II. Pour ce qui est de la dernière, on doit l'expliquer par sa forme palindromique (de va-et-vient).

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Inscription sur brique de Gornea.
Fig. 2. Inscription n° 17 de IDR, II.

DESPRE UNELE CERCETĂRI RECENTE PE „LIMES ALUTANUS”

DE

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU

Noțiunea de „limes Alutanus” a fost introdusă în literatura de specialitate de Gr. Tocilescu [1] pentru a desemna linia de fortificații identificate de-a lungul Oltului și a fost adoptată și folosită în continuare, fără să se analizeze în ce măsură acoperă realitatea istorică și este justificată [2].

Nu vom discuta aici [3] dacă linia de fortificații alutane a constituit vreodată, și în ce accepțiune a termenului, un *limes*: folosim termenul doar pentru a încadra geografic în „termeni tradiționali” subiectul ce ne-am propus.

Meritul incontestabil al lui Gr. Tocilescu este că a condus o amplă cercetare a întregului teritoriu al țării; rămînem în continuare tributari rezultatelor cercetărilor sale, inedite în cea mai mare parte [4], căci sistematice cercetări de teren, premerse de studiul fotografiilor aeriene, continuă să fie o sarcină de viitor.

Identificările propuse de Gr. Tocilescu pentru *Tabula Peutingeriana* sînt acceptate de cea mai mare parte a cercetătorilor epocii romane, deși, în afară de Romula (Reșca) și Acidava (Piatra-Enoșești), toate celelalte sînt ipotetice, dat fiind că datele Tabulei nu corespund exact distanțelor

---

[1] *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 120. Dovadă că Gr. Tocilescu nu vedea în această noțiune altceva decît un determinativ geografic este faptul că inițial a folosit termenul de „limes cisalutanus” (Comunicare la Academia Română, 3 mai 1902, Bibl. Acad. R.S.R., ms. 6139, p. 5 sqq), privind linia din estul Olteniei, din punctul de vedere al celui ce se afla în Muntenia și nu în provincia romană.

[2] G. Forni, *Frontières romaines*, București—Köln, 1974, p. 285 sqq, analizează toate mărturiile antice privind denumirea unor tronsoane ale *limes Imperii*, subliniind faptul că denumiri ca cea în cauză sînt improprii.

[3] Am făcut-o în „*Muntenia în sistemul defensiv al imperiului roman*” (teză de doctorat) și în *Evolution of System of Defence Works of Roman] Dacia*, în British Archaeological Reports, Oxford, 1981.

[4] Notele inedite rămase în posesia Bibliotecii Academiei R. S. România au fost folosite de D. Tudor în lucrările sale: *Castrele romane de la Jidava, lîngă Cîmpulung Muscel*, în *București*, 2, 1936, p. 98—117, în seria *Castra Daciae Inferioris*: I (Bumbești-Gorj), BCMI, 33, 1940, p. 18—33; II (Slăveni-Romanați), BCMI, 33, 1940, p. 34—38; III (Racovița-Argeș), BCMI, 34, 1941, p. 35—41; IV (Bivolari pe Olt), BCMI, 35, 1942, p. 143—149; V—VII, (Copăceni, Titești și Rădăcinești, jud. Argeș), Buletinul Muzeului Militar Național, 5, 1945, p. 95—101; VIII (Răcari-Dolj), Apulum, 5, 1965, p. 233—257 și în edițiile *Olteniei romane*, București, ed. I, 1942, ed. a II-a, 1958, ed. a III-a, 1968, ed. a IV-a, 1978.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1981, p. 543—552

dintre așezările propuse [5]. Dealtminteri, pentru numeroase puncte în care s-au semnalat descoperiri romane nu putem specifica natura așezărilor cărora acestea le aparțin.

Cercetările arheologice din ultimele trei decenii, efectuate de D. Tudor, sau sub conducerea sa, s-au orientat asupra celor mai însemnate ruine: Romula, Slăveni, Stolniceni și mai recent Bivolari, Rădăcinești, Titești și Racovița. Cea mai mare parte dintre aceste *castella*: Slăveni, Bivolari, Titești, unde s-au desfășurat cercetări exhaustive, nu s-au bucurat de o publicare monografică [6]; în studii parțiale s-au prezentat doar materiale epigrafice [7] cu referiri sărace la situațiile arheologice și la materialele descoperite.

Săpăturile arheologice pe linia alutană continuă, ceea ce ar fi făcut necesară o publicare completă a cercetărilor anterioare, pentru a se putea aprecia corect munca depusă pînă acum și rezultatele științifice obținute, precum și programul de viitor propus.

Pentru adîncirea studiului aspectului particular al culturii romane dezvoltate în teritoriile nord-dunărene, de o deosebită importanță sînt cercetările aprofundate privind diferitele forme de viață de pe teritoriul provincial și din zonele geto-dace rămase în afara imperiului. Numai prin deslușirea trăsăturilor specifice culturii provinciale romane din Dacia se pot observa transformările pe care aceasta le va suferi în epoca următoare, din această cauză este nociv să mai neglijăm aspecte așa zis comune ale culturii materiale romane.

Cît despre studiul fortificațiilor romane, acesta nu este doar un act de erudiție, ci o modalitate de a obține date exacte despre momentele istorice ale fiecărei porțiuni a frontierei, pentru stabilirea relațiilor schimbătoare dintre populația limitrofă și cea din provincie. Stabilirea corectă și completă a planurilor fortificațiilor romane permite sinteze asupra tehnicii constructive și asupra elementelor caracteristice ale acestora; prin studii asupra formei, mărimii și dispunerii barăcilor pentru soldați, atît în *castella*, cît și în *burgi*, se poate stabili efectivul trupelor și natura lor [8].

Studiile de teren și ale fotografiilor aeriene au capacitatea de a determina forma și dimensiunile așezărilor civile și raporturile dintre acestea și teritoriul militar, de asemenea pot surprinde aspecte ale vieții civile în serviciul direct al armatei, precum și influența exercitată de

---

[5] J. Baradez, *Limes Studien*, Basel, 1959, p. 24 sqq., a prezentat rezultatele cercetărilor sale efectuate în Numidia pentru identificarea localităților înregistrate în *Tabula Peutingeriana*, observînd că datele acesteia sînt riguros exacte față de traseele drumurilor antice și ruinele reperate pe fotografiile aeriene. Concluzia cea mai importantă este că pe *Tabula Peutingeriana* sînt reprezentate doar „les carrefours et les branchements où une hésitation ainsi qu'une erreur de direction était à craindre".

[6] Trebuie să regretăm că, în general, cercetările în epoca romană sînt încă deficitare în domeniul publicării unor serii de monografii științific alcătuite; fac excepție săpăturile din castrele de la Rîșnov (N. Gudea, I Pop, Brașov, 1971), Buciumi (E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, Cluj, 1972), Gornea (N. Gudea, Banatica, 5, 1977, Reșița), Inlăceni (N. Gudea, ActaMP, 3, 1979, p. 149—270); Porolissum (E. Toth, *Porolissum*, Budapesta, 1978); Brețcu (N. Gudea, ActaMP, 4, 1981, p. 255—332).

[7] Vezi în acest sens lucrările referitoare la *castellum*-ul de la Slăveni publicate de D. Tudor în Historica, 1, 1970, p. 67—83; *Frontières romaines*, București, 1974, p. 239—240; SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 13—22; Drobeta, 1974, p. 47—54.

[8] D. Breeze, B. Dobson, *Roman Fronties Studies*, Cardiff, 1969, p. 13 sqq.

elementul militar asupra populației „libere" din fața granițelor imperiului. Deocamdată stadiul cercetărilor de teren ne lasă fără informații privind așezările civile; nu cunoaștem temple, ateliere, și nici divizarea terenului agricol între teritoriile civile și teritoriile militare. Ne lipsesc știrile despre sistemul rutier din provincie și nu există o cartare exactă și completă a ruinelor romane și de epocă romană (*Tabula Imperii Romani*, fasciculele L—34 și L—35 nu are la bază o cercetare sistematică, cu mijloace moderne, limitîndu-se la înregistrările anterioare, mai mult sau mai puțin complete).

Tocmai datorită complexității aspectelor materiale și spirituale ale civilizației romane și datorită dezvoltării ei pe baza unor principii elastic adaptabile condițiilor locale, sîntem obligați să trecem la o abordare în profunzime a acestor aspecte, pentru a desluși trăsăturile ei caracteristice pe pămîntul Daciei. Dacă pentru atingerea acestui obiectiv un prim și esențial pas este intensificarea cercetărilor în vederea cartării complete și determinării naturii diferitelor situri arheologice, este necesară exploatarea științifică totală a rezultatelor făcute pînă în prezent. În acest sens este de dorit publicarea într-un ritm menit să recupereze întîrzierile, și la un nivel științific superior, a *tuturor* cercetărilor efectuate. Prin prezentarea obiectivă a datelor cercetării ne vom putea elibera de acuzația, ce uneori a fost adusă unor ipoteze românești, că sînt insuficient susținute cu argumente arheologice. Pentru ca cercetările noastre să obțină o maximă eficiență, trebuie îmbunătățite metodele de cercetare și perfecționat sistemul de publicare a materialului științific [9], în urma unor dezbateri științifice.

Avînd în vedere toate acestea, ne-am propus să prezentăm acum observațiile noastre critice privind cercetările de pe linia alutană, așa cum ele apar în publicațiile de pînă acum.

Săpături s-au desfășurat cu asiduitate la Slăveni, în cel mai mare *castellum* de pe linia Oltului, fără ca pînă în prezent să deținem date arheologice exacte despre cele descoperite. Referiri la descoperirile făcute, fără detalii de plan și, mai ales, fără înregistrarea stratigrafiei în punctele cheie, determină o cunoaștere confuză a situației, cu neconcordanțe între diferitele publicații. Observăm că, deși lagărul de la Slăveni este cel mai mare din Dacia Inferior, nu are decît două faze de existență : cea de lemn și pămînt, care durează remarcabil de mult — din timpul războaielor dacice și pînă la 205 — și cea de piatră, construită de Septimius Severus [10]. Ceea ce ne atrage atenția este faptul că la baza *vallum*-ului [11] fazei de piatră a fost secționat un strat rezultat de la cioplirea pietrei de calcar [12]. Deci, aggerul trebuie să fie ulterior construirii în *opus quadratum* a porții

---

[9] Ar fi foarte utilă discutarea termenilor și noțiunilor utilizate, precum și unificarea criteriilor de publicare a materialelor arheologice.

[10] CIL, III, 13 800; 13 801 = 14 216, 16; D. Tudor, în *Frontières romaines*, p. 239; idem, Historica, 1, 1970, p. 68—69.

[11] D. Tudor, OR[4], p. 302 — „pe poala exterioară a vechiului *vallum* s-a ridicat un puternic *murus*".

[12] *Ibidem*, „sub panta interioară a *agger*-ului, s-a așternut o pătură groasă de 0,10—0,15 cm, formată în cea mai mare parte din așchii de calcar rezultate dintr-o vastă cioplitură de blocuri. Aceste considerente ne îndeamnă să credem că *murus*-ul de deasupra temeliilor s-a realizat din blocuri de calcar cioplite paralelipipedic..."; vezi și idem, în *Frontières romaines*, p. 239.

praetoria şi colţului sud-estic [13] şi nu aparţine fazei de pămînt, cum se preconizează. Cel mai neclar sînt descrise fazele aggerului, care la un moment dat a fost pavat cu cărămizi cu ştampila alei I Hispanorum [14]; apoi există un drum de rond sprijinit pe un zid de cărămidă [15]. Despre calitatea observaţiilor stratigrafice ne stau mărturie şi informaţiile privind contribuţia diferitelor trupe: *ala I Hispanorum*, *ala Claudia*, *coh. I Fl. Commagenorum*, *coh. I B*, *leg. V Macedonica* şi *legio XIII Gemina* la construirea lagărului şi a clădirior din interior. Se consideră că toate aceste trupe au colaborat, în timpul războaielor dacice, la construirea lagărului de pămînt [16]. Or, legiunea a XIII-a Gemina făcea la acea dată parte din armata care acţiona pe frontul de vest [17]; iar celelalte trupe, în afara legiunii a V-a Macedonica şi a XI-a Claudia, puteau participa în diferite momente la reconstrucţiile din *castellum*, dat fiind că făceau parte din armata Daciei Inferior.

D. Tudor preconizează distrugerea definitivă a *castellum*-ului la mijlocul secolului al III-lea [18], deoarece ultima monedă a tezaurului descoperit într-una din barăci este emisă la 247/248, fără să se ţină seama de criza monetară generală din această vreme. Din punct de vedere militar este inimaginabil ca în condiţiile în care se consideră că linia transalutană a fost abandonată [19], castrul de la Slăveni a fost evacuat, dat fiind că provincia ar fi devenit astfel prada oricăror atacatori. Din datele incomplete despre stratigrafia în *castellum* ştim că în ultima fază nu există urmele unei distrugeri violente [20], iar că suprafaţa *castellum*-ului va fi refolosită în secolele IV—V de o populaţie civilă. În *principia* [21] s-au descoperit ruinele unei bazilici, care-i foloseşte parţial zidurile. Deoarece datarea locuirii civile, în secolele IV—V, este făcută pe baza monedelor descoperite [22], iar părăsirea castrului este motivată tot de absenţa acestora pentru perioada ultimelor două decenii ale provinciei, considerăm că avem toate motivele să ne îndoim că există între mijlocul secolului al III-lea şi secolul al IV-lea un hiatus de locuire. Credem mai degrabă că prin studiul atent al materialelor arheologice se va constata continuarea vieţii în *castellum*, chiar după părăsirea lui de către armată, odată cu abandonarea Daciei. Această afirmaţie ne este întărită de faptul că pentru altarul bazilicii creştine este refolosit pavajul *sacellum*-ului, deci, în momentul construirii bazilicii, ruinele principiei nu trebuiau „redescoperite" de o populaţie nou venită [23].

---

13 Idem OR[4], p. 302, revine asupra părerii anterioare că la Slăveni exista un murus „en brique"; *Frontières romaines* , p. 239.

14 D. Tudor, *Militärgrenzen Roms*, II, Bonn, 1977, p. 399.

15 *Ibidem*, p. 401; idem, OR[4], p. 302.

16 Idem, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 19; idem, *Militärgrenzen Roms*, II, p. 399.

17 Ioana Bogdan Cătăniciu, SCIVA, 25, 1974, 2. p. 285, n. 19.

18 D. Tudor, Historica, 1, 1970, p. 67—80; idem, *Militärgrenzen Roms*, II, p. 403.

19 Idem, în *Frontières romaines*, p. 245; idem, *Militärgrenzen Roms*, II, p. 403.

20 Idem, OR[4], p. 307.

21 În lucrările româneşti continuă să se folosească *praetorium*, pentru construcţia centrală a lagărului, deşi datele epigrafice (Fellmann, *Die principia des Legionslager Vindonissa*, 1958) au permis deja de decenii stabilirea faptului că *principia* este construcţia centrală a comandamentului, *praetorium* fiind locuinţa ofiţerului.

22 D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 433 sqq; Gh. Popilian, Oltenia, 1, 1974, p. 72—81.

23 D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 456.

Deficienţe în desfăşurarea cercetărilor arheologice fac ca nivelul superior, cel mai puternic afectat de lucrările agricole şi de căutătorii de material de construcţii, să fie de cele mai multe ori neobservat, existenţa lui este însă impusă la Slăveni de prezenţa materialelor databile în secolele IV—V. Este puţin probabil ca la 271 să se fi produs o schimbare bruscă în calitatea şi aspectul vieţii populaţiei din provincie care nu a urmat armata la sudul Dunării : de aceea datarea materialelor arheologice doar pe baza monedelor din context, în condiţiile de criză monetară, ne împiedică implicit să avem o continuitate concretă în multe din punctele cercetate. Experienţa noastră de la Tropaeum Traiani [24] ne dă temeiul să susţinem că numai o cercetare extrem de atentă va pune în evidenţă reamenajările construcţiilor şi refolosirea lor la niveluri diferite în perioada ulterioară părăsirii oficiale a Daciei.

Cu ocazia unei cercetări de teren întreprinse în primăvara anului 1975, pe linia Oltului, pentru a controla observaţiile făcute pe fotografiile aeriene, am constatat că fortul de la Piatra-Enoşeşti era obiectul unei distrugeri totale; cu ajutorul Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R. S. România s-au întrerupt lucrările de escavare şi s-a trecut la cercetarea a ceea ce mai rămăsese nedistrus. Date fiind condiţiile în care s-a făcut săpătura de salvare [25], scopul propus a fost relativ restrîns şi anume s-a secţionat perpendicular latura de vest a *castellum*-ului. Rezultatele sondajului au fost prezentate în 1976 la Congresul *Limes* de la Szekesfehervár [26].

Fotografia aeriană, zbor 1971, care a stat la baza cercetărilor noastre [27] pune în evidenţă cu claritate o parte din latura de vest şi colţul de sud-vest a lagărului, care a fost distrus cu ocazia construirii căii ferate Slatina-Craiova, la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Observaţiile de pe fotografia aeriană coincid cu descrierea făcută de Gr. Tocilescu[28]. În toată zona de la vest de această fortificaţie distrusă am constatat, în arătură, ziduri romane răvăşite de plug în partea superioară, resturi ale aşezării civile dependente de *castellum*.

În momentul în care am făcut noi cercetarea, întreg teritoriul *castellum*-ului era deja escavat pînă la pămîntul viu. Capătul estic al secţiunii a început în zona în care se păstra în lutul galben negativul zidului *castellum*-ului. Acest zid de piatră sau cărămidă legată cu mortar, care a constituit baza trasării secţiunii noastre S I, avea fundaţia groasă de cca 1,5 m şi fusese scos anterior escavării colţului de sud-vest al lagărului. Spre surpriza noastră, lagărul de piatră sau cărămidă a fost spre vest mai restrîns decît cel de pămînt, anterior. Şanţul lagărului de pămînt sec-

---

[24] Sub stratul superficial de humus, lucrînd exclusiv la şpaclu, am pus în evidenţă existenţa unui nivel de călcare, databil la sfîrşitul secolului al VI-lea — începutul secolului al VII-lea — I. Bogdan Cătaniciu, Al. Barnea, capitolul *Stratigrafia*, în *Tropaeum Traiani*, Bucureşti, 1979, p. 39; I. Bogdan Cătăniciu, Raportul definitiv privind săpăturile în sectorul D, în manuscris.

[25] Fonduri de săpătură limitate.

[26] *Limes, Akten des XI Limes Kongresses*, Budapesta, 1978, p. 336; un prim raport asupra săpăturilor de la Enoşeşti a fost prezentat în februarie 1976, la sesiunea ştiinţifică de rapoarte a Institutului de arheologie.

[27] Din păcate, copia fotografiei aeriene nu ne-a parvenit la timp pentru a putea fi publicată în actele congresului *Limes* de la Szekesfehervàr, 1976.

[28] Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei R.S. România, ms. 5139, p. 40 — s-a păstrat doar colţul de sud-est, are trei valuri şi trei şanţuri: valul s-a păstrat pe o înălţime de 3 m; în jurul *castellum*-ului a fost oraşul antic.

ţionat doar pe o scurtă porţiune (din cauza fondurilor modeste) fusese umplut cu pămînt din valul aplatizat în momentul cînd s-a construit lagărul mai mic (cel puţin pe această latură) cu *murus*. Pentru începutul funcţionării lagărului cu *murus* avem un *terminus post quem* reprezentat de moneda[29] descoperită în umplutura şanţului fazei de pămînt. Repetăm aici datele esenţiale obţinute prin sondajul de la Enoşeşti, numai pentru a putea fi direct comparate cu cele rezultînd din cercetările, ceva mai ample, efectuate de Cr. Vlădescu şi Gh. Poenaru-Bordea, în 1977, în acelaşi punct[30].

Rezultatele acestor din urmă cercetări sînt prezentate fără un plan, cu atît mai necesar cu cît se preconizează existenţa fortificaţiei la nord de cea pe care au văzut-o înaintaşii [31], în momentul în care nu era, încă, total distrusă. Prin prezentarea fotografiei aeriene (fig. 1) punem la dispoziţia cercetătorilor imaginea terenului care poate fi comparată cu cea descrisă de Gr. Tocilescu [32]. Cr. Vlădescu propune o nouă situare în teren a fortificaţiei de la Acidava, pe baza celor trei secţiuni efectuate[33] undeva pe marginea de nord a botului de deal. Dintre cele trei secţiuni (după cît se pare paralele) ne este prezentat profilul[34] celei mai scurte (6m), care principial, nu poate cuprinde toate elementele de fortificaţie specifice unui *castellum* roman, în locul celui al secţiunii S I (30 m) unde, conform ipotezei autorilor, ar trebui să avem nu numai zidul, dar şi berma şi *fossa*.

În absenţa unor argumente credibile, care să contrazică realităţile oferite de fotografia aeriană şi de existenţa elementelor de fortificaţie specifice, orientate aproximativ nord-sud, adică pe latura de vest a lagărului [35], considerăm ipoteza lui Cr. Vlădescu şi Gh. Poenaru-Bordea caducă; atragem atenţia că în toată zona din vestul lagărului, aşa cum apare pe fotografia aeriană, există o mulţime de construcţii de cărămidă legată cu mortar; unul din aceste ziduri a putut fi cel surprins în cele trei secţiuni efectuate de Cr. Vlădescu.

Săpăturile de la Bivolărie (Arutela) au fost publicate parţial în repetate studii. Credem că vom ajuta la îmbunătăţirea calităţii unei eventuale monografii relevînd scăderile metodei de cercetare folosite şi deficienţele manifestate în publicarea rezultatelor obţinute.

---

29 Monedă Lucilla — BMC, IV, p. 571, nr. 1 167.

30 Potrivit cutumei, ar fi trebuit să continuăm noi cercetările începute în 1975; cercetările ulterioare s-au făcut fără a se fi cerut datele privind cercetările noastre. Sondajul efectuat în 1977 a fost publicat în SMMIM, 11, 1978, p. 137 sqq.

31 SMMIM, 11, 1978, p. 138 — „Din castru nu se mai păstrează decît latura sudică, orientată sud-est — nord-vest, pe o lungime de 43 m, pornind din rîpa estică a botului de deal rămas, unde se observă stratigrafic groapa de demolare a zidului de incintă, lată de 2,50 m. Nu s-a păstrat, aşadar, nimic din „cornul", colţul sud-vestic, cum apărea înaintaşilor noştri, şi cum s-ar fi putut crede privind în profilul celor două rîpe, pe latura estică şi pe cea nordică, mai ales că pe latura nordică ochiul putea fi uşor înşelat, incinta sudică intrînd direct în mal, observată în S 1, dînd iluzia formării unui unghi pe această parte a rîpei şi astfel vechiul plan trebuie corectat".

32 Planul a fost publicat în toate ediţiile *Olteniei romane* de către D. Tudor.

33 SMMIM, 11, 1978, p. 138 — „Au fost trasate trei secţiuni orientate NE—SV, S 1, lungă de 30 m şi lată de 1 m, S 2 şi S 3, la est de prima, lungi de 6 m, respectiv 8 m şi late de 0,80m".

34 Profilul este prezentat fără scară, iar secţiunea nu este localizată pe un plan.

35 *Limes*, Szekesfehervàr, 1978, p. 348, fig. 2.

Singurele date stratigrafice despre Arutela au fost prezentate în primul raport [36]. Sînt desenate (din păcate fără scară) profilele secţiunilor N—S şi E—V prin întreaga suprafaţă a *castellum*-ului (SMMIM, 2—3, 1969 ; 1970, fig. 3 şi fig. 4). O primă observaţie asupra acestor două profile este că cercetarea n-a fost continuată pînă la pămîntul viu, aşa încît lasă

Fig. 1. Fotografia aeriană a zonei Piatra Enoşeşti; localizarea *castellum*-ului Acidava.

nelămurite unele probleme. Din analiza profilului estic al secţiunii N—S, trebuie să ajungem la alte concluzii decît cele prezentate de autorii raportului, şi anume : zidul de incintă nu este fără fundaţie [37]; de asemenea, atît la nord, cît şi în sud, zidul este secondat, în exterior, de o *fossa* ; săpătura pe latura de sud a surprins şanţul cu forma obişnuită, interpretat

[36] D. Tudor, Gh. Poenaru-Bordea, SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 8—44.

[37] Numai astfel putem interpreta afirmaţia: „Soclul este aşezat direct pe pămînt, fără o amenajare specială a terenului" (*op. cit.*, p. 13, repetată identic în *Frontières romaines*, p. 249), în care soclul poate fi desemnarea incorectă a ceea ce tehnic se numeşte talpa zidului; în acelaşi raport, p. 16, este menţionat faptul că săpăturile Tocilescu-Polonic n-au „prins" temelia, despre care însă nu ni se dau precizări care să dovedească cercetarea lor cu noul prilej. Datorită faptului că nivelul de călcare din *castellum* în momentul construcţiei n-a fost înregistrat ca atare la nivelul tălpii zidului, fundaţia nu este recunoscută.

însă ca „viroagă naturală" pentru că ar lipsi berma — din profil este absolut evidentă corespondenţa dintre nivelul tălpii zidului şi acela de la care începe „viroaga naturală", dovadă că în timpul cercetărilor nu s-a observat berma. Pe latura de nord, cercetările au avut un caracter incomplet, căci n-au secţionat *fossa*; aceasta se întinde de la nivelul tălpii zidului şi al bermei [38] spre nord, pînă la locul unde în profil începe un strat de pămînt cu prundiş suprapus „solului neumblat" panta de scurgere a dărîmăturilor din zid în *fossa* este marcată, în profilul publicat, de cîteva pietre dc sub nivelul bermei [39].

Lipsa de atenţie în efectuarea cercetării, concentrată în special în determinarea planului construcţiilor de piatră, a făcut să nu se sesizeze construcţiile de lemn, planul barăcilor pentru soldaţi. Dat fiind caracterul superficial al observaţiior stratigrafice nu sîntem convinşi că la poarta de est pragul de blocuri de piatră era mai ridicat decît nivelul pavajului drumului contemporan; din moment ce drumul Oltului trecea prin faţa acestei porţi, era de aşteptat ca pe această poartă să se fi făcut şi accesul vehicolelor. Sîntem de părere că pragul de piatră reprezintă nivelul de acces mai ridicat, ulterior, căruia-i corespundea şi o reamenajare a drumului. Refaceri ulterioare şi înălţarea nivelului de călcare în interiorul *castellum*-ului, cel puţin în unele puncte, sînt de presupus dacă ţinem cont că „în compartimentul format de latura vestică a turnului nord-estic cu primul pinten[40] al laturii nordice, unde deschiderea în arc este de 3,80 m, se află o platformă de pietre fără mortar, cu 0,40 m deasupra nivelului de călcare al castrului, avînd dimensiunile de $1{,}85 \times 1{,}75$ m" [41]. Pavajele parţiale [42] constatate în interiorul porţilor *principales* sînt de privit ca resturi ale pavajelor, iniţial complete, refăcute la acest nivel sau eventual la unul superior.

Construcţia al cărei plan a fost dezvelit în *praetentura* este caracteristică pentru *horreum*, întreaga infrastructură de piatră servind pentru

[38] Berma este cu siguranţă reprezentată în profil ca un strat lung şi subţire, alb, la nivelul tălpii zidului; din cauză că nu dispunem de scara desenului nu putem calcula lăţimea bermei.

[39] Interpretarea propusă de noi pentru profilul secţiunii nord-sud de la Bivolărie este prezentată în studiul *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, Oxford, 1981, fig. 49.

[40] Folosirea termenului de „pinten" pentru a defini zidurile perpendiculare pe zidul de incintă, ziduri de susţinere a drumului de rond, a *Wehrgang*-ului, este incorectă. În literatura de specialitate s-a folosit termenul „contrafort", care dacă nu este întru totul adecvat, este mai apropiat de funcţia pe care aceste ziduri o aveau de îndeplinit. Termenul de „pinten" apare şi în descrierea porţilor *principalis dextra* şi *sinistra* pentru a desemna sistemul de poartă dublă, cu turn sau platformă la nivelul superior—sistem obişnuit la fortificaţiile timpurii romane, de lemn şi pămînt şi apoi şi la cele din piatră (T. Bechert, Bonner Jahrbücher, 171, 1971, p. 210 sqq). În ce măsură sub drumul de rond se amenajau „depozite de materiale şi poate grajduri" (*loc. cit.*, p. 17) rămîne să se clarifice, în general însă aceste spaţii erau umplute cu pămînt, pentru a mări rezistenţa zidului.

[41] SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 18. Desigur, în condiţiile în care nu s-au observat stratigrafic şi acele elemente care nu au fost de piatră, rostul montării platformei nu poate fi precizat. În raportul, Arutela, III—IV, din SMMIM, 6, 1973, p. 14, o platformă 1,8 × 1,8 m din mortar şi cărămidă a deranjat *via sagularis*.

[42] SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 17.

crearea unei aerisiri eficiente a spaţiului superior ridicat în lemn [43]. Dacă aşezarea *horreum*-ului nu este întru totul canonică pentru un castru sau *castellum* de mari dimensiuni, în acest *castellum* cu o suprafaţă restrînsă este întru totul justificată; regretăm doar că neglijarea cercetării construcţiilor de lemn ne lipseşte de posibilitatea de a avea o schemă a organizării interioare pentru tipul de *castella* de pe valea Oltului [44].

Săpăturile începute de Gr. Tocilescu la Copăceni, Racoviţa, Titeşti şi Rădăcineşti au fost continuate de D. Tudor, iniţial, apoi de Cr. Vlădescu. Din rapoartele sumare şi din planurile publicate [45], se constată absenţa oricăror preocupări pentru construcţiile de lemn interioare; chiar şi planul incintei celor două lagăre, Titeşti şi Copăceni, suferă din cauză că nu s-au observat cu destulă atenţie ruinele, în timpul desfăşurării cercetărilor. Astfel, la Titeşti [46] este foarte evident că *porta praetoria*, pe latura de est, a fost blocată la un moment dat, dar că iniţial ea fusese construită în aceeaşi manieră cu *porta decumana* [47], dar nu s-au înregistrat amănunţit resturile rămase de la poarta cu turn interior.

Săpăturile de la Copăceni ar fi putut permite, date fiind menţiunile epigrafice, să se constate refacerile de pe incintă, datate absolut [48], or, ni se prezintă un plan general în care nu sînt înregistrate nici un fel de lucrări ulterioare de construcţie.

Ocupîndu-ne de rezultatele săpăturilor recente de pe linia Oltului [49], ne exprimam speranţa că pe baza studiului amănunţit al materialului arheologic descoperit la Copăceni se vor putea data mai strîns cele două straturi de incendiere separate printr-o nivelare cu nisip bătut [50], dar sîntem derutaţi, căci în raportul prezentat la al XII-le Congres *Limes* [51] sîntem informaţi că există doar un „unique horizon de l'habitat attesté au point de vue stratigraphique".

Plecînd de la sesizarea acestor neconcordanţe în publicarea rezultatelor săpăturilor, revenim la ideea necesităţii de a se publica atît planul, cît şi profilele efectuate [52]. Descrierile greoaie, desfăşurate pe pagini întregi,

---

[43] Sînt neîntemeiate afirmaţiile privind rostul bazelor rectangulare din interiorul construcţiei, de fapt suporturi ale unei podele de lemn, dar considerate „amenajarea arhitectonicii interioare, servind eventual ca baze de statui sau locuri pentru expunerea trofeelor şi însemnelor militare".

[44] Metoda de săpătură arheologică rămîne la fel de imperfectă şi în continuare; vezi acum în urmă raportul din *Materiale şi cercetări arheologice, a XIII-a Sesiune anuală de rapoarte*, Oradea, 1979, p. 235 sqq.

[45] BMI, 41, 1972, p. 27—32; SCIV, 23, 1972, 3, p. 477—485; *Frontières romaines*, p. 247—257; *Roman Frontier Studies*, p. 815—829.

[46] *Frontières romaines*, p. 253, fig. 7 şi Oltenia, 1974, p. 53, fig. 10.

[47] *Evolution* ... p. 29, fig. 53, unde ne exprimam părerea că şi la Rădăcineşti, ca şi la Titeşti, fortul a avut doar două porţi.

[48] CIL III 13 795 din anul 138 şi CIL III 13 796 din anul 140, vorbesc despre lărgirea suprafeţei fortului şi despre dotarea lui cu turnuri. Turnul din colţul de nord-est este considerat o adaptare ulterioară, doar datorită faptului că aşa sună textul inscripţiei, nu pentru că s-a constatat o adăugire a zidurilor, adăugire care ar fi exclus să nu se sesizeze *(Roman Frontier Studies*, p. 818).

[49] *Evolution*... p. 27—28.

[50] Cr. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, Oltenia, 1974, p. 57 şi D. Tudor, OR[4], p. 288.

[51] *Roman Frontier Studies*, p. 818.

[52] Putem observa că se publică planurile fără scară metrică (indicaţia 1 : 100 de pe planul publicat în Oltenia, 1974, fig. 12, p. 55 nu mai corespunde după reducerea din tipografie), vezi *Roman Frontier Studies*, fig. 54/1 şi 54/2, dar nu numai.

pot fi suplinite printr-o desenare corectă, la scară, a *tuturor* elementelor observate în timpul cercetărilor. În ultimul studiu [53], prezentat cu prilejul întîlnirii tuturor specialiştilor în problemele limesului imperial, ne sînt descrise platforme ieşinde faţă de frontul *castellum*-ului de la Racoviţa, absente cu totul din plan, la fel ca şi ieşindurile turnurilor de poartă faţă de linia exterioră a incintei.

Este, credem, necesar să subliniem obligaţia de a se publica chiar şi în formă de rapoarte preliminare, datele cercetărilor într-o formă mai elaborată şi numai după un studiu atent al datelor deţinute pînă la data respectivă [54].

Sperăm că observaţiile noastre pe baza studiilor parţiale privind săpăturile desfăşurate pe linia fortificată a Oltului să trezească interesul pentru îmbunătăţirea metodelor de cercetare folosite şi pentru sporirea exigenţelor în publicarea rezultatelor obţinute pentru a nu se pierde o multitudine de date absolut necesare cunoaşterii istoriei acestei zone a limesului Daciei şi implicit a istoriei României.

À PROPOS DE CERTAINES ÉTUDES RÉCENTES SUR LE « LIMES ALUTANUS »

RÉSUMÉ

Vu l'évolution des études dans le domaine du limes romain nous essayons de marquer critiquement quelques-uns des aspects des recherches déployées sur la ligne de fortifications alutaines « limes Alutanus ».

Y sont analysées les données archéologiques publiées dans des études partielles portant sur les amples fouilles effectuées à Slăveni, et dans les petites « castella » de la zone carpatique de l'Olt.

Le but poursivi par cette note est celui de faire augmenter l'intérêt pour rendre meilleures les métodes de recherche et en même temps pour publier attentivement tous les résultats obtenus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Photographie aérienne de la zone de Piatra-Enoşeşti; localisation du *castellum* d'Acidava.

[53] *Roman Frontier Studies*, p. 819 şi fig. 54/2 de la p. 821.

[54] Ar trebui să se dea o mai mare importanţă conţinutului, precum şi formei în care sînt publicate studiile parţiale, foarte uşor deosebite unele de celelalte; autorii ar trebui să treacă la o publicare *completă* şi numai *după* studierea amănunţită a rezultatelor cercetărilor efectuate.

NECROPOLA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA TÎRNAVA (JUD. SIBIU)

DE

IOAN ANDRIŢOIU

Cu prilejul săpăturilor de salvare efectuate în necropola prefeudală [1] situată la marginea de nord-vest a satului Tîrnava, deasupra cimitirului actual, în locul numit „Palamor", pe o terasă înclinată spre pîrîul Mihălţuiului, s-a cercetat un mic cimitir din epoca bronzului (cultura Noua) [2].

Din punct de vedere stratigrafic, necropola din epoca bronzului este suprapusă de un întins cimitir biritual databil în secolele VII—VIII e.n.

În cadrul respectivei campanii s-au studiat patru morminte plane de inhumaţie în S III (M 25) şi S IV (M 34—36) [3] (fig. 1). Mormintele se aflau relativ grupate, dispuse la mică distanţă unul de altul. Scheletele, în poziţie chircită, erau aşezate fără preferinţă pe partea dreaptă sau stîngă, cu mîinile îndoite din cot şi aduse în faţă. Adîncimea la care au fost descoperite variază între 0,60—0,80 m faţă de suprafaţa actuală a solului. Conturul gropilor sepulcrale practicate în solul vegetal antic, observat cu greutate, este de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite. În ce priveşte starea lor de conservare, mormintele sînt slab păstrate. fie datorită unor deranjări ulterioare, cum este cazul lui M 36, fie din cauza acidităţii solului şi a apei de infiltraţie. Se cuvine de asemenea a fi menţionată orientarea mormintelor : cu aproximaţie pe direcţia nord-sud, scheletele avînd capul aşezat spre nord. Inventarul funerar este sărac, constînd exclusiv din vase de lut, în fiecare groapă sepulcrală aflîndu-se unul sau două recipiente. Ele erau aşezate de obicei în regiunea capului, în dreptul mîinilor şi, mai rar, la picioare.

Descrierea mormintelor :

M 25. A fost sesizat în peretele sud-vestic al secţiunii prin apariţia, la —0,57 m, a unei ceşti. Pentru dezvelirea lui a fost practicată o casetă de 1,25 × 1,05 m. Groapa, de formă rectangulară cu colţurile uşor rotunjite, se contura la —0,60 m. Scheletul, aflat în poziţie chircită, culcat pe partea stîngă, cu capul spre nord, este precar conservat. S-au păstrat doar două părţi din femur şi două fragmente din oasele gambei. Partea superioară

[1] Cercetarea efectuată în perioada 19 oct. — 10 nov. 1974 de către M. Blăjan care ne-a cedat spre publicare materialele aparţinînd epocii bronzului, fapt pentru care îi aducem mulţumirile noastre şi pe această cale.

[2] De la Tîrnava (fostă Proştea Mare) este cunoscută dintr-o descoperire izolată mai veche o ceaşcă cu două torţi supraînălţate cu muchie (K. Horedt, Mitt. Bruk. Mus., 9—10, 1944, p. 109, nota 48; idem, Materiale, 1, 1953, p. 808, nr. 17).

[3] Numerotarea mormintelor s-a făcut în ordinea descoperirii lor.

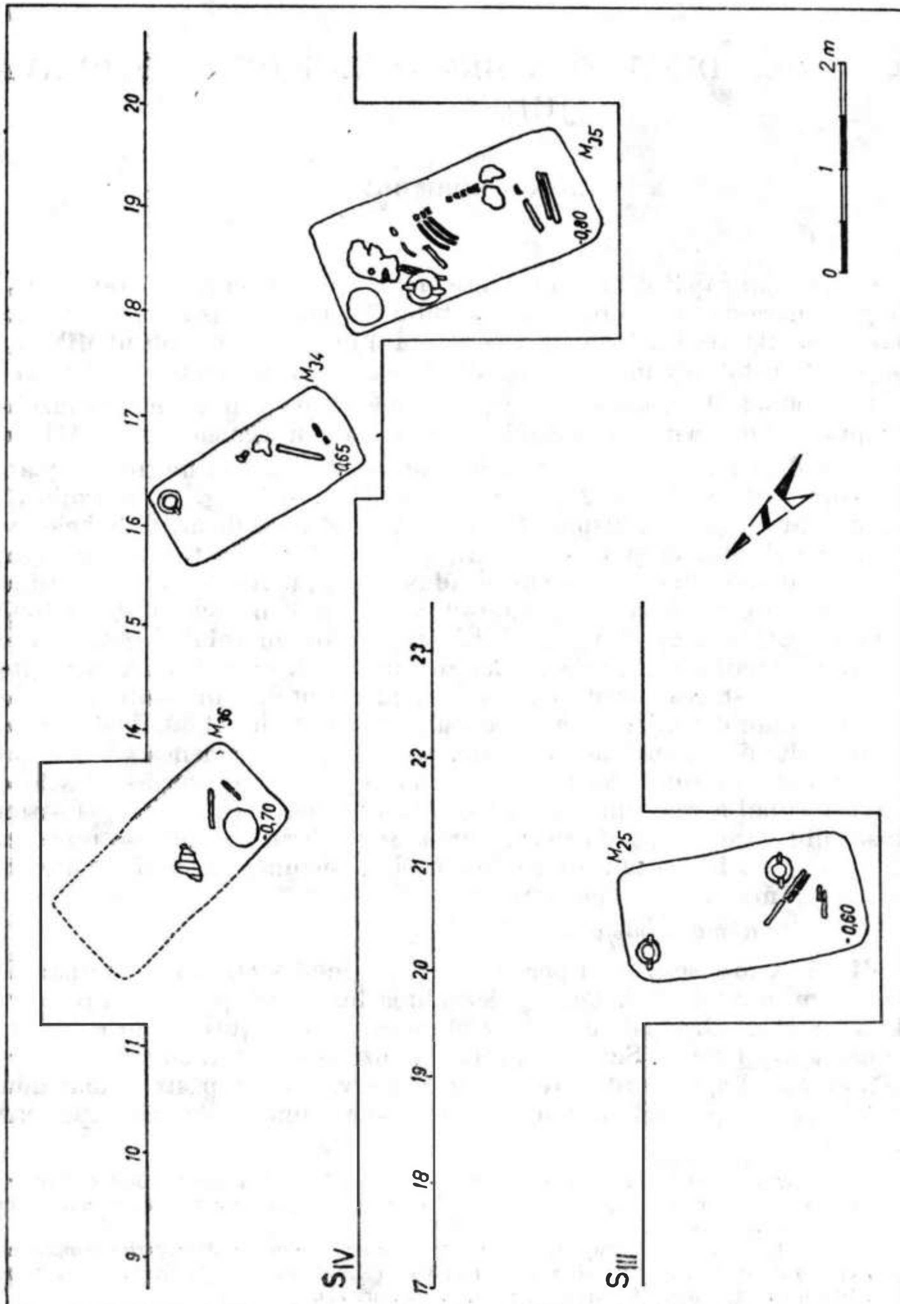

Fig. 1. Tîrnava. Planul cercetărilor efectuate în necropola din epoca bronzului.

a scheletului lipseşte. În pămîntul de umplutură al gropii s-au observat bucăţi de cărbune şi concreţiuni calcaroase. Inventarul funerar al mormîntului constă din două vase ceramice:

a) *Ceaşcă* (fig. 2/1) de formă aproximativ bitronconică prevăzută cu două torţi (una lipsă din vechime) supraînălţate, trase din buza vasului şi terminate la partea superioară cu butoni cilindrici. Recipientul, spart

Fig. 2. Tîrnava. Ceramica descoperită în necropola aparţinînd epocii bronzului (cultura Noua) — foto.

din vechime, avînd buza subţiată, rotunjită şi fundul plat, este lucrat din pastă fină, negricioasă, bine şi uniform arsă, lustruită la exterior. Dimensiuni: î — 9 cm, d.g. — 11,8 cm, d.f. — 7 cm, d.max. — 14 cm.

b) *Ceaşcă* (fig. 2,2) de formă globulară, cu gîtul scurt şi drept, confecţionată din pastă fină cu nisip şi pietricele în compoziţie, avînd culoarea cenuşiu închisă. Toarta, trasă din buza vasului şi uşor supraînălţată, ovală în secţiune, se lăţeşte puţin spre locul unde se prinde de corpul vasului. Dimensiuni: î — 14,8 cm, d.g. —14,6 cm, d.f. — 8,8 cm, d.max. — 18 cm.

M 34. Descoperit în S IV la —0,65 m, păstrează din schelet doar fragmente din membrele inferioare şi bazin. Scheletul, în poziţie chircită, culcat pe partea dreaptă, este orientat nord-sud. Conturul gropii, săpate în solul vegetal antic, se distinge greu. Inventarul funerar constă dintr-o ceaşcă depusă în regiunea craniului.

a) *Ceaşcă* (fig. 2,3) de formă globulară cu gîtul scurt şi fundul plat, prevăzută cu o toartă cu muchie, uşor supraînălţată, trasă din buza vasului şi prinsă de corpul acestuia în zona diametrului maxim. Este confecţionată din pastă fină degresată cu nisip, avînd miezul negru şi feţele cărămizii-cenuşii. Dimensiuni : î — 9 cm, d.g. — 9,6 cm, d.f. — 7 cm, d.max. — 9,2 cm.

M 35. A fost descoperit în S IV la adîncimea de —0,80m. Pentru dezvelirea lui a fost deschisă o casetă de 2,50×2,20 m în peretele vestic al secţiunii. Scheletul, slab conservat, se găsea în poziţie chircită, culcat pe partea dreaptă, cu mîinile întinse în faţă şi îndoite din cot, iar picioarele trase spre şezut. Este orientat cu capul spre nord. Din schelet s-au păstrat părţi ale craniului, vertebre, sternul, coaste, oasele mîinii drepte, fragmente ale bazinului şi membrelor inferioare. Lîngă craniu era aşezat un vas, înclinat pe o parte, cu gura spre nord, iar pe oasele mîinii drepte se afla depusă o cană. Ambele recipiente erau sparte din cauza presiunii solului.

a)*Vas* (fig. 2/4) de formă aproximativ tronconică, cu pereţii uşor arcuiţi, gura largă şi fundul plat cu marginea profilată. Este lucrat dintr-o pastă grosieră, poroasă, amestecată cu pietricele şi nisip, de culoare brun-negricioasă. Sub buză prezintă un decor format din şase grupe de proeminenţe alungite, avînd marginea alveolată şi o dispunere simetrică. Dimensiuni: î—14 cm, d.g.—16,5 cm d.f.—8,7 cm.

b) *Ceaşcă* (fig. 2/5) de formă aproximativ bitronconică, cu gîtul scurt, buza rotunjită şi fundul plat. Este prevăzută cu două torţi uşor supraînălţate, oval-alungite în secţiune, trase din buza vasului. A fost confecţionată dintr-o pastă relativ fină, bine arsă, de culoare brun-negricioasă. Dimensiuni : î — 12,4 cm, d.g. — 10,9 cm, d.f. — 7,4 cm, d.max. — 15,6 cm.

M 36. A apărut în S IV la —0,70 m. Datorită unor deranjări ulterioare, a fost în parte distrus, din schelet păstrîndu-se doar fragmente ale membrelor inferioare. Groapa, cu conturul sesizabil doar în jumătatea ei sudică, era orientată cu axul lung pe direcţia nord-sud. După fragmentele osteologice păstrate, scheletul se pare că avea obişnuita poziţie chircită, culcat pe partea stîngă, cu capul spre nord. Din inventarul funerar se păstrează un vas, depus la picioarele defunctului, spart de presiunea solului.

Vas (fig. 2/6) de formă aproximativ tronconică, asemănător celui descoperit în M 35, însă ceva mai scund. Sub buza dreaptă prezintă ca ornament patru segmenţi de brîu alveolar dispuşi simetric. Dimensiuni : î — 13 cm, d.g. — 15,6 cm, d.f. — 9,2 cm.

Mormintele descoperite la Tîrnava atestă existenţa unui mic cimitir de înhumaţie [4] ce poate fi atribuit, pe baza inventarului funerar, purtătorilor culturii Noua, care îşi dovedesc prezenţa în Podişul Transilvaniei în perioada bronzului tîrziu prin numeroase descoperiri, în majoritate de caracter funerar [5].

Vasele de lut ce formează conţinutul inventarului funerar aparţin prin formă, decor şi tehnică de lucru repertoriului ceramic al culturii Noua. În cimitirul de la Tîrnava se constată prezenţa doar a recipientelor de dimensiuni mici şi mijlocii, cum sînt vasul borcan sau ceaşca în diferitele ei variante.

Vasul borcan (fig. 2/4, 6) sau vasul sac, face parte din categoria de ceramică care este nelipsită în aşezările de tip Noua [6]. El se întîlneşte însă mai rar în inventarul funerar al mormintelor aparţinînd acestei culturi. Analogii apropiate celor două vase de la Tîrnava se găsesc în mormintele de tip Noua de la Teiuş [7], Apahida [8], Moreşti [9] şi Soptereu — Fînaţe[10]. Ceea ce singularizează vasele de la Tîrnava este decorul, practicat sub buza dreaptă, format din grupuri de proeminenţe alungite cu alveole pe margine sau segmenţi de brîuri alveolate dispuse simetric.

Ceaşca cu torţile supraînălţate şi terminate în butoni cilindrici (fig. 2/1) este frecvent întîlnită atît în aşezări, cît şi în complexe funerare cum sînt cele de la Tărtăria [11], Alba Iulia [12], Teiuş [13], Moreşti [14], Aiudu de Sus [15], Obreja [16], Bratei [17] etc.

Ceaşca cu două torţi în bandă trase din buza vasului, mai mult sau mai puţin supraînălţate, este des întîlnită atît în aşezări, cît şi în inventarul funerar al culturii Noua [18].

Ceştile de aceeaşi formă însă prevăzute cu o singură toartă, cu muchie sau în bandă, au o răspîndire ceva mai restrînsă [19].

---

[4] Majoritatea necropolelor Noua au în componenţă un număr restrîns de morminte. Excepţie fac în acest sens necropolele de la Truşeşti (103 morminte), Cluj-Napoca (35 morminte) şi Probota (30 morminte).

[5] Privitor la descoperirile aparţinînd culturii Noua aflate în Transilvania a se vedea îndeosebi studiile: K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 806 şi urm.; A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 143 şi urm.; T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 496 şi urm.

[6] A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 152; idem, MemAntiq, 1, 1969, p. 88 şi urm.; A. C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 77 şi urm.

[7] I. Berciu, Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 40, 46, fig. 2/2.

[8] M. Roska, *Repertorium*, p. 24, nr. 92, fig. 16/3.

[9] K. Horedt, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 658, fig. 16/1 (M 92).

[10] G. Marinescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 401, fig. 1/1, 2/1.

[11] D. Berciu, I. Berciu, Apulum, 3, 1944—1947, p. 33, fig. 33.

[12] I. Berciu, Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 547, fig. 1 a.

[13] Ibidem, p. 40, fig. 23.

[14] K. Horedt, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 213, fig. 6; idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 658, fig. 16/6.

[15] V. Lazăr, Apulum, 14, 1977, p. 616, pl. II/1.

[16] T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 597, pl. VII/1.

[17] La nord-vest de localitatea Bratei, la circa 70 m de halta C.F.R., în dreapta liniei ferate la cariera de nisip a fost descoperit în 1969 un mormînt de înhumaţie. Scheletul, aflat la —1,20 m adîncime şi orientat pe direcţia nord-sud, cu capul spre nord, era aşezat în poziţie chircită, culcat pe partea stîngă. Ca inventar funerar, lîngă craniu era aşezată o ceaşcă cu două torţi supraînălţate şi butoni cilindrici, caracteristică repertoriului ceramic al culturii Noua.

[18] A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 149, fig. 2/6, p. 156, fig. 8/4; C. Buzdugan, Carpica, 1, 1968, p. 64, fig. 1/1,3; M. Ursachi, Carpica, 2, 1969, p. 39, fig. 3/1,3.

[19] A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 150.

Prezentarea acestui mic cimitir de înhumaţie atribuit purtătorilor culturii Noua ne oferă prilejul de a face unele aprecieri asupra relaţiei Wietenberg—Noua.

Descoperirile de tip Noua din Podişul Transilvaniei[20] au determinat analizarea în repetate rînduri a raporturilor existente între culturile Wietenberg şi Noua, care constituie una dintre problemele cele mai importante pe care le ridică sfîrşitul epocii bronzului în interiorul arcului carpatic. Acest aspect al epocii bronzului transilvănean a determinat luări de poziţie şi opinii diferite[21]. Dintre aceste două ipoteze credem că sînt de luat în considerare : fie că apariţia culturii Noua în Transilvania a determinat sfîrşitul culturii Wietenberg, fie că cele două culturi coexistă pînă ce au fost înlocuite cu orizontul canelat hallstattian[22]. A doua ipoteză pare mai plauzibilă, ea fiind susţinută şi de unele descoperiri arheologice[23].

Chiar dacă noii veniţi au exercitat un control asupra unei bune părţi a ariei ocupate anterior de către purtătorii culturii Wietenberg, aceştia, superiori din punct de vedere al culturii materiale, au rezistat, continuîndu-şi existenţa şi pe parcursul ultimei etape a epocii bronzului[24]. Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani atestă existenţa unei faze finale (IV) în evoluţia culturii Wietenberg[25].

Fasciesul tîrziu sau faza a IV-a, admis de mai mulţi cercetători[26], logic de înscris la finele evoluţiei marelui complex cultural Wietenberg,

---

[20] Problemele culturii Noua în Transilvania au fost discutate de K. Horedt, StComSibiu, 13, 1967, p. 140—141; A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, p. 143 şi urm.; T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 593 şi urm.

[21] O sintetizare a acestora se poate urmări în lucrările prof. K. Horedt (StComSibiu, 1,3 1967, p. 139 şi urm.; ActaArchCarp, 9, 1967, p. 9).

[22] Participarea culturii Wietenberg la formarea culturii Noua (cf. I. Nestor, IstRom, p. 113; K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 807; Z. Szekely, Materiale, 7, 1961, p. 188) este mai puţin evidentă.

[23] Se pot aminti aşezările de la Cluj-Napoca — Ferma Palacsay, Nicoleni, Obreja, Simoneşti, Ungheni în cadrul cărora s-a putut observa o legătură directă între cele două culturi (T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 497).

[24] A. C. Florescu (ArhMold, 2—3, 1964, p. 198) recunoaşte faptul că descoperirile arheologice din vestul Transilvaniei nu constituie dovezi concludente care să dea posibilitatea extinderii limitei de vest a culturii Noua pînă la poalele Munţilor Apuseni. Bazat pe aceste considerente admite ca posibilă menţinerea culturii Wietenberg pînă la sfîrşitul epocii bronzului, fiind mai mult sau mai puţin influenţată de către cultura Noua.

[25] A se vedea descoperirile provenite de la Coldău — Varbă (N. Vlassa, ActaMN, 10, 1973, p. 11—21), Dumbrăviţa, Adămuş (T. Soroceanu, M. Istrate, StComSibiu, 19, 1975, p. 24—26), Obreja (T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 493—500) etc.

[26] D. Berciu (*Zorile istoriei, în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 193) este primul care împarte evoluţia culturii Wietenberg în patru etape, fără a preciza însă criteriile care stau la baza acestei diviziuni. O serie de depozite de bronzuri datate în Br D — orizontul Uriu-Domăneşti — sînt considerate de către M. Rusu (ArhMold, 2—3, 1964, p. 247) ca aparţinînd faciesului tîrziu al culturii Wietenberg. A. C. Florescu (ArhMold, 2—3, 1964, p. 197—198), datorită caracterului descoperirilor Noua din vestul şi nord-vestul Transilvaniei, admite posibilitatea menţinerii culturii Wietenberg în formele sale clasice pînă la sfîrşitul epocii bronzului. Alte studii (K. Horedt, StComSibiu, 13, 1967, p. 141—145; Z. Szekely, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 290; N. Chidioşan, SCIV, 21, 1970, 2, p. 290—291; N. Vlassa, ActaMN, 10, 1973, p. 18; T. Soroceanu, M. Istrate, StComSibiu, 19, 1975, p. 24—26; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978, p. 159) argumentează prelungirea existenţei culturii Wietenberg şi pe parcursul bronzului tîrziu, discutînd şi unele din trăsăturile etapei finale a culturii Wietenberg.

deşi nu s-a bucurat pînă în prezent de un studiu aparte, are stabilite deja unele din trăsăturile care-l definesc şi individualizează [27].

În situaţia determinată de existenţa celor două culturi în Podişul Transilvaniei pe parcursul etapei bronzului tîrziu, nu este exclusă posibilitatea ca prin contactele directe care au avut loc între ele să fi apărut unele elemente hibride care să fi dat o anumită nuanţă culturii Noua în zona amintită. Acest aspect poate fi urmărit în ceramică şi ritualurile funerare.

Descoperirea unor obiecte de podoabă, îndeosebi brăţări şi inele din bronz, în unele morminte de tip Noua din Transilvania (Teiuş [28], Cluj-Napoca [29], Moreşti [30]) considerăm că poate fi interpretată ca rezultat al unei influenţe directe şi apropiate suportate de către comunităţile Noua [31] din partea purtătorilor culturii Wietenberg. Deşi publicarea doar parţială a materialelor aflate în necropola de la Cluj-Napoca — str. Banatului împiedică o cunoaştere amănunţită a caracteristicilor şi trăsăturilor acesteia, ca şi a populaţiei aici înhumate, unele aspecte credem că pot fi totuşi evidenţiate. Se apreciază de unii cercetători [32] că în aria necropolei de la Cluj-Napoca vasele Noua apar amestecate, ca şi la Apahida, cu materiale ceramice Wietenberg, în rîndul cărora se remarcă vasul cu buze lobate, lipsit de ornamentica specifică, caracteristic pentru faza a IV-a [33].

Tot aici merită a fi consemnate observaţiile făcute şi de prof. Olga Necrasov [34] cu prilejul studierii celor 35 de schelete din necropola de la Cluj-Napoca — str. Banatului. În timp ce majoritatea scheletelor determinate ca aparţinînd unor necropole ale culturii Noua (Doina, Cioinogi, Probota) prezintă un fond mediteranoid accentuat, pentru cimitirul de la Cluj-Napoca cele mai multe schelete denotă un amestec de caractere.

---

[27] Ultima fază a culturii Wietenberg reprezintă o decădere din punct de vedere cultural faţă de etapele anterioare ce se manifestă printr-o accentuată scădere a calităţii ceramicii, prin reducerea repertoriului de forme şi ornamente şi prin aflarea materialului ceramic Wietenberg în asociere cu elemente tîrzii Noua, Suciu de Sus, Otomani (cf. T. Soroceanu, M. Istrate, StComSibiu, 19, 1975, p. 25—26). Un regres calitativ se observă şi în ceramica culturii Tei (faza V), fenomen datorat, probabil, în ambele cazuri, unor cauze comune — contactele cu purtătorii culturilor Noua şi respectiv Noua-Coslogeni.

[28] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 808, fig. 11/18—21; I. Berciu, Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 46.

[29] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 808, fig. 11/15—17.

[30] Idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 658, fig. 16/4—5.

[31] În aria extracarpatică a culturii Noua prezenţa în inventarul funerar al mormintelor, în afara materialului ceramic, a unor piese de podoabă din bronz sau aur reprezintă un element de excepţie (I. Nestor, SCIV, 3, 1952, p. 78 — Truşeşti; Piatra Neamţ). Dealtfel sărăcia obiectelor de bronz din aşezări şi necropole a fost remarcată ca o trăsătură specifică obiectivelor culturii Noua (A. C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 78).

[32] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 807. Necropola de la Cluj-Napoca, parţial cercetată în 1934 de către St. Kovacs şi Al. Ferenczi, se află pe o terasă joasă a Nadăşului. Materialul ceramic de tip Wietenberg nu s-a găsit în morminte, ci în cadrul a trei „pete" de pămînt (urme de locuinţă de suprafaţă?). Din rapoartele de săpătură nu reiese cu siguranţă că urmele culturii Wietenberg au avut o legătură strînsă cu cimitirul de tip Noua. Informaţia respectivă o datorăm dr. St. Ferenczi căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[33] T. Soroceanu, M. Istrate, StComSibiu, 19, 1975, p. 26.

[34] O. Necrasov, *Aspecte antropologice ale populaţiei din cultura Noua — Teiuş*, comunicare susţinută la colocviul cu tema: *Cultura şi istoria tracilor de nord de pe teritoriul României* (Epoca bronzului), Bucureşti, 23—25 nov. 1978.

Ele prezintă cranii brahicrane [35], tip neîntîlnit în necropolele de tip Noua din spaţiul extracarpatic. O situaţie asemănătoare a fost observată şi în cimitirul descoperit la Pir [36] aparţinînd culturii Otomani.

Deşi sumare, considerăm că datele antropologice de mai sus prezintă o importanţă aparte. Semnifică ele oare un posibil amestec al noilor veniţi cu populaţia locală, în cazul de faţă aparţinînd culturii Wietenberg [37]? Cu toate că un răspuns categoric la această întrebare nu poate fi dat în prezent, situaţia observată în necropola de la Cluj-Napoca, conjugată cu cea relevată de descoperirile făcute în alte aşezări, sugerează varietatea raporturilor ce s-au stabilit între purtătorii celor două culturi. În acelaşi timp, aceste descoperiri ne atrag atenţia asupra faptului că realităţile existente la sfîrşitul epocii bronzului în Podişul Transilvaniei, deosebit de complexe, păstrează încă multe necunoscute a căror descifrare necesită o minuţioasă, aprofundată şi îndelungată cercetare.

LA NÉCROPOLE DE L'ÂGE DU BRONZE DE TÎRNAVA (DÉP. DE SIBIU)

RÉSUMÉ

A l'occasion des fouilles de sauvetage pratiquées dans la nécropole birituelle des VIIe—VIIIe siècles de n.è. qui se trouve à Tîrnava (dép. de Sibiu), au lieu-dit « Palamor », on a découvert un petit cimetière d'inhumation appartenant à l'Age du Bronze. Sur la base de son mobilier funéraire, consistant uniquement en céramique, ce cimetière peut être assigné aux représentants de la culture de Noua qui, à l'étape finale de l'âge du bronze, ont marqué leur présence en Transylvanie, tout particulièrement, par des découvertes de nature funéraire.

L'analyse de certaines de ces découvertes fournit des éléments nouveaux à la thèse selon laquelle l'existence de la culture de Wietenberg se serait prolongée au long de l'étape finale de l'Age du Bronze (Br. D), au cours de sa quatrième phase. Dans les sites du type Wietenberg de Cluj — la ferme Palacsay, Nicoleni, Obreja, Simoneşti, Ungheni, on a pu relever des liens directs entre les deux cultures. La découverte de certains objets de parure — bracelets et bagues en bronze — dans des tombes du type Noua de Transylvanie (à Teiuş, Cluj, Moreşti), objets qui manquent dans le mobilier funéraire de cette même culture dans son aire extracarpatique, pourrait à notre avis s'expliquer par une influence directe exercée par les communautés Wietenberg.

[35] Brahicefalia este considerată ca fiind de origine central-europeană.

[36] Cele 7 schelete studiate prezintă un indice mediu brahicran de 80%.

[37] După cîte cunoaştem, studii antropologice asupra unor schelete atribuite culturii Wietenberg nu s-au efectuat. Trecerea de la ritul incineraţiei la cel al înhumaţiei poate fi atribuită contactelor pe care populaţia Wietenberg le-a avut cu cultura Noua (a se vedea în acest sens mormintele de înhumaţie de la Sibişeni, Ocniţa, Obreja şi Derşida). Este posibil ca populaţia Wietenberg să prezinte aceleaşi caractere şi trăsături antropologice cu cele ale populaţiei Otomani învecinate. O analiză atentă a ceramicii cuprinse în inventarul mormintelor de la Cluj-Napoca ar putea arăta dacă nu cumva în repertoriul de forme şi ornamente calitatea pastei aduce elemente care să susţină ipoteza enunţată.

Les déterminations anthropologiques faites par le Professeur Olga Necrasov montrent que la plupart des squelettes appartenant à des nécropoles de la culture de Noua présentent un fonds méditerranoïde, tandis que, dans le cas du cimetière de Cluj, la plupart des squelettes présentent un mélange de caractères, avec une proportion importante de brachicrânes. Une situation semblable a été constatée au cimetière de Pir, qui appartient à la culture d'Otomani. Le cas relevé au cimetière de Cluj semble dénoter un mélange des nouveaux venus avec la population locale, représentée dans le cas qui nous préoccupe par les tribus de la culture de Wietenberg.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tîrnava. Plan des recherches pratiquées dans la nécropole de l'Age du Bronze.

Fig. 2. Tîrnava. Céramique découverte dans la nécropole appartenant à l'Age du Bronze (culture de Noua) — photo.

TEZAURUL GETO-DACIC DE LA BUNEŞTI, JUD. VASLUI

DE

VIOLETA VETURIA BAZARCIUC

În ultimele decenii, intensificarea săpăturilor arheologice a dus la elucidarea unor probleme deosebit de importante pentru cunoaşterea diferitelor perioade din istoria străveche şi veche a României. Revelatoare în acest sens sînt şi cercetările întreprinse în obiective arheologice ce datează din a doua epocă a fierului, răspîndite pe întreg teritoriul ţării noastre. Ele au adus contribuţii remarcabile la cunoaşterea civilizaţiei geto-dace în ansamblul ei, dar o serie de probleme legate de începutul epocii Latène în Dacia au rămas încă în stadiul ipotezelor. Recentele săpături de la Buneşti, jud. Vaslui, atît prin descoperirile prilejuite, cît şi prin problematica mai largă pe care o implică, sînt şi ele de natură a aduce noi lumini asupra evoluţiei societăţii geto-dace în faza timpurie a istoriei ei.

Cetatea de la Buneşti a fost descoperită cu ocazia cercetărilor de suprafaţă organizate în primăvara anului 1978. Staţiunea este situată la sud-est de satul Buneşti, pe un promontoriu cu pante abrupte, numit de localnici ,,Dealul Bobului''. În partea de sud, cetatea are un val de apărare înalt actualmente de 9—10 m ; acesta este relativ bine păstrat şi spre est şi nord-est (înălţime 4—5 m), dar pe laturile de nord şi vest el a dispărut datorită alunecărilor de teren. Iniţial, deci, cetatea era apărată cu şanţ şi val de jur împrejur.

În cele trei campanii de săpături (1978—1980) s-a scos la iveală un bogat material arheologic, constînd din ceramică, unelte de fier, obiecte de podoabă din argint, bronz şi sticlă, monede etc. Pînă în prezent s-au dezvelit 19 locuinţe şi 8 gropi. În campania 1979 s-a putut stabili existenţa a două niveluri de locuire, databile în mare în secolul al IV-lea — începutul secolului al II-lea î.e.n. Această situaţie stratigrafică nu a fost confirmată de cercetările din vara anului 1980, urmînd ca în cadrul viitoarelor campanii problema să se afle în continuare în atenţia noastră.

În luna august 1979, lîngă locuinţa L.8, în secţiunea XIV, s-a observat o alveolare de formă aproape circulară. După îndepărtarea stratului vegetal, la —0,40—0,45 m, din pămîntul de umplutură al gropii s-a recuperat conţinutul unui tezaur de obiecte de podoabă, în marea lor majoritate din argint, pe care ne propunem să-l prezentăm în continuare. Tot din acest loc s-au scos la iveală cîteva fragmente ceramice geto-dace, precum şi o amforă fragmentară de culoare gălbuie, cu mică în compoziţia pastei (fig. 5).

Conţinutul tezaurului. Din tezaur fac parte următoarele piese de argint : 14 fibule de tip tracic, două brăţări masive cu capetele libere,

o brățară spiralică, 15 verigi și o drahmă histriană; ultima piesă recuperată este o brățară spiralică de bronz. Se păstrează la Muzeul orășenesc Huși.

1. Fibulă de tip tracic, cu resort unilateral, format dintr-o spiră completă; arcul îngroșat continuă cu piciorul în forma literei S, ce se termină cu un buton cu linii adîncite; port-agrafa este ruptă, iar acul este incomplet. Arcul fibulei prezintă un decor din cinci grupe de cîte trei linii adîncite, dispuse oblic alternativ; între ele suprafața este ornamentată cu cîte un oval conturat de alte linii adîncite (lung. 4,9 cm; 21,29 g; nr. inv. 4 663; fig. 1/1).

2. Fibulă de același tip, cu arcul îngroșat, picior terminat cu buton piramidal, port-agrafă lamelară (lung. 3,3 cm; 7,70 g; nr. inv. 4 664; fig. 1/3).

3. Fibulă de același tip, cu arcul îngroșat și buton terminal ornat cu linii duble adîncite ce formează un romb. Fibula are acul rupt, iar prin resort s-a petrecut o sîrmă îndoită în forma unei verigi (lung. 3,4 cm; 9,60 g; nr. inv. 4 665; fig. 1/2). Pe veriga improvizată erau prinse alte două verigi de argint (mai jos, nr. 16).

4. Fibulă de același tip, avînd arcul îngroșat, cu opt fațete longitudinale, și buton piramidal ornat cu linii adîncite (lung. 3,2 cm; 7,35 g; nr. inv. 4 666; fig. 1/4). Pe acul fibulei, la descoperire se aflau două verigi (mai jos, nr. 15).

5. Fibulă de același tip, cu arcul îngroșat și fațetat (secțiune octogonală); butonul piramidal prezintă linii adîncite, paralele cu marginea, ce formează un pătrat (lung. 4,1 cm; 9,39 g; nr. inv. 4 667; fig. 1/5).

6. Fibulă de același tip, avînd arcul îngroșat și fațetat, cu secțiune octogonală, și buton piramidal neornamentat (lung. 3,5 cm; 8,63 g; nr. inv. 4 668; fig. 1/6).

7. Fibulă de același tip, avînd arcul îngroșat, cu șase fațete; butonul terminal lipsește (lung. 3,5 cm; 6,23 g; nr. inv. 4 669; fig. 1/7).

8. Fibulă de același tip, avînd arcul îngroșat, decorat cu opt fațete; acul este rupt la vîrf; butonul terminal, de formă piramidală, este frumos ornamentat cu linii duble, adîncite (lung. 3,9 cm; 10,92 g; nr. inv. 4 670; fig. 1/10).

9. Fibulă de același tip, avînd arcul fațetat, cu secțiune octogonală, și buton terminal ornamentat cu linii adîncite (lung. 4,1 cm; 9,98 g; nr. inv. 4 671; fig. 1/9).

10. Fibulă de același tip, avînd arcul fațetat, cu secțiune hexagonală și buton ornat cu linii adîncite (lung. 3,3 cm; 7,18 g; nr. inv. 4 672; fig. 2/1).

11. Fibulă de același tip, avînd arcul fațetat, cu secțiune hexagonală; acul și portagrafa lipsesc; butonul terminal nu este ornat (lung. 3,5 cm; 6,70 g; nr. inv. 4 673; fig. 2/2).

12. Fibulă de același tip, avînd arcul fațetat, cu secțiune octogonală; resortul este desfășurat, pentru a prelungi acul, care probabil fusese rupt anterior; butonul nu este ornamentat (lung. 4,3 cm; 10,07 g; nr. inv. 4 674; fig. 2/3).

13. Fibulă de același tip, avînd arcul îngroșat, fațetat, cu secțiune hexagonală; butonul este frumos ornamentat cu linii duble adîncite, ce marchează un romb (lung. 3,5 cm; 7,35 g; nr. inv. 4 675; fig. 1/8).

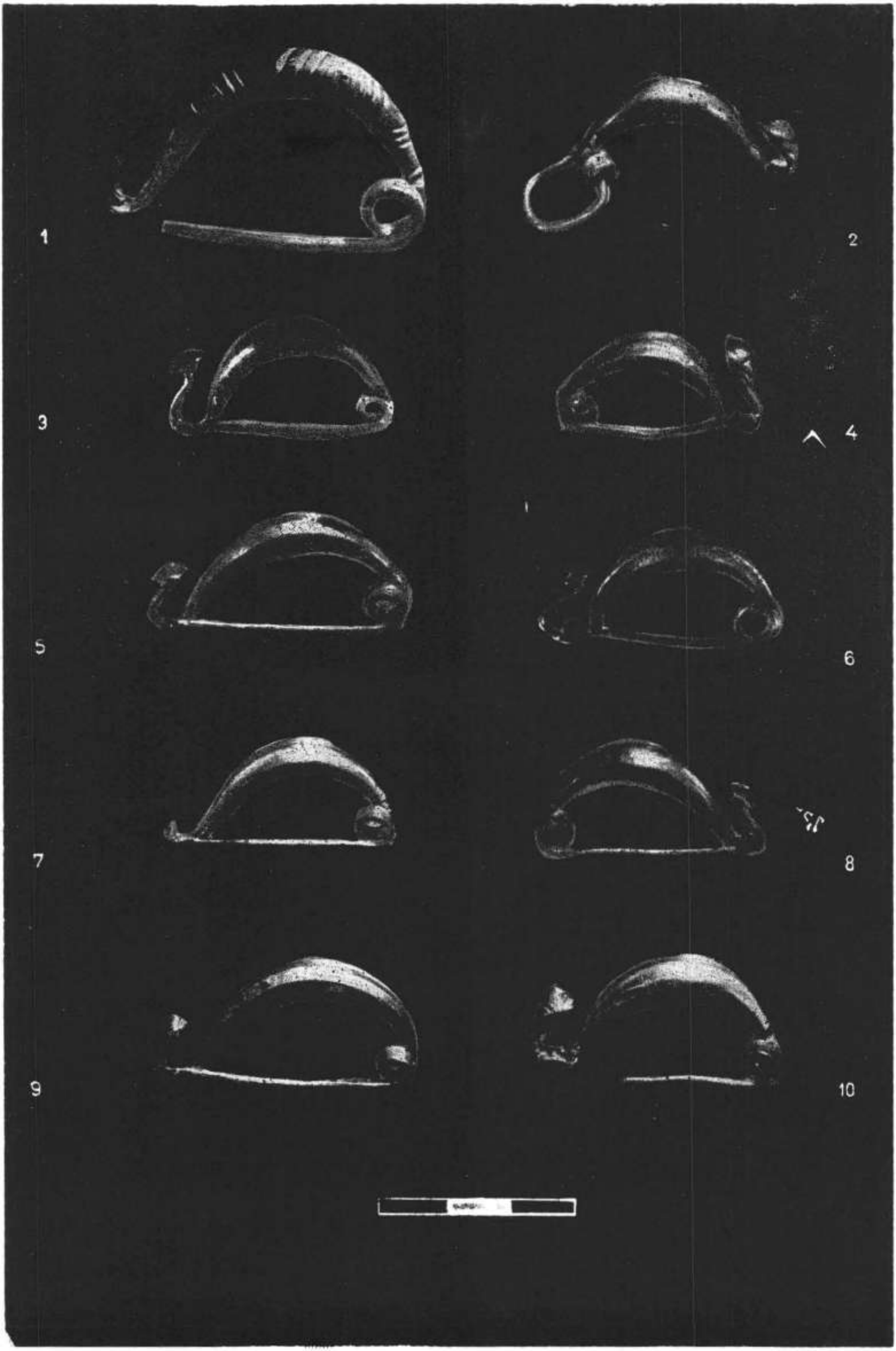

Fig. 1. Bunești, jud. Vaslui. Fibule de argint, de tip tracic, din tezaur.

Fig. 2. Bunești, jud. Vaslui. 1—4 fibule de argint, de tip tracic; 5—8 vergi de argint (toate din tezaur).

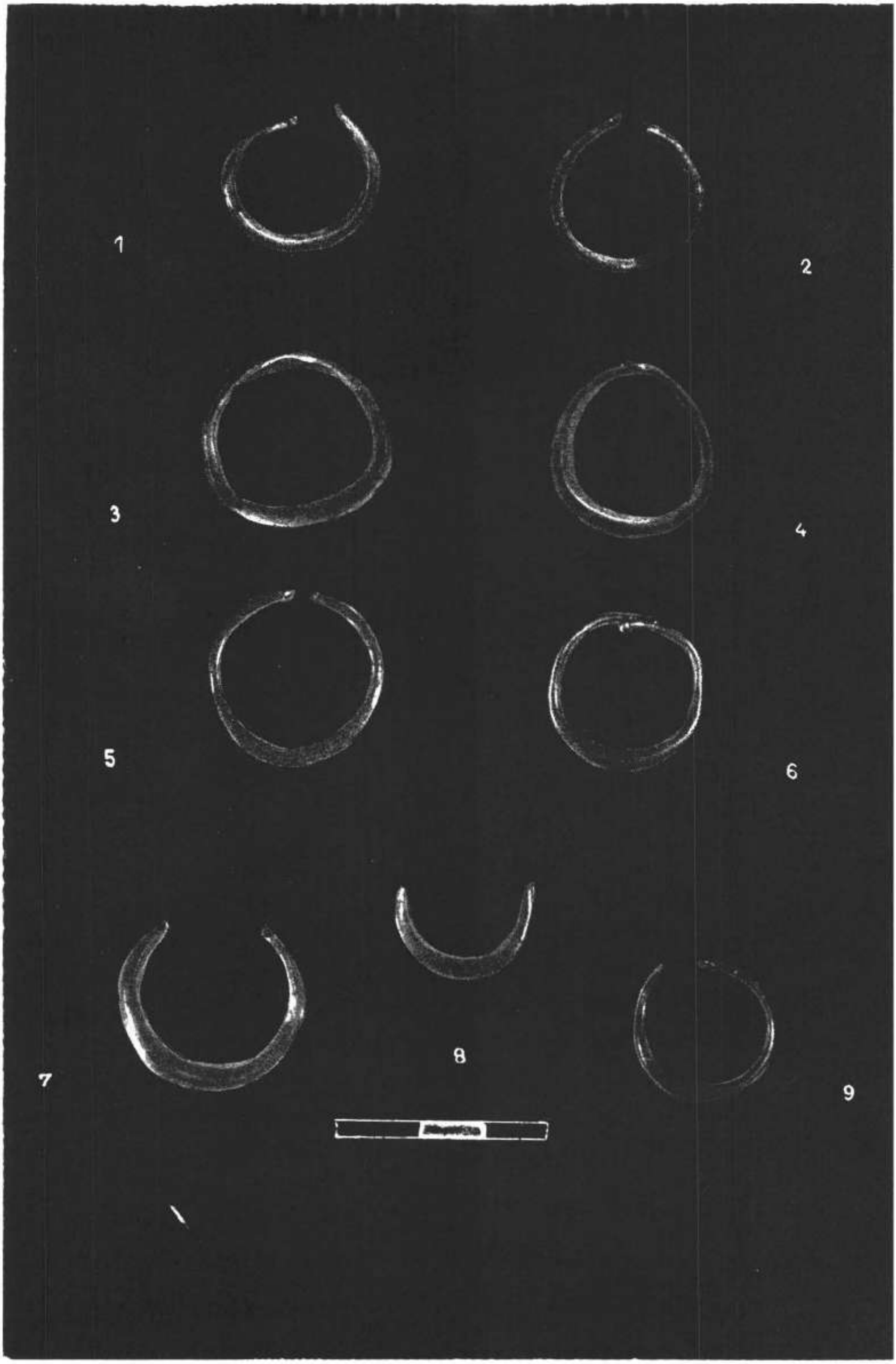

Fig. 3. Bunești, jud. Vaslui. Verigi de argint din tezaur.

Fig. 4. Bunești, jud. Vaslui. 1 brățară spiralică din argint; 2 brățară spiralică de bronz; 3—4 brățări din bară de argint octogonală; 5 drahmă de argint histriană (toate din tezaur).

14. Fibulă de acelaşi tip, avînd arcul faţetat, cu secţiune hexagonală; butonul terminal nu este ornat (lung. 2,4 cm; 3,07 g; nr. inv. 4 676; fig. 2/4).

15. Două verigi din sîrmă groasă, cu secţiune rotundă (diam. 0,3 cm); capetele sînt apropiate şi se termină în butoni mici conici (diam. 1,8 cm; greut. totală 3,56 g; nr. inv. 4 677—4 678; fig. 2/5).

16. Două verigi din sîrmă groasă, cu secţiune rectangulară (grosimea 0,3—0,4 cm), cu capetele conice apropiate unul de celălalt (diam. 2,2 cm; greut. totală 6,98 g; nr. inv. 4 679—4 680; fig. 2/6).

17. Verigă din sîrmă groasă cu secţiunea rotundă (diam. 0,25 cm), avînd capetele terminate în cîrlige petrecute unul după celălalt. Sistemul de închidere este cunoscut la *torques*-urile geto-dace (diam. 3,85 cm; 4,73 g; nr. inv. 4 681; fig. 2/7).

18. Verigă similară din sîrmă groasă, cu secţiune rotundă (diam. 0,2 cm); capetele, iniţial prinse ca la exemplarul descris mai sus, s-au rupt în timpul recuperării din pămînt (diam. 4,05 cm; 4,52 g; nr. inv. 4 682; fig. 2/8).

19. Verigă mică, din sîrmă cu secţiune hexagonală (grosime 0,3 cm) şi capete conice, dintre care unul lipseşte (diam. 1,95 cm; 2,35 g; nr. inv. 4 683; fig. 3/1).

20. Verigă mică din sîrmă cu secţiune hexagonală (grosime 0,3 cm), cu butoni conici la capete (diam. 2,2 cm; 2,40 g; nr. inv. 4 684; fig. 3/2).

21. Verigă din sîrmă, cu capetele subţiate, apropiate; la mijloc veriga este puternic îngroşată (secţiune rotundă, diam. 0,4 cm; diametrul verigii 2,4 cm; 3,90 g; nr. inv. 4 685; fig. 3/3).

22. Verigă similară cu nr. 21 (grosimea sîrmei 0,4 cm; diam. 2,05 cm; 3,50 g; nr. inv. 4 686; fig. 3/4).

23. Verigă din sîrmă cu secţiune rectangulară (grosime 0,3 cm), avînd capete conice depărtate (diam. 1,9 cm; 2,45 g; nr. inv. 4 687; fig. 3/5).

24. Verigă din sîrmă cu secţiune rotundă (grosime 0,4 cm); capetele conice sînt petrecute unul peste altul (diam. 1,9 cm; 1,20 g; nr. inv. 4 688; fig. 3/6).

25. Verigă din sîrmă groasă, cu secţiunea hexagonală (grosimea 0,4 cm), cu capete conice, dintre care unul este rupt (diam. 2,2 cm; 3,40 g; nr. inv. 4 689; fig. 3/7).

26. Verigă din sîrmă cu secţiunea rotundă (grosimea 0,3 cm), cu capete conice, dintre care unul lipseşte (diam. 1,8 cm; greut. 1,20 g; nr. inv. 4 690; fig. 3/9).

27. Verigă din sîrmă cu secţiunea rotundă (grosimea 0,3 cm); ambele capete lipsesc (diam. 1,7 cm; 2,30 g; nr. inv. 4 691; fig.3/8).

28. Brăţară spiralică din sîrmă de argint cu secţiunea rotundă (grosimea 0,3 cm); are două spire, iar capetele turtite reprezintă protome stilizate de şerpi. Capul şarpelui este schiţat din două linii adîncite în forma literei X, între care sînt plasate puncte adîncite (diam. 3,9 cm; 15,38 g; nr. inv. 4 692; fig. 4/1).

29. Brăţară din bară de argint cu secţiune octogonală; capetele sînt depărtate şi poartă pe cinci dintre faţete un decor format din cercuri adîncite, cu punct în mijloc (diam. 6 cm; grosimea barei 0,6 cm; 38,33 g; nr. inv. 4 693; fig. 4/3).

30. Brăţară similară din bară de argint cu secţiunea octogonală; la capete, pe trei dintre faţete poartă un decor realizat din puncte adîncite, iar pe alte două faţete şiruri de liniuţe oblice (diam. 5,8 cm; grosimea barei 0,5 cm; 35,67 g; nr. inv. 4 694; fig. 4/4).

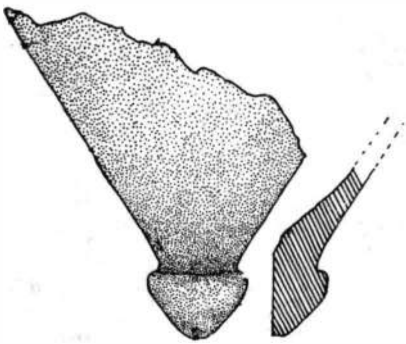

Fig. 5. Fragment de amforă grecească, descoperit la locul tezaurului de la Buneşti, jud. Vaslui.

31. Brăţară spiralică de bronz; are trei spire şi capetele lăţite oval, reprezentînd stilizat protome de şerpi (diam. 4,6 cm; fig. 4/2).

32. Drahmă de argint histriană, avînd pe avers capetele celor doi dioscuri şi pe revers vulturul cu delfinul în ghiare; deasupra legenda ΙΣΤΡΙΗ, iar dedesubt sigla *Α* (diam. 1,76 cm; 3,85 g; nr. inv. 4 695; fig. 4/5).

★

Toate fibulele din tezaur aparţin aşa-numitului tip tracic. Dintre cele 14 exemplare doar unul singur are suprafaţa arcului decorată. La 11 fibule arcul este faţetat (cu secţiune hexagonală sau octogonală), iar la trei el este puternic îngroşat, rotunjit la exterior şi aplatizat la partea inferioară. Toate fibulele au buton terminal mare, piramidal, pe care adesea este prezentat un motiv ornamental, variind uşor de la un exemplar la altul prin numărul liniilor adîncite.

Pînă în prezent, pe teritoriul ţării noastre se cunoaşte un singur exemplar cu arcul decorat, descoperit la Orşova (bronz) şi încadrat în varianta V *a* din tipologia lui D. Berciu. Fibule tracice de tip evoluat au apărut şi în alte staţiuni sau tezaure din perioada Latène: Poiana[2], Tinosu[3], Zimnicea[4], Răcătău[5], Bîrlad[6], Epureni-Huşi[7]. Cele mai preg-

[1] D. Berciu, Balcania, 6, 1943, p. 299, fig. 4.

[2] R. Vulpe, SCIV, 2, 1951, 1, p. 206, fig. 24/1, 2 .

[3] R. Vulpe şi Ecaterina Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 212, fig. 43 şi 48/2.

[4] A. D. Alexandrescu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 132, fig. 1/12—15 şi p. 134, fig. 2/1, 2, 5, 8.

[5] V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, fig. 41/2.

[6] Piesă inedită, în colecţia Muzeului Vasile Pârvan din Bîrlad; informaţie de la V. Palade, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

[7] G. Severeanu, *Trésor de Huşi. Ornaments et monnaies daces de la region de Huşi*, în Bucureşti. Revista Muzeului şi Pinacotecii municipiului Bucureşti, 1, 1935, p. 17—32.

nante analogii ale fibulelor de la Buneşti se află printre piesele descoperite în 1922 în tezaurul de la Epureni, împreună cu 76 monede de tip Huşi-Vovrieşti, datate la sfîrşitul secolului al III-lea şi în prima jumătate a secolului al II-lea îe.n.[8]. Trebuie totuşi să menţionăm că nu se cunosc exact condiţiile descoperirii acestui tezaur, el fiind achiziţionat de la un bijutier de către G. Severeanu, care dealtfel l-a şi publicat. Fibulele de la Buneşti sînt de tip evoluat şi se încadrează în ultima serie a acestor piese — varianta V *c* după D. Berciu[9], putînd circula şi la începutul secolului al II-lea î.e.n.

Din tezaurul de la Buneşti fac parte şi 15 verigi de argint, dintre care două perechi s-au găsit prinse de fibule. Zece verigi se termină în butoni conici, două au capetele subţiate, petrecute unul peste celălalt, două aveau cîrlige, iar unul are capetele rupte. După cum se ştie, acest tip de podoabă apare frecvent în descoperirile „scitice" din Transilvania, de exemplu la Teiuş, Aiud, Blaj[10], dar sînt prezente şi la Balta Verde[11], Ferigile (secolul al IV-lea î.e.n.)[12], Murighiol (sfîrşitul secolului al IV-lea — începutul secolului al III-lea)[13], Poiana (în nivelul II 1—2)[14], Brad (datate în secolele II—I î.e.n.)[15], Rociu (secolele II—I î.e.n.)[16] etc. Recent, V. Vasiliev, prezentînd descoperirile „scitice" din Transilvania, propune o tipologie a acestor verigi: A — inele de buclă cu capete conice; B — inele de buclă cu capete simple. El consideră primul tip drept arhaic, de origine scitică, în timp ce pentru al doilea tip înclină spre ipoteza originii autohtone[17]. Este necesar să menţionăm, şi opiniile altor cercetători în legătură cu originea acestor piese. D. Popescu arăta că tipul de podoabă în discuţie apare în mediul iliro-hallstattian[18]. Spre aceeaşi ipoteză înclină şi autorii în legătură cu prezentarea tezaurului descoperit la Rociu, jud. Argeş[19]. Descoperirea acestor podoabe în conţinutul tezaurului de la Buneşti ne determină să opinăm pentru originea lor tracică, locală.

Brăţările din tezaur sînt de două tipuri: brăţări deschise, din bară octogonală de argint (două exemplare) şi brăţări spiralice terminate cu protome de şerpi (una de argint şi alta de bronz).

Brăţările din bară octogonală prezintă, aşa cum arătam mai sus, decoruri diferite la capete. O piesă descoperită în aşezarea de la Poiana, jud. Galaţi[20], datată în secolele II—I î.e.n., se aseamănă pînă la identitate, în ce priveşte forma şi ornamentaţia, cu piesa noastră nr. 29. Motivul ornamental al cerculeţelor este de veche tradiţie hallstattiană

[8] C. Preda, ArhMold, 4, 1966, p. 165—166.
[9] D. Berciu, *op. cit.*, p. 283—307.
[10] V. Vasiliev, *Sciţii agatîrşi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 98—99.
[11] D. Berciu, E. Comşa, Materiale, 2, 1956, p. 427, fig. 151/5.
[12] A. Vulpe, Materiale, 7, 1961, p. 221, fig. 4/1.
[13] E. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 575, pl. 1/1—2.
[14] R. Vulpe, SCIV, 2, 1951, 1, p. 208, fig. 25/4.
[15] V. Ursachi, Carpica, 1, 1968, p. 178, fig. 53/5.
[16] V. Teodorescu, I. Rizea, V. Dupoi, StComPiteşti, 2, 1969, p. 106, fig. 2b.
[17] V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 98—99.
[18] D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 226.
[19] V. Teodorescu, I. Rizea, V. Dupoi, *op. cit.*, p. 105.
[20] L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, Bucureşti, 1976, p. 37 şi pl. 12/1.

şi apare pînă tîrziu pe piese din tezaurele geto-dace din secolele I î.e.n. — I e.n. Acest tip de brăţară apare şi în necropola de la Zimnicea, de obicei însă lipsit de decor[21]. Tipul în discuţie este prezent şi în epocile anterioare, mai frecvent în epoca hallstattiană. La Buneşti, în afara pieselor din tezaur, pînă în prezent au mai apărut cinci exemplare de argint şi cinci de bronz, atît în locuinţe, cît şi în stratul de cultură.

Cel de-al doilea tip de brăţară este confecţionat din sîrmă cu secţiune rotundă, formînd două sau trei spire. Capetele reprezintă protome de şerpi — motiv adesea întîlnit în arta geto-dacă. Piese similare din bronz au fost descoperite la Enisala[22] şi Chiscani[23]. Brăţări spiralice apar şi în tezaurele dacice din perioada „clasică": Rociu, Cerbăl, Coada Malului, Sîncrăieni etc., dar spre deosebire de cele de la Buneşti ele se caracterizează prin prezenţa palmetelor la capete. În afara celor două exemplare din tezaur, la Buneşti au mai fost descoperite încă două brăţări spiralice de bronz.

Drahma histriană recuperată odată cu celelalte piese din tezaur, face parte din ultimele emisiuni de acest tip, putînd fi încadrată la sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. Din analiza repertoriului întocmit de Bucur Mitrea rezultă că pe teritoriul Moldovei aceste monede apar relativ frecvent: Bîrlad, Obîrşeni, Bereşti, Prisecani, Căbeşti, Vaslui, Poiana[24]. Recent o monedă asemănătoare cu cea descoperită de noi la Buneşti a apărut în aşezarea geto-dacă de la Pietroasele, împreună cu materiale databile în secolele I î.e.n. — I e.n. În lipsa unor urme geto-dace mai vechi, singura explicaţie este aceea a păstrării îndelungate a acestei monede după perioada ei de circulaţie[25]. Moneda de la Buneşti are urme evidente de tocire şi o greutate mai mică decît cea normală, fapt ce ne determină să presupunem că şi această monedă a putut fi păstrată o vreme şi îngropată odată cu întregul conţinut al tezaurului.

Prezenţa unui număr relativ mare de descoperiri monetare histriene pe teritoriul Moldovei ilustrează rolul preponderent pe care cetatea Istros l-a jucat în această zonă în procesul schimburilor comerciale. De asemenea subliniem faptul că analiza argintului pieselor din tezaur sprijină ipoteza topirii monedelor histriene şi macedonene ce au circulat în zonă, pentru confecţionarea pieselor de podoabă. Acest fapt a fost determinat în primul rînd de lipsa unor zăcăminte de argint locale. Marea majoritate a pieselor din tezaur au titlul argintului de $916^0/_{00}$, acelaşi ca şi în cazul monedei histriene şi al monedelor de tip Huşi-Vovrieşti descoperite la Buneşti. Rămîne ca o analiză metalografică a pieselor din tezaur să elucideze pe deplin această problemă. Deşi pînă în prezent nu s-a descoperit nici o unealtă de bijutier, nu putem exclude posibilitatea existenţei — chiar la Buneşti — a unui atelier local pentru lucrul obiectelor de podoabă. Concentrarea unor descoperiri de piese de argint în această zonă (Epureni, Huşi, Bîrlad) face chiar probabilă o asemenea ipoteză.

---

[21] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 105, fig. 54/10—15.
[22] G. Simion, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 154, fig. 7.
[23] N. Harţuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, pl. 67.
[24] B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 163—164.
[25] Fl. Preda, V. Dupoi, SCN, 7, 1980, p. 145.

Pentru datarea tezaurului este necesar să amintim şi alte materiale arheologice descoperite la Buneşti, care pot fi mai precis încadrate cronologic. Este astfel de remarcat numărul mare şi varietatea formelor ceramice, a obiectelor de podoabă, a importurilor greceşti, a monedelor de argint macedonene şi a monedelor locale de tip Huşi-Vovrieşti. În general, formele ceramice se pot încadra în perioadele veche şi mijlocie ale civilizaţiei geto-dace (după periodizarea lui I. H. Crişan)[26], nelipsind oalele cu două torţi, cănile de diferite forme şi dimensiuni, vasele cu profilul aproape drept, străchinile tronconice, capacele etc.

Obiectele de port şi podoabă sînt în marea lor majoritate din argint, bronz şi sticlă. La Buneşti au apărut atît fibule de tip tracic, cît şi fibule de tip Latène celtic. Exemplarele de bronz ale fibulelor de tip tracic sînt foarte apropiate de cele de argint din tezaur. Pînă în prezent s-au descoperit trei fibule celtice, dintre care două sînt de tip Latène B2, iar una de tip Latène C1 (exemplar fragmentar din fier cu arc profilat şi picior prevăzut cu o sferă mare, care se prindea de arcul fibulei). Materialul de provenienţă celtică este completat de o buterolă de teacă de sabie şi de cîteva colane fragmentare din bronz, care prin analogiile ce le comportă cu descoperirile din Transilvania[27], pot fi datate în faza Latène B2. În locuinţe, alături de mărgelele obişnuite din pastă de sticlă policromă, cu „ochi", au apărut şi două mărgele-mască, ce au analogii în descoperirile de la Zimnicea[28] şi Aţel-Bratei[29], datate în cursul secolului al III-lea î.e.n.

Materialul arheologic este completat de diferitele piese de metal din locuinţe, gropi, cît şi din cele două depozite de unelte : topoare, dăltiţe, dornuri, seceri şi un cleşte de fierar, ce demonstrează în mod cert prezenţa unor ateliere de prelucrare a fierului în cetate.

Aşa cum am arătat mai sus, pînă în prezent au apărut şi zece monede de tip Huşi-Vovrieşti : cinci din acestea s-au găsit împreună cu un depozit de unelte de fier şi o fibulă de argint asemănătoare celor din tezaur. Acest fapt ne determină să înclinăm pentru datarea variantei V*c* a fibulelor de tip tracic la începutul secolului al II-lea î.e.n., aşa cum rezultă din datarea propusă de C. Preda în legătură cu tezaurul de monede descoperit la Epureni[30].

În general, materialul descoperit în cetatea de la Buneşti prezintă analogii şi cu alte descoperiri de pe teritoriul ţării noastre, putînd fi încadrat între sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n. — perioadă de timp în care încadrăm şi tezaurul. Nu ne-am propus să luăm în discuţie aici şi condiţiile istorice concrete ale îngropării acestui tezaur, aşteptînd ca cercertările viitoare să aducă noi precizări în acest context.

Prezenţa tezaurului în cetatea de la Buneşti implică oricum existenţa unui conducător politic, reprezentant al aristocraţiei tribale. Numărul mare de locuinţe şi bogăţia stratului de cultură relevă faptul că cetatea a fost locuită o perioadă lungă de timp, ea nefiind o simplă forti-

[26] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 65 urm.
[27] Idem, ActaMN, 10, 1973, p. 39 urm., fig. 1a; 7/1—2.
[28] A. D. Alexandrescu, Dacia, 24, 1980, p. 103, fig. 52/8.
[29] I. H. Crişan, Sargetia, 10, 1973, p. 75, fig. 5/8.
[30] C. Preda, ArhMold, 4, 1966, p. 137 şi 172.

ficaţie de refugiu. Descoperirea ceramicii de lux şi a unui număr mare de fragmente de amfore greceşti presupune existenţa aici a unui puternic centru economic şi a unei pături sociale mai bogate, care prefera produsele fine de import. Din analiza întregului material arheologic putem conclude de asemenea că în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. în sînul societăţii geto-dace se accelerează ritmul de dezvoltare a forţelor de producţie, prin apariţia unor noi tipuri de unelte din fier.

Tezaurul de la Buneşti constituie şi el o dovadă concludentă a unităţii culturii materiale şi spirituale pe întreg teritoriul locuit de geto-daci. El face legătura între tezaurele mai vechi traco-getice şi cele din epoca „clasică", cînd arta argintului constituie una dintre cele mai originale manifestări ale civilizaţiei geto-dace.

LE TRÉSOR GÉTO-DACIQUE DE BUNEŞTI, DÉP. DE VASLUI

RÉSUMÉ

Lors des fouilles pratiquées en 1979, à Buneşti, sur la citadelle géto-dace à vallum de terre, un véritable dépôt d'objets de parure fut mis au jour. Il se composait de 14 fibules du type thrace (fig. 1;2/1—4), 15 anneaux dont 10 ornés de boutons coniques (fig. 2/5-8;3), deux bracelets massifs ornés de motifs décoratifs et offrant une cassure octogonale (fig. 4/3—4), un autre bracelet, spiralé, dont les bouts s'ornaient de protomes stylisés de serpent (fig. 4/1) — toutes ces pièces en argent — et encore un bracelet spiralé, celui-ci en bronze (fig. 4/2). Ce dépôt comportait aussi une drahme d'argent frappée à Istros vers la fin du IVe siècle av.n.è. (fig. 4/5) et les restes d'une amphore grecque (fig. 5), ainsi que des tessons géto-daces.

Compte tenu des analogies présentées par ces objets (v. les notes 1—25), ainsi que la datation des différents vestiges archéologiques livrés par cette même station (poterie locale et grecque, perles en pâte polychrome, fibules du type La Tène B2 et C1, monnaies autochtones du type Huşi-Vovrieşti), on propose pour le dépôt respectif, tout comme pour la citadelle de Buneşti dans son ensemble une datation portant sur la période comprise entre la fin du IVe et le commencement du IIe siècle av.n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Buneşti, dép. de Vaslui. Fibules en argent du type thrace, faisant partie du dépôt.

Fig. 2. Buneşti, dép. de Vaslui. 1—4, fibules en argent du type thrace; 5—8 anneaux en argent — le tout faisant partie du dépôt.

Fig. 3. Buneşti, dép. de Vaslui. Anneaux en argent du dépôt.

Fig. 4. Buneşti, dép. de Vaslui. 1 bracelet en argent spiralé; 2 bracelet spiralé en bronze; 3—4 bracelets faits d'une barre en argent octogonale; 5 drachme en argent histrienne (le tout faisant partie du dépôt).

Fig. 5. Fragment d'amphore grecque, trouvé à l'emplacement du dépôt à Buneşti, dép. de Vaslui.

PIESE CERAMICE DE INTERES DEOSEBIT DESCOPERITE LA PISCU CRĂSANI*

DE

NICULAE CONOVICI

Săpăturile arheologice sistematice întreprinse în marile așezări geto-dace de tip „dava" oferă cu fiecare campanie o cantitate apreciabilă de ceramică autohtonă, lucrată cu mîna și la roată. Numeroasele forme și tipuri ceramice, odată studiate, au relevat unitatea impresionantă a culturii materiale și spirituale geto-dace din perioada clasică (mijlocul secolului al II-lea î.e.n. — începutul secolului al II-lea e.n.). Cu toate acestea, de multe ori apar și unele tipuri ceramice sau motive ornamentale care nu se repetă și care sînt datorate măiestriei și fanteziei creatoare a meșterilor din fiecare așezare sau zonă geografică. Am putea cita în acest sens ceramica pictată cu motive zoo- și fitomorfe din complexul de așezări din Munții Orăștiei socotită ceramică „de curte"[1], unele forme ceramice de la Răcătău[2], statuetele naturaliste de la Cîrlomănești[3], cupele getice cu decor în relief răspîndite în Muntenia, sudul Moldovei și sudul Transilvaniei[4] dar ornamentate cu motive specifice pentru fiecare din centrele producătoare[5], amforele cu ștampile anepigrafice[6] etc. Există și un număr încă redus de așezări în care a apărut ceramică purtînd inscripții sau numai grupuri de litere, realizate fie prin ștampilare (vasul de la Grădiștea Muncelului[7]), fie prin incizie în pasta crudă sau arsă a unor vase locale (cazul cel mai cunoscut — Ocnița[8], la care se adaugă Polovragi[9], Leliceni[10], Bradu[11] și acum Piscu Crăsani). Aceste descoperiri au oferit mărturii prețioase despre cunoașterea și folosirea scrierii cu alfabetele grec și latin de către geto-daci.

---

* Prezenta notă a făcut obiectul unei comunicări prezentate în cadrul Colocviului al IX-lea al secției de arheologie a comunei primitive din institutul de arheologie, 18—20 decembrie 1980.

[1] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 201—202.

[2] V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, p. 116—118, 120, fig. 46—48, 50.

[3] M. Babeș, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319—352.

[4] I. Casan Franga, ArhMold, 5, 1967, p. 7—35; A. Vulpe, M. Gheorghiță, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 167—198; Florea Costea, *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 142 enumeră un total de 35 locuri de descoperire, dintre care 12 în Transilvania.

[5] N. Conovici, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 165—183.

[6] A. Vulpe, SCIV, 16, 1965, 2, p. 341—351; D. Tudor, ArhMold, 5, 1967, p. 37—80.

[7] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 189—190, fig. 102 a și pl. LXXXVI, 1.

[8] D. Berciu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 481—499.

[9] Fl. Marinescu, SMMIM, 10, 1977, p. 31, fig. 11 — inscripție pe o plăcuță de bronz.

[10] D. Berciu, *op. cit.*, p. 493, fig. 8/2 și n. 21.

[11] *Ibidem*, n. 23.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1981, p. 571—579

În cele ce urmează ne propunem să prezentăm patru piese ceramice descoperite la Piscu Crăsani, care prin funcţionalitate, formă, decor sau unele detalii speciale prezintă un interes particular. Toate au fost descoperite sau achiziţionate în campania din 1980.

1. VASUL CU PERFORAŢII

Vas în formă de ou, cu fundul drept şi gura îngustă adusă spre interior (fig. 1). În zona diametrului maxim a fost prevăzut cu două şiruri aproximativ orizontale de perforaţii cu diametrul de 5—6 mm (7 perforaţii pe rîndul de sus, 10 pe cel de jos). Între cele două şiruri, faţă în faţă, apar alte două perforaţii mai mari, cu diametrul de 7 mm. Vasul este modelat grosolan, cu mîna, din pastă poroasă, arsă oxidant, de culoare brun deschis, cu urme de ardere secundară în partea superioară la exterior. Dimensiuni : î = 9 cm, dg = 4 cm, df = 6,2/6,5 cm. A apărut *in situ* pe vatra păstrată parţial a unei locuinţe din S.XIV de pe mamelonul estic al Piscului, în ultimul nivel de locuire (— 0,50 m). Se datează în prima jumătate a secolului I î.e.n. Urmele de ardere secundară se datorează incendierii locuinţei, căci vasul nu pare a fi fost folosit.

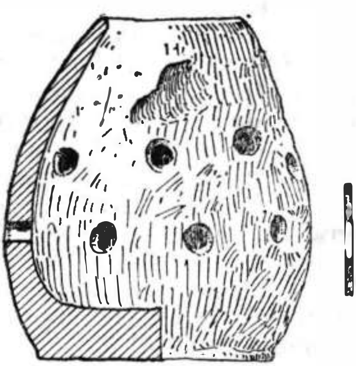

Fig. 1. Piscu Crăsani. Vas getic cu perforaţii

Deşi caracteristicile pastei şi arderea îl recomandă ca vas de factură locală, nu cunoaştem în cultura geto-dacă piese asemănătoare. Orice speculaţii în legătură cu funcţionalitatea lui ni se par hazardate. Putem doar afirma că nu este vorba nici de o strecurătoare, nici de un recipient pentru afumat sau iluminat

Forma ca atare, dar fără perforaţii, este cunoscută în cultura geto-dacă. I. H. Crişan include vasele de această formă în categoria *oalelor simple* din faza mijlocie a ceramicii daco-getice după clasificarea sa (secolele III—II î.e.n.) şi citează un vas de la Poiana descoperit în stratul al II-lea[12]. Oala de la Poiana este de mici dimensiuni (î = 6,8 cm). Vase asemănătoare, dar cu diametrul maxim în partea superioară a corpului au apărut şi la Piscu Crăsani (inedite). Credem că este vorba de o adaptare a ,,oalei simple'' pentru a servi unor scopuri speciale, prin practicarea celor două şiruri de perforaţii înainte de arderea vasului. Mai adăugăm că cele două perforaţii opuse puteau servi la atîrnarea vasului cu ajutorul unei sfori, caz în care acesta ar fi ajuns într-o poziţie uşor înclinată.

2. VASUL „PENTRU LIBAŢII"

Este un vas fragmentar din categoria aşa-numitelor ,,sfeşnice'' descoperite în multe aşezări getice din Muntenia şi jumătatea sudică a

[12] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 136, fig. 60/2 şi n. 389.

Moldovei[13]. Exemplarul nostru era prevăzut cu un picior înalt, plin, de formă paralelipipedică, terminat la bază printr-un mic soclu tronconic, inelar; muchiile verticale şi cele orizontale din partea superioară sînt reliefate ca nişte nervuri, iar pe cupa emisferică se continuau muchiile proeminente ale piciorului. Cea mai mare parte a cupei lipseşte din vechime (fig. 2). Vasul a fost lucrat din pastă cu cioburi pisate, apoi a fost acoperit cu un slip fin de culoare brună, lustruit şi ars oxidant, incomplet. După

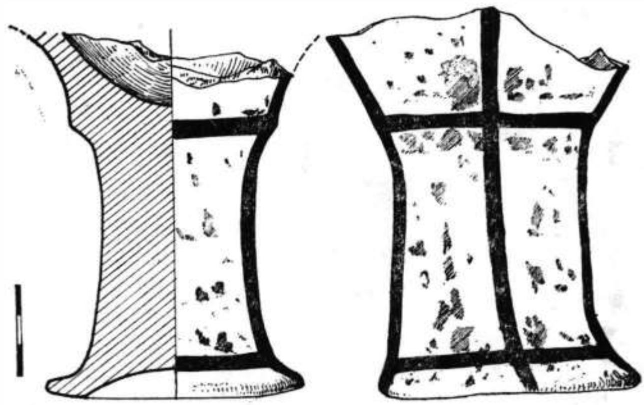

Fig. 2. Piscu Crăsani. Fragment de vas „pentru libaţii".

ardere a fost acoperit la exterior şi interior cu un strat gros de vopsea albă. Peste această vopsea de fond, muchiile proeminente au fost subliniate cu vopsea roşie; o linie roşie orizontală era trasată şi deasupra soclului piciorului. Obiectul a apărut într-o groapă din extremitatea nord-vestică a mamelonului estic. Dimensiuni: î. actuală = 11,6 cm; î. piciorului = 9 cm; lăţimea laturilor piciorului = 4,8 cm. Se datează în prima jumătate a secolului I î.e.n.

La Piscu Crăsani s-au mai descoperit fragmente din două asemenea vase. Ele erau lucrate dintr-o pastă poroasă, arsă oxidant, cu piciorul conic, gol la interior şi cu cele patru muchii proeminente pe toată înălţimea lor, terminate la partea superioară prin capete stilizate de pasăre răpitoare.

Vase de acest tip, din ambele variante, au apărut la Poaiana, Răcătău, Popeşti, Radovanu şi Vlădiceasca[14]. Cele mai multe analogii pentru piesa noastră le găsim la Vlădiceasca, unde apare şi acoperirea cu vopsea albă, dar numai la exterior a acestor vase. După cîte ştim, exemplarul nostru este singurul cunoscut la care s-a folosit vopseaua roşie pentru sublinierea conturului. Deşi nu a fost descoperit în condiţii suficient de concludente, ne alăturăm opiniei exprimate de G. Trohani privind caracterul de cult al acestui tip de vase. Ni se pare elocvent faptul că acest sistem rafinat de ornamentare nu putea fi utilizat decît pentru vase cu o destinaţie specială, poate pentru libaţii.

[13] *Ibidem*, p. 166; G. Trohani, CercetArh, 1, 1975, p. 161.
[14] G.Trohani, *op. cit.*, cu bibliografie şi fig. 12.

3. FRAGMENT DE CUPĂ CU DECOR ÎN RELIEF

Pe mamelonul vestic al Piscului, învăţătorul Alexandru Ştefan din Crăsanii de Jos a descoperit întîmplător, în 1979, un fragment de cupă getică cu decor în relief (fig. 3 a—b).

Acest tip de vase, de influenţă elenistică, erau realizate cu ajutorul unui tipar de lut în care se imprimau cu nişte mici ştampile, înainte de

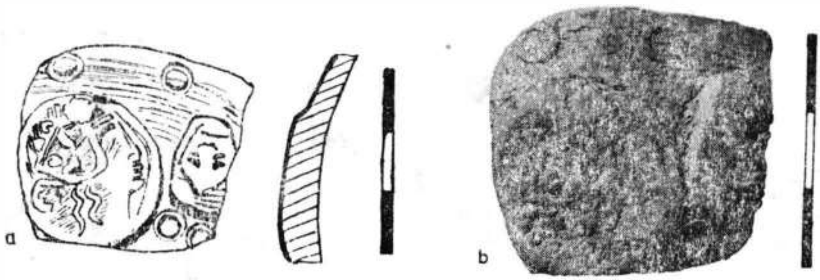

Fig. 3. Piscu Crăsani. Fragment de cupă getică cu decor în relief (a desen; b fotografie).

ardere, diferite motive ornamentale dispuse simetric, într-o anumită ordine. Asemenea ştampile erau folosite şi pentru decorarea altor tipuri de vase (căni, urcioare, fructiere, chiupuri etc).

Fragmentul nostru (35×37 mm) provine din fundul unei cupe. Motivele decorative sînt reprezentate de *aversul unei tetradrahme de Thasos, o mască umană* şi *4 cerculeţe în relief.* Masca umană este inversată faţă de monedă şi se află în imediata sa apropiere. Cercurile în relief sînt grupate două deasupra măştii şi două deasupra monedei, în stînga bărbiei măştii, mai distanţate între ele decît primele două. Fragmentul este prea mic pentru a putea reconstitui dispoziţia decorului. După profilul fragmentului şi orientarea amprentelor tiparului rezultă că cele două imagini principale se aflau undeva în apropierea medalionului din centrul cupei.

Masca umană are înălţimea de 18 mm şi reprezintă o figură umană de formă trapezoidală alungită, cu nasul gros, teşit, ochii şi arcadele indicate prin cîte două linii uşor coborîte, incizate, iar gura printr-o linie orizontală adîncită. Două puncte incizate sub nas par a indica nările. Părul este reprezentat ca o coafură înaltă, despărţit în mijloc şi marcat prin patru linii orizontale adîncite. Reliefarea măştii este destul de pronunţată, dar detaliile feţei apar neclare, dovadă a slabei imprimări a ştampilei în tipar.

Moneda folosită drept ştampilă a fost stîngaci imprimată. O parte a efigiei a fost deteriorată din greşeală prin atingerea cu degetul a pastei crude. Reprezintă chipul lui Dionysos, spre dreapta. Se mai disting clar cununa de iederă, cu trei frunze în sus şi două în jos, bucla arcuită din spatele capului şi cea de pe tîmplă, două din buclele ce coboară pe gît. Din faţa personajului se observă cu greu baza nasului, buzele şi puţin din bărbie, precum şi linia gîtului. Rozeta de deasupra frunţii este tocită. Diametrul monedei era de circa 24 mm.

Pînă în prezent au mai fost descoperite cupe decorate cu ajutorul unor monede la Popeşti (2 fragmente) [15] şi la Snagov (1 fragment) [16]. În toate cazurile au fost reproduse monede getice din prima fază de emisiuni (secolele III—II î.e.n.) [17], deşi cupele respective sînt contemporane fazei a doua [18]. În cazul piesei noastre este reprodusă o monedă elenistică.

Un fragment de cupă decorat cu măşti umane a apărut în dava getică de la Sprîncenata, jud. Olt [19], dar stilul figurilor de acolo este diferit de cel al măştii de pe fragmentul nostru[20]. În schimb, masca reprezentată pe cupa de la Crăsani are analogii foarte apropiate într-o reprezentare din bronz descoperită de V. Leahu la Căţelu Nou şi publicată drept mîner de vas sau protomă [21]. În recenzia la cartea Mioarei Turcu, M. Babeş respingea această atribuire, precum şi caracterul grecesc al piesei [22]. Ştampila cu mască umană de la Căţelu Nou, înaltă de 23 mm, are faţa ovală, ochii mari, exoftalmici, nasul gros şi teşit, gura marcată printr-o incizie şi părul adunat pe tîmple şi despărţit pe mijlocul frunţii, reliefat prin incizii paralele. În detalii ea nu este identică cu piesa noastră, dar are în esenţă acelaşi mod de tratare a feţei. Pentru executarea cupei noastre a fost folosită se pare o ştampilă asemănătoare.

Motivul cerculeţelor în relief se reîntîlneşte pe cupa cu măşti de la Sprîncenata [23], pe cupa decorată cu monede de la Snagov, pe un fragment de vas cu decor ştampilat descoperit la Tînganu [24] şi pe un tipar de cupă de la Popeşti [25]. Acelaşi motiv se întîlneşte şi pe unele cupe lucrate la Piscu Crăsani. După cît se pare, cupele decorate cu monede, măşti sau figuri umane au fost lucrate în atelierele din zona Popeşti-Bucureşti, de unde s-au răspîndit pe calea schimbului şi în alte aşezări geto-dace. Ştampila de la Căţelu Nou ar fi un argument în sprijinul existenţei mai multor ateliere care confecţionau cupe cu decor în relief în zona amintită, dacă nu cumva este vorba de itineranţi. Este posibil ca şi fragmentul de la Sprîncenata să provină tot din aceste ateliere. Oricum, exemplarul descoperit la Crăsani pare a fi adus de acolo. În aşezarea de la Popeşti se întîlnesc şi alte reprezentări umane, atît pe cupele cu decor în relief, cît şi pe ştampilele anepigrafe de pe amforele locale [26] sau pe alte vase, ca medalioane copiate după originalele elenistice [27]. Un astfel de medalion, cu o tratare originală a figurii, a apărut şi în dava de la Cîrlomăneşti. El a fost pus

---

[15] A. Vulpe, M. Gheorghiţă, *op. cit.*, p. 182, nr. 7; p. 186, nr. 136 şi pl. 3/3, 6.

[16] D. V. Rosetti, PMMB, 2, 1935, p. 19, fig 23, 24; M. Turcu, Dacia, N.S., 20, 1976, pl. 7/6.

[17] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 400 şi urm.

[18] A. Vulpe, M. Gheorghiţă, *op. cit.*, p. 180 şi n. 15.

[19] C. Preda, M. Butoi, Materiale şi cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 117.

[20] Informaţie C. Preda.

[21] V. Leahu, CercetArhBuc, 2, 1965, p. 61 şi fig. 38/6; fotografie la M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 212 şi pl. XXXVI/2.

[22] M. Babeş, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 646.

[23] C. Preda, M. Butoi, *op. cit.*

[24] I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Cluj, 1974, p. 222 şi pl. XLIII/IC.6/8.

[25] A. Vulpe, M. Gheorghiţă, *op. cit.*, p. 198, pl. 11/4 (nr. 151).

[26] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 348.

[27] M. Turcu, *op. cit.*, p. 212 (pl. XXXVI/1).

în legătură de V. Drâmbocianu cu reprezentarea chipului lui Burebista, prin analogie cu medalioanele similare de pe produsele de toreutică geto-dacice contemporane [28].

Arheologic se poate constata că reprezentările de figuri umane în relief pe vase, motive ornamentale sau măşti se răspîndesc ca urmare a sporirii legăturilor cu lumea elenistică tocmai în perioada clasică a culturii geto-dacice. Nu este inutil să amintim aici măştile umane de metal descoperite la Piatra Roşie [29] şi Ocniţa [30], figurile de pe vasul de la Răcătău[31], placa de la Polovragi [32], medalionul de lut cu chipul Dianei de la Grădiştea Muncelului [33], statuetele ecvestre de la Cîrlomăneşti [34], aplica de la Surcea[35] pentru a nu cita decît pe cele mai cunoscute. În ceea ce priveşte măştile de metal, ele au fost socotite fie importuri, fie imitaţii după prototipuri celtice [36]. Nu trebuie uitat că măştile de metal erau frecvent folosite în lumea greco-romană în scopuri rituale sau funerare [37]. Reprezentările de măşti sau figuri umane de la Sprîncenata, Căţelu Nou şi Piscu Crăsani dovedesc folosirea măştilor şi în viaţa spirituală a geto-dacilor. Pentru independenţa lor faţă de cele celtice pledează măştile reprezentate în secolul al IV-lea î.e.n. pe cnemidele de la Agighiol şi Vraca, precum şi pe coifurile de paradă (ochii apotropaici) [38]. Folosirea măştilor este dealtfel cunoscută la toate popoarele, din toate timpurile.

4. FRAGMENT CERAMIC CU INSCRIPŢIE

Tot în S. XIV de pe mamelonul estic, în caroul 6, la 1,20 m adîncime, într-un strat de nivelare, a apărut un fragment de fructieră lucrată la roată, arsă reducător şi lustruită la interior, care purta la exterior o inscripţie pe două rînduri, zgîriată în pasta arsă (sgrafitto) (fig. 4). Inscripţia

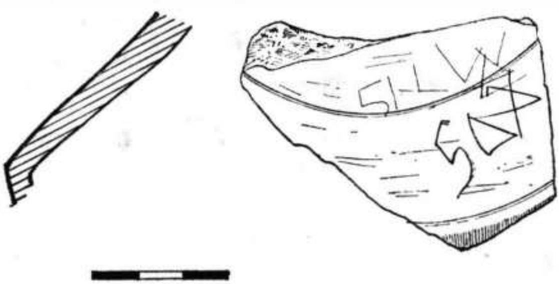

Fig. 4. Piscu Crăsani. Fragment de vas getic cu inscripţie.

[28] V. Drâmbocianu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 95—100.
[29] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Bucureşti, 1972, p. 269 şi fig. 52/1.
[30] D. Berciu, Apulum, 13, 1975, p. 615—618.
[31] V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 66 şi fig. 46—47.
[32] Fl. Marinescu, *op. cit.*
[33] H. Daicoviciu, ActaMN, 17, 1980, p. 79.
[34] M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 336—340 şi fig. 11—12.
[35] D. Popescu, BMI, 40, 1971, 4, p. 27 şi fig. 26.
[36] I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977, p. 458.
[37] M. Kohlert, *Actes du II-e Congres international de thracologie*, II, Bucureşti, 1980, p. 223—232, cu bibliografie.
[38] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, passim.

este cu caractere latine, majuscule. Pe primul rînd se disting clar literele *S I L*, urmate de un *W* care ar putea reprezenta ligatura literelor *V A N*; așadar — *SILVAN*. Pe al doilea rînd apar trei litere: *S A X* sau *S Δ X*. Între cele două rînduri, suprapunînd parțial pe ultimul mai apar trei zgîrieturi superficiale care eventual ar putea forma literele *I* și <. Literele de pe cele două rînduri sînt trasate cu destulă îndemînare, cu un vîrf ascuțit, dar superficial și inegal adîncite. Litera *N* s-a trasat prin două apăsări succesive, pornind din *V*; litera *S* din al doilea rînd s-a executat din trei zgîrieturi, iar *Δ* (sau *A*) din două. Hasta din stînga a lui *X* este frîntă oblic în jos. Înălțimea literelor variază între 7 și 12 mm. Inscripția a fost executată după spargerea vasului, astfel încît ea apare inversată față de poziția normală a fragmentului. Ciobul are o formă aproximativ trapezoidală, cu înălțimea de 4,5 și lățimea maximă de 5 cm. Autorul inscripției trebuie să fi fost un om obișnuit cu scrisul, dacă acceptăm că a folosit ligatura celor trei litere din primul rînd. Dacă litera a doua din rîndul doi este un *A* greșit executat și nu un *Δ* cum pare, atunci ne aflăm în fața a două nume romane, binecunoscute: *SILVAN(us)* și *SAX(-a)*.

Cognomenul *Silvanus* (cu variantele *Silvana*, *Silvanius*, *Silvanio*, *Silvanianus*, *Silvanica*, *Silvanilla* ș.a.) este foarte frecvent întîlnit în inscripțiile romane, încă din epoca republicană [39]. *Saxa* este și el un nume destul de răspîndit în epoca republicană, ca și formele *Saxo*, *Saxula*, *Saxarius*, *Saxonianus*, *Saxonius*, *Sassula*, *Sassonius*, *Sassius* ori *Sassaius*, unele de origine celtică, germanică sau illiră [40].

În cazul în care în locul ligaturii propuse de noi avem un *Ω* cursiv, iar pe rîndul al doilea apare într-adevăr un *Δ*, atunci textul inscripției își pierde orice înțeles, devenind un amestec de litere latine și grecești. Ultima literă ar putea fi și grecescul *Chi*. Amestecul literelor din cele două alfabete este cunoscut și în așezarea de la Ocnița, pe fragmentul de amforă de Sinope care poartă numele latin *Leginius*, în genetiv, unde litera *E* a fost înlocuită cu un *H* grecesc (eta). Litera *N* din aceeași inscripție este identică cu *N* din primul cuvînt de pe fragmentul nostru, ultima hastă urcînd pe hasta oblică [41].

Prin contextul arheologic din care provine, fragmentul nostru se datează cel mai devreme la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. sau începutul celui următor. Fiind găsit într-un strat de nivelare, el ar putea fi însă și mai recent, nedepășind însă mijlocul secolului I î.e.n. Apariția unei inscripții latine atît de timpurii nu trebuie să ne mire. Circulația mărfurilor italice și a monedelor orașelor grecești de la Marea Adriatică (Apollonia și Dyrrhachium) în Dacia începe în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. [42]. Chiar în așezarea deschisă de la Copuzu-Deluș, aflată la circa 800 m distanță de Piscu Crăsani, într-o groapă a unei locuințe, au apărut

---

[39] W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 371; Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Commentationes humanarum litterarum, 36, 2; Helsinki, 1965, p. 57, 58, 216, 310.

[40] W. Schulze, *op. cit.*, p. 31, 369, 416, 418; I. Kajanto, *op. cit.*, p. 51, 106, 202; I. I. Russu, *Illirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, 1969, p. 243—244 (pentru Sassaius).

[41] D. Berciu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 498 și fig. 11/1.

[42] C. Preda, *op. cit.*, p. 346—349.

asociate o drahmă de Dyrrhachium şi o monedă getică divizionară de tip Filip al III-lea Arhidaios[43]. Răspîndirea limbii latine pînă în părţile noastre încă din acea vreme, mai bine-zis pătrunderea aici a unor cunoscători ai acestor limbi, este pe deplin posibilă. Avînd în vedere că inscripţia a apărut pe un fragment de vas getic, nu ne rămîne decît să credem că autorul ei, poate un sclav cunoscător al celor două limbi, a executat-o pe loc. Dacă prima noastră lectură este corectă, ar fi posibil ca inscripţia să poarte chiar numele autorului ei. Fireşte că toate acestea nu sînt decît supoziţii. Importantă după noi este în primul rînd apariţia unui nou fragment ceramic getic cu inscripţie, într-o altă aşezare getică.

Prin prezentarea acestor cîteva piese ceramice, care aruncă unele lumini noi asupra culturii materiale şi spirituale a geto-dacilor din faza clasică, am urmărit înainte de toate integrarea lor cît mai rapidă în circuitul ştiinţific, pentru a fi supuse atenţiei şi discuţiei specialiştilor.

PIÈCES CÉRAMIQUES D'UN INTÉRÊT PARTICULIER TROUVÉES À PISCU CRASANI

RÉSUMÉ

L'auteur publie quatre pièces céramiques trouvées dernièrement dans l'agglomération gétique fortifiée de Piscul Crăsani (village de Crăsanii de Jos, commune de Balaciu, département de Ialomiţa).

1. Récipient de la forme d'un œuf, modelé à la main. Le fond plat et l'ouverture étroite, il est orné à la hauteur de son diamètre maximum de deux rangées horizontales de petits trous (Fig. 1). Cette pièce a été trouvée dans le foyer d'une habitation datée de la première moitié du Ier siècle av.n.è. On ignore sa destination et la culture matérielle géto-dace ne comporte pas jusqu'à présent d'exemplaires analogues, bien qu'il s'agisse de produit local.

2. Récipient destiné aux libations, modelé à la main et trouvé à l'état fragmentaire. Il en reste le pied de forme parallélépipédique, massif, reposant sur un support circulaire, ainsi qu'une partie de la coupe. Une engobe blanche recouvre cette pièce, aux arêtes soulignées avec de la peinture rouge. Cette pièce offre des analogies avec celles livrées par les sites gétiques de Valachie (Vlădiceasca, avant tout autre) et du sud de la Moldavie, mais elle est la seule connue à l'heure actuelle ornée de peinture rouge. Le raffinement de son ornement, ainsi que sa forme singulière plaident en faveur de la destination rituelle (probablement, aux libations) de ce récipient, trouvé dans une fosse du mamelon oriental (première moitié du Ier siècle av.n.è.) (fig. 2).

3. Fragment de coupe à décor en relief, dont les motifs se composent de petits cercles, l'avers d'un tétradrachme thasien et d'un masque (ou visage) humain. On retrouve ses analogies chez les coupes décorées de monnaies gétiques mises au jour à Popeşti et à Snagov, ainsi que sur l'estampille en bronze à figure humaine de Căţelul Nou et sur le fragment

[43] N. Conovici, SCN, 7, 1980, p. 139 şi urm.

de coupe ornée de masques humaines de Sprîncenata. Selon l'auteur, cette pièce est l'œuvre d'un maître potier de la zone Popești—București (fin du IIe—première moitié du Ier siècle av.n.è.) (fig. 3a—b).

4. Fragment ceramique marqué d'une inscription. Une couche de nivellement du mamelon oriental, datée de la fin du IIe siècle ou du commencement du premier siècle avant notre ère a livré un fragment de compotier gétique modelé au tour avec une inscription sur deux lignes incisées dans la pâte cuite. Sur la première ligne de cette inscription on lit les lettres *S I L W*, s'agissant vraisemblablement d'une abréviation du cognomen latin *SILVAN(us)*. La deuxième ligne se compose des lettres *S A X* ou *S Δ X*. Deux égratignures superficielles au-dessus de ces deux lignes pourraient représenter les lettres I et <. Les cognomeni *Silvanus* (avec ses variantes : *Silvana*, *Silvanius*, *Silvanio*, *Silvanianus*, *Silvanica*, *Silvanilla*, etc.) et *Saxa* (avec les variantes *Saxo*, *Saxula*, *Saxarius*, *Saxonianus*, *Saxonius*, *Sassula*, *Sassonius*, *Sassius*, *Sassaius*) sont très fréquents. Au cas où une partie de ces lettres appartenaient à l'alphabète grec, l'inscription perdrait son sens. Toutefois, on retrouve dans certaines inscriptions préromaines de Dacie, à Ocnița, ce mélange de caractères grecs et latins. Cette pièce est datée de la fin du IIe ou début du Ier siècle av.n.è. (fig. 4). L'auteur de cette inscription pouvait être un esclave d'origine romaine, connaissant ces deux langues et vivant dans l'agglomération gétique de Crăsani.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Piscu Crăsani. Récipient gétique orné de trous.
Fig. 2. Piscu Crăsani. Fragment de récipient «à libations».
Fig. 3. Piscu Crăsani. Fragment de coupe gétique ornée de reliefs (a dessin, b photo).
Fig. 4. Piscu Crăsani. Fragment de récipient gétique marqué d'une inscription.

CASTRUL DE LA TITEŞTI, COM. PERIŞANI, JUD. VÎLCEA

DE

GH. POENARU BORDEA, CR. M. VLĂDESCU

Primele cercetări arheologice în castrul de la Titeşti au fost iniţiate şi efectuate de Gr. G. Tocilescu, în neobosita sa încercare de a investiga antichităţile de pe valea Oltului, ajutat de Pamfil Polonic, în luna iulie 1894. Limitate la zona porţilor, la edificiul central, însoţite şi de determinarea estimativă în teren a formei şi dimensiunilor fortificaţiei, rezultatele acestor cercetări au rămas în manuscris [1], pînă la prezentarea lor de către D. Tudor, care a preţuit valoarea acestor informaţii şi a socotit necesar să le introducă în circuitul documentării ştiinţifice [2].

Cum din raportul manuscris al lui P. Polonic şi din observaţiile lui Gr. Tocilescu nu rezultă nici măcar certitudinea construirii fortificaţiei de către romani [3], lipsind materiale arheologice clare în sprijinul acestei ipoteze, cum, pe de altă parte, săpătura reprezenta mai mult un sondaj preliminar decît o cercetare exhaustivă, apăreau ca necesare noi investigaţii sistematice. Acestea au fost întreprinse de către Muzeul militar central în colaborare cu Institutul de arheologie din Bucureşti, în 1972 şi 1973 [4], în cadrul unui plan mai vast de cercetări pe *limes Alutanus*.

Castrul se află la circa 800 m vest de satul Titeşti, construit pe dealul Cazanului, la limita sa vestică, la confluenţa pîrîului Barbului, aflat la sud şi a pîrîului Satului, la nord. Terenul se prezintă mai înalt la vest şi la sud, cu înclinări naturale spre est şi spre nord.

Săpătura executată într-o livadă, proprietate particulară, a fost începută prin efectuarea a două secţiuni dispuse în cruce, orientate est—vest şi nord—sud, măsurînd 66,80×1,50 m şi 50×1,50 m, pentru delimitarea incintei şi precizarea stratigrafiei. Cercetarea s-a continuat prin

---

[1] Gr. G. Tocilescu, *Săpături arheologice în Oltenia*, mss. la Biblioteca Academiei R.S România, vol. 5 133, p. 13—20 şi 22; Arhiva Polonic, I, mss. 8.

[2] D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, V—VIII, BMMN, 5, 1941—1942, 9—10, p. 98—99; idem, *Oltenia romană* [3], Bucureşti, 1968, p. 314, nr. 52 şi fig. 66, 4 de la p. 274.

[3] La Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 14, raportul lui P. Polonic: ,,nu se ştie ori de această cetate e adevărat romană"; iar Gr. Tocilescu notează: ,,după forma regulată şi grosimea zidurilor avem aici înaintea noastră o cetate mică romană — însă nu s-au găsit nimica care ne-ar putea zice că este adevărat romană".

[4] Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *Actes du IXe Congres international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972*, Bucureşti—Köln—Viena, 1974, p. 253—254; idem, Oltenia, 1, 1974, p. 53—54, unde este şi planul ridicat de maior topograf D. Paraschiv în 1972. Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Fortificaţia romană de la Titeşti*, comunicare la sesiunea anuală de rapoarte a Institutului de arheologie, Bucureşti, 1973 (mss.), idem, *Campania de săpături din 1973 la castrele romane de la Copăceni şi Titeşti*, comunicare la sesiunea rapoartelor preliminare de săpături arheologice pe 1973, Bucureşti, 26 II 1974 (mss.); cf. S. Morintz, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 393, nr. 156; D. Tudor, *Oltenia romană* [4], Bucureşti, 1978, p. 307—308, schiţa după P. Polonic, fig. 79,4 de la p. 287.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1981, p. 581—591

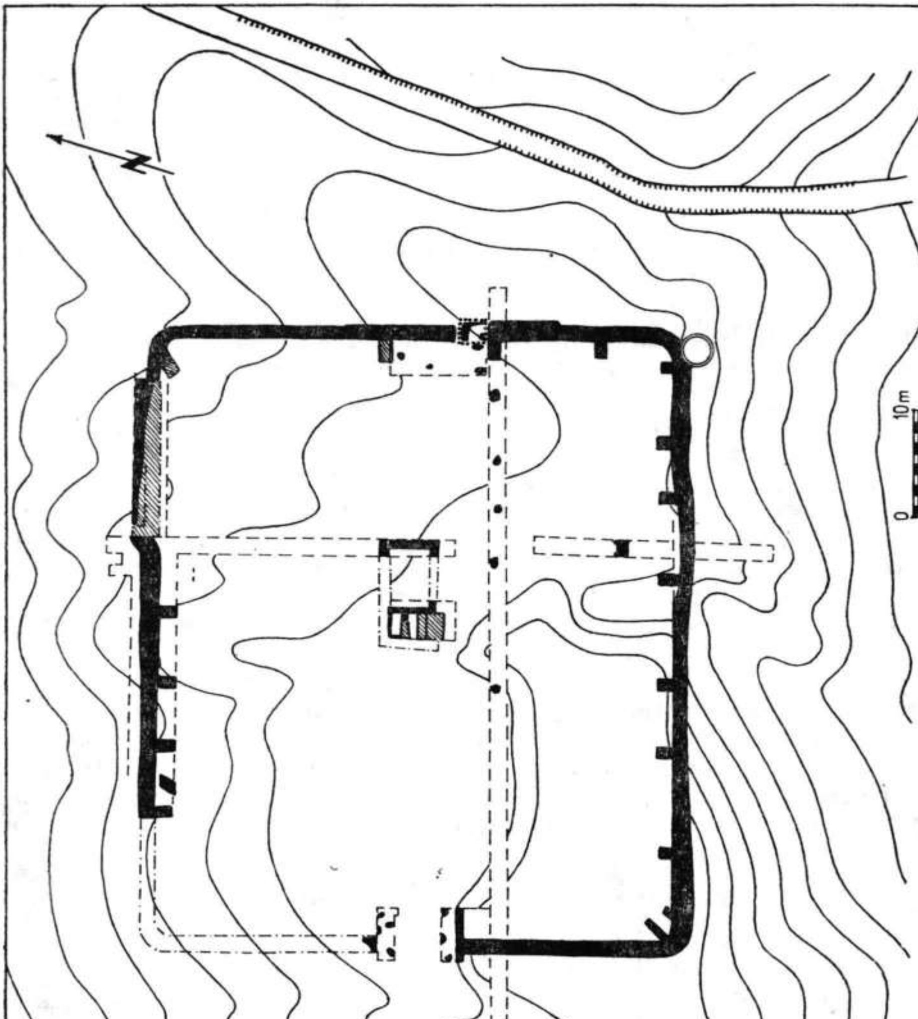

Fig. 1. Planul castrului de la Titești (1973).

dezvelirea porţilor, a clădirii pretoriului şi a *murus*-ului, pe cea mai mare parte a traseului său.

De formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite şi îngroşate, castrul are dimensiunile de 56,60 × 48,20 m (fig. 1) şi nu 54,75 × 34,70 m, cum era consemnat pînă la cercetarea noastră[5]. Zidul de incintă era construit din blocuri de piatră nefasonate, legate cu mortar de var alb, avînd mult pietriş în compoziţie[6]. Grosimea sa medie este de 1,50 m, cu excepţia colţurilor, care ating prin îngroşare atît de front cît şi în interior 3,20 m, aşa cum s-a putut preciza doar la colţul sud-vestic mai bine păstrat (fig. 3/1), colţul de sud-est fiind parţial distrus la exterior de un puţ sec, săpat în 1950 (fig. 3/2), iar celui de nord-est lipsindu-i cu totul elevaţia (fig. 3/3). Înălţimea maximă la care ajunge în starea actuală zidul de incintă este de 1,20 m pe latura vestică şi 1,10 m pe latura nordică, în alte porţiuni atingînd doar 0,65 m. Între poarta vestică şi colţul sud-vestic zidul atinge grosimea de 1,75 m.

Pe latura de sud, unde panta este abruptă, au apărut clar în săpătură alunecări, cu abateri de la linia de fundaţie, către exterior (fig. 3/4). De asemenea, pe latura de nord, deşi panta este mai lină, s-a constatat o deviere către nord de la axa zidului pe o lungime de 16,10 m, începînd din apropierea colţului de nord-est.

Castrul are numai două porţi, de dimensiuni inegale, fără turnuri, pe laturile scurte. Ţinînd seama de orientarea pretoriului, ***porta praetoria*** considerăm că se afla pe latura estică, iar ***porta decumana*** ar fi cea de pe latura vestică[7]. Inexistenţa porţilor ***principales***, presupusă de vechile cercetări, s-a confirmat prin dezvelirea integrală a laturii de sud şi a mai mult de jumătate din cea de nord. Această situaţie, mai puţin obişnuită[8], este explicabilă prin configuraţia terenului, imposibilitatea deschiderii unei porţi la sud făcînd aproape inutilă deschiderea uneia către nord.

Poarta de est, probabil ***porta praetoria***, se află la 18 m de colţul sud-estic al castrului şi are o deschidere între uşori de 2,80 m. Poarta este prevăzută cu două ieşinduri inegale, cel sudic avînd de front 2,70 m şi lăţimea de 0,30 m, iar cel nordic avînd lungimea de 2,30 m şi lăţimea de 0,35 m. În lipsa turnurilor, poarta este flancată la interior de cîte un pinten de piatră la nord şi la sud, deschiderea între ei fiind de 3,45 m. Pintenul sudic are 1,75×1,50 m (fig. 6), iar cel nordic, distrus pînă la nivelul fundaţiei, măsoară 1,75×1,25 m[9]. În pragul porţii s-au aflat

[5] D. Tudor, OR[3], p. 314; cf. raportul lui P. Polonic în mss. Tocilescu, vol. 5 133, p. 13, unde s-a consemnat că lungimea lagărului este de 54,60 m şi lăţimea de 30,72 m, reluate ca atare de Gr. Tocilescu la p. 19; dimensiunile incluse de D. Tudor, OR[4], p. 307, provin dintr-o măsurătoare preliminară în teren, pentru care vezi Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, 1, 1974, p. 53; planul a fost completat în campania 1973 tot de maior topograf D. Paraschiv.

[6] D. Tudor, OR[4], p. 308: „Construcţia castrului s-a făcut cu piatră, cărămidă şi chirpici".

[7] P. Polonic considera „poarta principală" la vest, Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 13; corect la D. Tudor, OR[3], p. 314; cf. idem, OR[4], p. 307: „cu *porta praetoria* spre S".

[8] Absenţa porţilor *principales* se constată în Dacia Inferior şi la castrele de la Bumbeşti...

pietre dărîmate din *murus* şi pinteni, dînd impresia unui pavaj, prins ca atare în plan, dar care s-a vădit a nu reprezenta o realitate arheologică, căci erau aşezate pe pămînt umblat.

Fig. 2. Secţiunile de informare în castru.

Poarta de vest, probabil *porta decumana*, se află la 22,20 m de colţul de sud-vest şi are deschiderea între pinteni de 3,35 m. Ieşindul sudic are dimensiunile 1,94×0,70 m, cel nordic neputînd fi reconstituit. Dintre cei doi pinteni care în mod normal flancau poarta [10], aşa cum s-a constatat la cea estică, s-a păstrat doar pintenul sudic cu dimensiunile 2,50× 1,50 m, cel nordic, punctat prin pietre din fundaţie, avînd dimensiuni aproximativ egale (fig. 4/2), a mai putut fi măsurat doar pe o lungime de 2,20 m.

Către interior, din incintă, pleacă pinteni construiţi în aceeaşi tehnică şi legaţi organic de ea. Pe latura sudică s-au descoperit opt pinteni, lungi de 1 pînă la 1,20 m şi înalţi de 0,10—0,38 m. De la est la vest, primul se află în apropierea curburii colţului sud-estic, lat de 1,20 m. La 5 m urmează un al doilea, lat de 1,30 m; la 4,30 m se află un al treilea, cu înălţimea de 1,10 m, iar al patrulea, la 5,95 m de precedentul, este lat de numai 1 m. Între al patrulea şi al cincelea pinten, lat de 1,20 m, distanţa este mult mai mare, de 8,80 m, ca, după un nou pinten, al şaselea, lat de 1,12 m, aflat la 5,10 m, să se descopere cel de-al şaptelea, lat doar de 0,85 m, tot la o distanţă mai mare şi anume de 8,75 m. Pînă la al

[10] *Ibidem*, „exterior 3,10 m şi în interior 3,80 m"; pentru pinteni se indică 4,40 × 1,50 m incluzîndu-se în lungime şi grosimea incintei.

Fig. 3.1 Colţul de sud-vest al castrului. 2 Colţul de sud-est al castrului. 3 Colţul de nord-est al castrului. 4 Latura sudică a zidului de incintă.

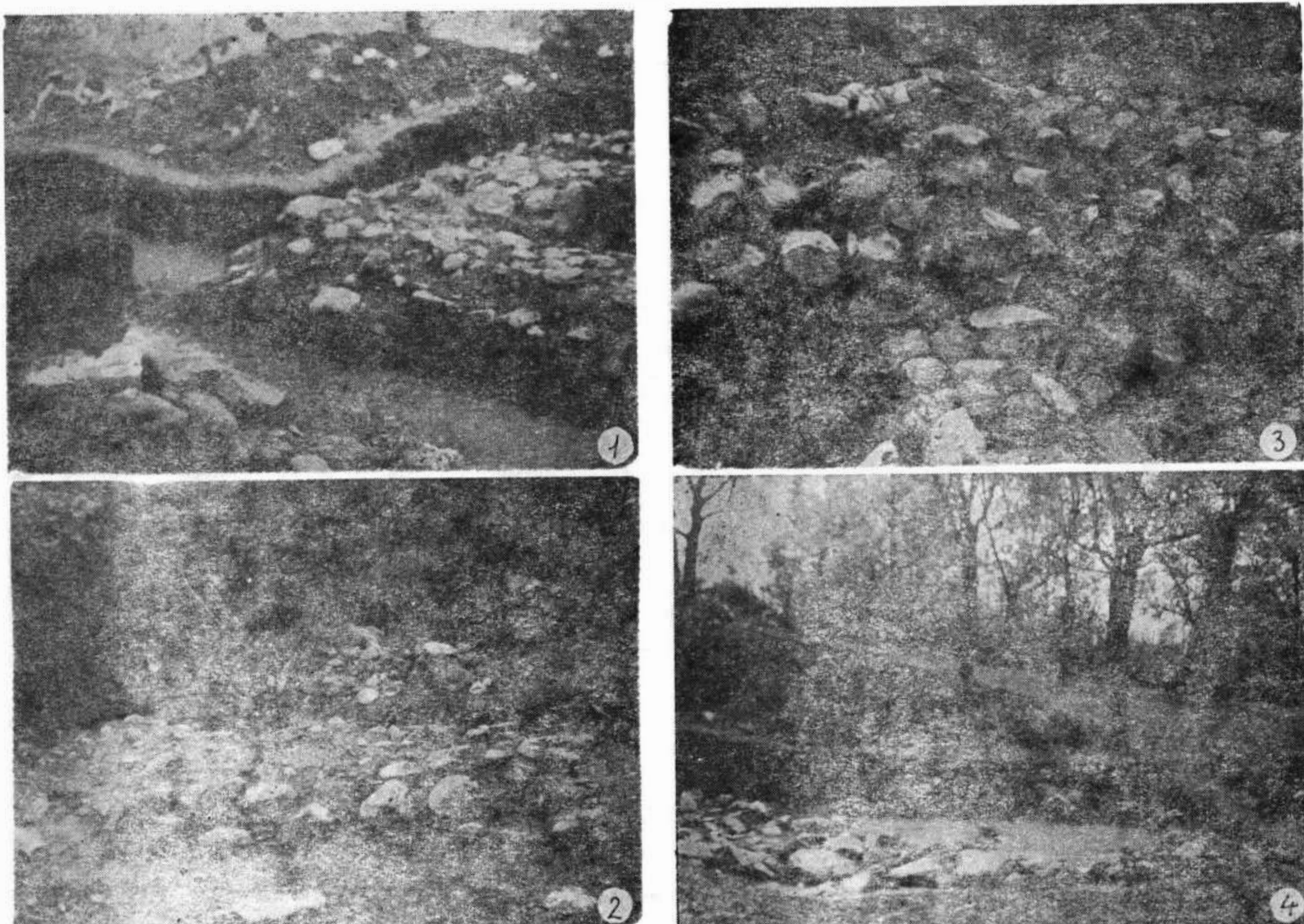

Fig. 4. 1 Pintenul sudic al porţii de est. 2 Pintenul nordic al porţii de vest. 3 Pintenul oblic de la colţul sud-vestic. 4 Fundaţiile pretoriului.

optelea, mult distrus, încît nici lungimea nici lăţimea iniţială nu s-au putut preciza, distanţa este de 4,20 m [11].

Ca element nou, s-a putut constata existenţa unui soclu interior, lat de 0,30—0,35 m, între pintenii 1 şi 2, pe o lungime de 1,60 m, între pintenii 4 şi 5, pe o lungime de 2,10 m, precum şi între pintenii 5 şi 6, unde s-au observat doar resturi din el.

Un alt element nou este un pinten oblic, plasat chiar în mijlocul curburii interioare a colţului de sud-vest (fig. 4/3). În continuare, pe latura vestică, la 5,45 m de pintenul de colţ menţionat, se afla un alt pinten, lat de 0,75 m, singurul constatat pînă la poartă.

Pe latura estică, în afara pintenilor porţii, se află un singur pinten pînă la poartă, la 8,05 m de exteriorul colţului sud-estic. La 8,20 m de pintenul sudic al porţii, la nord de deschiderea ei, după o porţiune de *murus* mult distrusă de un drum de care modern, se mai păstrează urmele unui pinten a cărui lăţime, după mortarul fundaţiei, ar fi fost de 0,90 m. În colţul nord-estic se observă pornirea unui pinten oblic în curbura interioară, care pare a fi simetric cu cel din colţul sud-vestic.

Latura de nord pare să nu fi fost deloc cercetată de săpăturile din 1894, de aici şi eroarea în indicarea lăţimii totale a fortificaţiei. În consecinţă, toate elementele sistemului de construcţie surprinse aici în 1973, în completarea observaţiilor din anul precedent sînt noi. Astfel, s-a constatat că foarte aproape de colţul de nord-est zidul se prezintă distrus pe o lungime de 14 m, vestigiile sale fiind deplasate de la axul normal al incintei, foarte probabil de pe urma scurgerii apelor care se adunau în acest loc, din cauza configuraţiei terenului (fig. 1).

De aici zidul a mai fost dezvelit spre vest pe o lungime de încă 26 m, avînd în interior patru pinteni, lungi de 1,50 m şi laţi de 1 m. Primul pinten dezvelit se afla la 25,60 m de colţul nord-estic, iar la 5,20 m de el urmează al doilea, succedat la 4,65 m de al treilea. Între al treilea şi al patrulea pinten distanţa este de 5 m, apărînd şi o urmă de zid (?) oblic, pentru moment inexplicabilă, cu atît mai mult cu cît lipsesc exemple similare pe celelalte curtine. Observînd dispunerea pintenilor de pe latura de nord, se constată lesne o totală asimetrie faţă de cei de pe latura de sud, ritmul apărînd diferit.

Funcţia pintenilor pe această latură, ţinînd seama de ritmul lor, va fi fost, ca şi a celor de pe latura de sud, să susţină drumul de rond, care făcea în acelaşi timp oficiu de acoperiş pentru spaţiile cuprinse între doi pinteni succesivi. Socotim că distanţele mai mari, de 8,75 şi 8,80 m, constatate între pintenii 4 şi 5, respectiv 6 şi 7, nu constituie un impediment major în calea unui drum de rond continuu pe latura de sud, chiar dacă o amenajare suplimentară în aceste locuri, care nu a lăsat însă urme în teren, ori o funcţionalitate uşor diferită a spaţiilor dintre perechile de pinteni menţionate, nu este deloc exclusă.

Dacă existenţa unui pod de bîrne pe laturile de est şi vest nu pare să aibă sprijinul necesar din partea pintenilor atestaţi cu certitudine,

---

[11] Ritmul pintenilor fusese apreciat de Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, ca fiind de 5 m, în uşoară contradicţie cu schiţa de teren a lui P. Polonic, *op. cit.*, p. 14; D. Tudor, BMMN, 5, 1941—1942, 9—10, p. 98, arată că „Începînd de la colţul de SV distanţele între stîlpi sînt: 4,15 + 5,60 + + 3,00 + 5,50 + 4,60 + 4,30 + 4,60 m”.

şi ne putem întreba dacă, în absenţa unui *agger* organizat, care ar fi trebuit să lase în mod normal urme sezizabile în săpătură, îl putem înlocui cu o altă formă defensivă sau trebuie să-l bănuim ca existent. Zidurile oblice din colţurile de sud-vest şi nord-est, poate ulterioare, ar sugera, eventual, o suprastructură mai înaltă, un fel de turnuri de lemn cu rol de turnuri de observaţie. Reamintim însă imediat că în colţul de sud-est nu s-a putut surprinde un asemenea zid, în timp ce colţul de nord-vest nu a fost încă săpat, ceea ce îndeamnă la prudenţă, cele de mai sus fiind de privit ca o ipoteză de lucru.

Dintre construcţiile interioare nu s-au păstrat decît fundaţiile pretoriului, aflat la 19,60 m de intrarea estică şi la 29 m de intrarea vestică. Clădirea, are dimensiunile la exterior de 9×5,80 m, iar la interior de 7,90×4 m. Zidurile erau de piatră, groase de 0,80 m. Spre est s-a precizat o încăpere mai mare, de 5,10×4 m, iar la vest, una mai mică, de 2×4 m (fig. 4/4), subîmpărţită în două [12].

În interiorul castrului s-a săpat atît în cele două secţiuni cît şi în casetele de la porţi şi de la pretoriu pînă la adîncimea de 0,50—0,60 m. Nivelul, foarte subţire, coboară pînă la —0,35 m, fiind de circa 10 cm grosime, uneori greu de delimitat faţă de stratul suprapus. Din săpătură au rezultat foarte puţine fragmente de ţigle şi cărămizi, precum şi un fragment de urcior şi un *rostrum* de opaiţ, sigur romane, ceea ce pare să indice o locuire de scurtă durată, dar care atestă neîndoielnic pe constructorii fortificaţiei [13]. O monedă de bronz, după modúl un as, total ştearsă, descoperită în săpătură, era atît de oxidată, încît nu a rezistat la curăţire.

În schimb, în timpul campaniei de săpături din 1972, a fost depistat, la proprietarul terenului învecinat castrului la vest, un denar de la Traian, descoperit de acesta chiar în interiorul fortificaţiei [14], care nu a putut să fie cîntărit, fiind nevoiţi să ne mulţumim cu amprente în plastilină. Denarul este de tip BMC, III, p. 75, nr. 322, Roma, anii 103—111, grupa V şi cronologia sa se precizează la Hill, p. 141, nr. 525, ca aparţinînd emisiunii 17, din anul 111 e.n. (fig. 5/1).

Un alt denar, care a rămas la alt sătean din Titeşti, de provenienţă necunoscută, dar descoperit totuşi cu mare probabilitate in Ţara Loviştei [15], este o emisiune de la Octavian de tip BMC, I, p. 106, nr. 653; Giard, p. 146, nr. 930, Pergam, anul 28 i.e.n. (fig. 5/2). Deşi fără legătură directă cu cercetarea noastră, această monedă reprezintă o nouă dovadă importantă pentru mai buna cunoaştere a pătrunderii numerarului roman în Dacia înainte de cucerire.

★

Castrul de la Titeşti, ridicat în maniera castrelor de la Arutela, Praetorium I (Copăceni) şi Rădăcineşti, toate patru componente ale apără-

---

[12] Dimensiunile camerelor mici au fost consemnate în 1894 ca fiind 2×1,70 m, cu o intrare de 1 m spre sud.

[13] Vezi mai sus nota 3; obiectele descoperite de P. Polonic şi desenate în *mss. cit.*, p. 14 şi 22, se rezumă la o lamă de cuţit, un pumnal cu garda de argint şi cîteva cuie.

[14] Anticipat la D. Tudor, OR[4], p. 308.

[15] *Ibidem*, fără alte precizări.

rii masivului Cozia, la care elementul caracteristic îl constitue pintenii interiori ce suplinesc *agger*-ul clasic, prezintă multe neregularităţi în sistemul de dispunere a pintenilor şi în privinţa dimensiunilor acestora şi îi lipsesc porţile *principales* şi turnurile de zid de la colţuri.

Neavînd dovezi epigrafice nu putem şti data precisă a zidirii lui, dar ţinînd seama de tehnica de construcţie, asemănătoare cu a celor trei fortificaţii amintite, se pare că este contemporan cu acestea, deci din epoca lui Hadrian şi construit cu acelaşi scop.

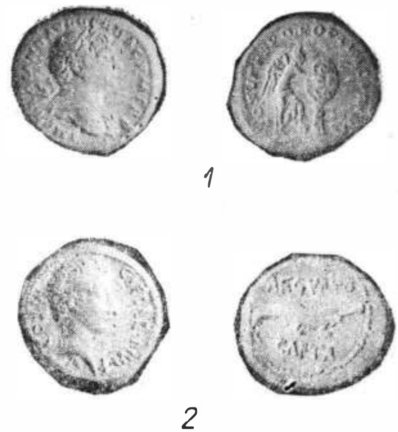

Fig. 5. 1 Denar de la Traian descoperit întîmplător în castru (după mulaj). 2 Denar de la Octavian descoperit în Ţara Lovişţei (după mulaj).

Cu alt prilej [16] presupuneam că ar fi putut fi construit ori de *Suri sagittari*, care au durat castrele de la Arutela [17] şi de la Rădăcineşti [18], ori de către *numerus burgariorum et veredariorum*, constructor al castrului de la Copăceni [19].

Analizînd mai îndeaproape zona şi împrejurimile, pe timpul recentelor cercetări de la *Praetorium*, sîntem îndreptăţiţi să considerăm mai degrabă pe *burgari* şi *veredari* ziditori ai castrului de la Titeşti, pendinte de centrul de la Copăceni, mai aproape şi cu legătură directă în dispozitiv, după cum *Suri sagittari* au construit, tot în apropiere, centrul de la Arutela şi castrul de la Rădăcineşti, obţinînd în viziunea de comandament o realizare mai operativă a ansamblului apărării.

Oricum, în sistemul defensiv al limesului alutan, în sectorul său de nord, castrul de la Titeşti se încadra în linia de apărare care înconjura versantul estic al masivului Cozia, constituind elementul suplimentar de întărire al limesului în defileul Oltului, alături de castrul de la Rădăci-

[16] Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, BMI, 41, 1972, 3, p. 30.

[17] Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 101; D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, SMMIM, 2—3, 1969—1970, p. 42.

[18] Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 483—484.

[19] Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *Roman Frontier Studies 1979, Papers presented to the XIIth International Congress of the Roman Frontier Studies*, BAR-International Series 71, Oxford, 1980, p. 816.

neşti. Plasate la piciorul pantei, la sudul liniei de întărire şi simetric la nord, castrele de la Rădăcineşti şi de la Titeşti, avînd între ele un punct întărit la Pripoare, com. Perişani, unde se afla probabil un *castellum* [20], aveau misiunea de puncte înaintate în faţa celor de pe *limes Alutanus*, Arutela şi Praetorium, în scopul preîntîmpinării unor atacuri directe, care s-ar fi putut strecura înspre versantul estic şi de pază a traficului pe varianta străveche a drumului care ocolea masivul muntos [21].

În legătură cu garnizoana de la Praetorium, care era pivotul în adîncime al apărării pe această direcţie, castrul de la Titeşti se afla într-un punct de unde se ramifica din drumul vechi care mergea la Pons Vetus cel care ducea direct la Praetorium, pentru a intra în artera principală strategică, săpată în stîncă pe malul stîng al Oltului, în anul 138. Din sediul militar de la Praetorium, care avea rolul principal defensiv şi în care staţiona *numerus burgariorum et veredariorum* se putea trimite un detaşament la Titeşti, aşa cum s-au detaşat după aceleaşi principii efective din *Suri sagittari*, de la Arutela la Rădăcineşti. Detaşamentul dislocat la Titeşti urma să patruleze pînă la punctul Pripoare, aflat la jumătatea distanţei, unde se întîlnea cu patrulele de întîmpinare venite de la Rădăcineşti, şi în sens opus pînă la Pons Vetus, pentru a face legătura cu elemente de cercetare venite tot din Praetorium.

Aşa s-ar putea explica şi locuirea de mică intensitate de la Titeşti, confirmată de nivelul extrem de subţire, ceea ce vine în sprijinul ipotezei că fortificaţia a fost folosită în situaţii speciale de o formaţiune redusă, pentru repausul schimburilor de patrule, la adăpostirea forţelor regrupate în caz de atac, cu rolul de a opune o primă rezistenţă inamicului, pînă la înştiinţarea grosului efectivului din garnizoana principală de la Praetorium şi pînă la intrarea lui în dispozitivul de luptă de pe acest aliniament, concomitent cu grupările dislocate în sprijin de la Arutela şi Rădăcineşti.

LE CAMP DE TITEŞTI, COMM. DE PERIŞANI, DÉP. DE VÎLCEA

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les résultats des fouilles archéologiques effectuées à Titeşti en 1972 et 1973. On a réussi à compléter les données obtenues en 1894, lors des recherches dirigées par Gr. Tocilescu et P. Polonic, qui ont été utilisées par D. Tudor. Le camp construit en pierre, mesurant 56,60 × 48,20 m, est rectangulaire au coins arrondis, ayant seulement deux portes. À l'intérieur l'enceinte est pourvue d'éperons également en pierre, trait caractéristique aux camps romains du *limes Alutanus* dans la zone du massif de Cozia. Le seul édifice construit en pierre semble avoir été le *praetorium*, de 9 × 5,80 m. On a découvert seule-

[20] În vara anului 1980 s-a efectuat în satul Pripoare, com. Perişani, pe lotul sătencei Elena Pila, un sondaj din care au ieşit la iveală urmele unui zid de piatră legat cu mortar alb gros de 1,50—1,60 m, susţinut în pantă de o platformă de piatră legate cu mortar; în actualul stadiu al cercetării nu se poate preciza dacă zidul demolat în zona investigată este roman sau feudal.

[21] Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, BMI, 41, 1972, 3, p. 30.

ment quelques fragments de briques et de tuilles, de rares tessons céramiques romains et une monnaie en bronze. Un denier de Trajan provenant de l'intérieur du camp a été identifié. À titre d'hypothèse, on considère que les constructeurs du camp ont appartenu au *numerus burgariorum et veredariorum*, cantoné à Praetorium, plutôt qu'aux *Suri sagittari* d'Arutela.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan du camp de Titeşti (1973).
Fig. 2. Les sections d'information dans le castre.
Fig. 3. 1 Le coin sud-ouest du camp. 2 Le coin sud-est du camp. 3 Le coin nord-est du camp. 4 Le côté sud du mur d'enceinte.
Fig. 4.1 L'éperon sud de la porte est. 2 L'éperon nord de la porte ouest. 3 L'éperon oblique du coin sud-ouest. 4 Les fondations du prétoire.
Fig. 5.1 Denier de Trajan découvert par hasard dans le camp (d'après les plâtres). 2 Denier d'Octavien découvert dans la Ţara Loviştei (d'après les plâtres).

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (I, 1975—1980)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Pentru antichitatea greco-romană, izvoarele scrise ocupă locul principal între izvoarele istorice. Aşa se explică şi interesul deosebit ce li se acordă în cercetarea istorică din ţara noastră.

Astfel, izvoarele literare referitoare la epoca veche au fost strînse, mai de curînd, în două volume din *Fontes historiae Daco-Romanae*, I—II, Bucureşti, 1964—1970. Ele sînt excerptate din operele scriitorilor greci şi latini şi ne fac cunoscute date despre istoria pămînturilor geto-dace prin prisma gîndirii greco-romane [1].

O altă categorie de izvoare scrise — poate, cele mai importante — o reprezintă inscripţiile. Cum se ştie, descoperirile de pînă la începutul secolului nostru se află strînse în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III — operă monumentală începută de Theodor Mommsen (1873 — *pars prior* şi *pars posterior)*, continuate apoi de acelaşi mare învăţat cu colaborarea lui Otto Hirschfeld şi Alfred von Domaszewski *(Supplementum, pars prior* şi *pars posterior* — 1902). Dar, de atunci, noi descoperiri şi cercetări au îmbogăţit patrimoniul epigrafic al ţării noastre şi au contribuit, nu o dată, la mai buna cunoaştere a antichităţii greco-romane. Aceste documente au fost prezentate în diferite publicaţii, româneşti şi străine, fiind inserate, anual sau periodic, în *Année épigraphique* (Paris).

Pentru orientare în literatura epigrafică de după primul război mondial şi pînă în 1947, se poate consulta bibliografia clasică a Daciei romane (două serii), publicată de C. Daicoviciu şi M. Macrea [2]. O utilă dare de seamă a prezentat în 1957 C. Daicoviciu, cu ocazia Congresului de epigrafie de la Roma [3].

În ceea ce priveşte Scythia Minor (Dobrogea de azi), multe informaţii pot fi găsite în lucrarea prof. Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (Bucureşti, 1938). Alte date sînt furnizate de raportul prof. D. M. Pippidi asupra studiilor de epigrafie greacă privitoare la Sciţia Mică prezentat la congresul de epigrafie greacă şi latină de la Viena [4].

---

[1] Între izvoarele scrise privitoare la istoria veche a României, un loc redus ocupă ştirile oferite de papiri. Dintre aceştia, numai papirul Hunt este prezentat în *Fontes* ..., I, p. 467—471. Un altul, Thebtunis Papirus, II, 686, este menţionat de V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909, p. 72 (cf. mai recent N. Gostar, în Cercetări istorice, 9—10, Iaşi, 1978—1979, p. 277—280). De asemenea, J. Trynkowski — E. Wipszycka, Archeologia, 16, 1965, p. 234, atrag atenţia asupra altor două referiri în papiri la istoria noastră veche. Unul este publicat de C. Wessely, *Textus Graeci papyrorum qui in libro „Papyrus Erzherzog Rainer. Führer durch die Ausstellung Wien 1894" descripti sunt. Studien zur Palaeographie und Papyruskunde*, XX, Leipzig, 1921, nr. 139 (în aceasta este vorba de un στρατιώτης ἀριθμοῦ τῶν γενναιοτάτων Δακῶν, soldat din *numerus*-ul „prea vitejilor daci"; probabil este vorba de fosta *cohors I Ulpia Dacorum*, devenită în secolul al IV-lea *numerus:* I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul roman*, Bucureşti, 1980, p. 36); celălalt este editat de J. O. Tjäder, *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445—700*, Lund, 1955, nr. 18—19 (în acesta este menţionat iarăşi un *numerus Dacorum;* după părerea noastră, acesta a rezultat din transformarea cohortei I Aelia Dacorum, aflată în Britannia în secolele II—IV, de unde a fost probabil adusă în Italia la începutul secolului următor, cînd a fost părăsită Britannia; C. C. Petolescu, Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 1047—1050).

[2] C. Daicoviciu — M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 259—288; M. Macrea, AISC, 5, 1944—1948, p. 369—393.

[3] C. Daicoviciu, în *Atti del III Congresso internazionale di epigrafia greca e latina*, Roma, 1959, p. 183—197. Vezi şi G. Forni, în *Romania romana* (Academia Nazionale dei Lincei, CCCLXXI), Roma, 1974, p. 89—104.

[4] D. M. Pippidi, în *Akten des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik (Wien, 17. bis 22. September 1962)*, Viena, 1964, p. 318—330. Vezi încă: Em. Popescu, în *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Bucureşti — Paris, 1979, p. 273—292.

SCIVA, tomul 32, nr. 4, Bucureşti, octombrie—decembrie 1981, p. 593—613

Într-o nouă serie a bibliografiei clasice din România, publicată încă de la primul număr al revistei Studii clasice, se află prezentată şi literatura epigrafică privind ţara noastră din 1947 pînă în prezent [5].

În continuare, ne vom opri asupra cîtorva din problemele cele mai importante prezentate în studiile epigrafice din ţara noastră în ultimele decenii. Atenţia noastră se va concentra mai întîi asupra cîtorva descoperiri care au determinat schimbări esenţiale în cunoştinţele noastre asupra epocii romane.

Trebuie amintite, astfel, descoperirile de excepţională valoare istorică făcute la Ocniţa (jud. Vîlcea): fragmente ceramice dacice (datînd de la începutul erei noastre) conţinînd inscripţii (grafiţi) cu litere greceşti şi latine; deosebit de importantă este inscripţia menţionînd numele unui dinast geto-dac, *Thiamarkos*, necunoscut pînă acum [6].

Pentru istoria Daciei romane, cele mai de seamă noutăţi au fost aduse de diplomele militare. Mai întîi, trebuie amintită diploma descoperită în 1957 la Palamarca (R. P. Bulgaria): din studiul ei reieşea că bună parte din teritoriile dacice anexate de Traian (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Muntenia şi sudul Moldovei) au aparţinut, pe timpul domniei acestui împărat, provinciei Moesia Inferior (ulterior, o parte din ele au format provincia Dacia Inferior)[7]. O adevărată surpriză a provocat descoperirea, în 1959, unei noi diplome militare — prin care se dovedea existenţa provinciei Dacia Porolissensis cel mai tîrziu la 2 iulie 133 (data diplomei) (în loc de anii 158—159, cum se admitea pînă atunci)[8]. Un alt fragment de diplomă, descoperit în castrul de la Buciumi, pus în valoare în 1973, arăta că această organizare avusese loc *sigur* înainte de anul 128 [9] — fapt confirmat deplin de apariţia altei diplome, iarăşi de la Gherla, atestînd existenţa Daciei Porolissensis încă de la 10 august 123 [10]. Astfel, data organizării acestei provincii a fost fixată între 29 iunie 120 şi 10 august 123 [11].

O problemă îndelung controversată a fost cea privind enigmatica *colonia Malvensis*. Prin reluarea inscripţiei, deja celebre, de la Sevilla (CIL, II, 1 180 = ILS, 1 403), s-au adus noi contribuţii la problema localizării acestui oraş din Dacia. Acum, se poate afirma cu certitudine că, după reforma administrativă din anii 168—169 înfăptuită de împăratul Marcus Aurelius, Dacia Inferior a devenit *Dacia Malvensis;* astfel, *colonia Malvensis* poate fi localizată în Oltenia [12].

Alte informaţii privind istoria Daciei romane au fost furnizate prin reluarea, începînd din anul 1973, a săpăturilor arheologice de la Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) — care au adus contribuţii de mare valoare la istoria politică şi militară, precum şi la prosopografia Daciei romane [13].

În ceea ce priveşte istoria Dobrogei, principalele rezultate şi elemente noi le găsim în cartea prof. D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României* [2], Bucureşti, 1967. De curînd,

---

[5] I. Fischer, Studii clasice, 1, 1959, p. 238—239; 2, 1960, p. 422—423; 3, 1961, p. 457—458; 4, 1962, p. 375; 5, 1963, p. 382—383; 6, 1964, p. 382; 7, 1965, p. 413; 8, 1966, p. 320—321; 9, 1967, p. 283; 10, 1968, p. 297—298; 11, 1969, p. 311—312; 12, 1970, p. 272; 13, 1971, p. 254—255; 14, 1972, p. 271—272; 15, 1973, p. 222; 16, 1974, p. 293—294; 17, 1977, p. 262—263; 18, 1979, p. 178—179; 19, 1980, p. 137—139 (anii 1976—1977) (începînd cu vol. 16, cronica a fost redactată de I. Fischer şi Alexandra Ştefan).

[6] D. Berciu, SCIV, 24, 1973, 4, p. 611—619; idem, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 381—387; idem, Revista de istorie, 27, 1974, 1, p. 79—84; idem, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1975, p. 9 urm.; I. I. Russu, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembrie 1977)*, Bucureşti, 1977, p. 33—50.

[7] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—210; AnnÉp, 1962, 264.

[8] C. Daicoviciu — D. Protase, ActaMN, 1, 1964, p. 163—180; iidem, JRS, 51, 1960, p. 63—70; AnnÉp, 1962, 255.

[9] C. C. Petolescu, StCl, 15, 1973, p. 131—133.

[10] I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973; idem, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 155—178.

[11] Acest *terminus post quem* ar fi reprezentat de diplomele militare de la Căşel şi Porolissum (CIL, XVI, 68; AnnÉp, 1958, 30 = 1959, 31). Cf. C. C. Petolescu, Revista de istorie, 32, 1979, 2, p. 267—270.

[12] Cf. F. Vittinghoff, ActaMN, 6, 1969, p. 131—147; M. P. Speidel, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 169—177; I. I. Russu, AIIA Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 41—45. Sinteza discuţiilor, la D. Tudor, *Oltenia romană* [4], Bucureşti, 1978, p. 189—194.

[13] Ele sînt prezentate în volumul recent apărut cu inscripţiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR, III/2).

a fost publicată o bibliografie epigrafică a Scythiei Minor pentru perioada anilor 1902—1978 [14]. Totodată, o descoperire recentă, de excepţională valoare istorică, ne aduce date noi cu privire la fastele provinciei Moesia Inferior în primul deceniu al secolului al II-lea [15].

Nu credem că este nevoie a continua. Numeroasele descoperiri de pe întreg teritoriul ţării au contribuit în mod esenţial la mai buna cunoaştere a istoriei şi a procesului de romanizare în Dacia şi Moesia Inferior.

Astfel, bogăţia şi diversitatea descoperirilor epigrafice efectuate după apariţia (în 1902) celui de-al doilea *Supplementum* la CIL, III, pune probleme tot mai dificile în ceea ce priveşte informarea epigrafică, făcînd necesară continuarea publicării CIL. Pentru început, s-a decis publicarea unor culegeri naţionale de inscripţii.

Pentru realizarea culegerii de inscripţii antice din România s-au constituit două colective de epigrafişti, la Bucureşti şi Cluj-Napoca. În sarcina primului a fost dată reeditarea inscripţiilor din Dobrogea şi Dacia sudică; celuilalt colectiv îi reveneau inscripţiile din Dacia de Sus [16].

După douăzeci şi cinci de ani de studii şi noi descoperiri, culegerea naţională a debutat în 1975 sub titlul *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor (Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae)*, sub îngrijirea prof. D. M. Pippidi şi I. I. Russu. Culegerea are două serii:

— Seria primă — *Inscripţiile Daciei romane (Inscriptiones Daciae romanae)*, din care au apărut pînă acum volumele: I (1975), *Diplomele militare. Tăbliţele cerate* (I. I. Russu); II (1977), *Oltenia şi Muntenia* (Gr. Florescu, C. C. Petolescu); III/1 (1977), *Dacia Superior — Zona de sud-vest* (I. I. Russu, V. Wollmann, N. Gudea, Milena Dušanić); III/2 (1980), *Dacia Superior — Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann)[17].

— Seria a doua — *Inscripţiile din Scythia Minor*, este consacrată provinciei dintre Dunăre şi Mare într-o ordine dinainte stabilită, în care vol. I va cuprinde inscripţiile de la Histria şi din teritoriul său (D. M. Pippidi), II pe cele de la Tomis şi împrejurimi (I. Stoian), III pe cele de la Callatis şi împrejurimi (D. M. Pippidi, Alexandra Ştefan), IV pe cele din zona sudică a *limes*-ului dobrogean (zona Durostorum — Axiopolis; Emilian Popescu); vol. V, recent apărut (1980, Emilia Doruţiu-Boilă), grupează inscripţiile tot din zona *limes*-ului dobrogean, dar din partea lui inferioară, între Seimeni (în amonte de antica cetate Capidava) şi Salsovia (aproape de vărsarea braţului Sf. Gheorghe în mare)[18]. În cursul anului 1982 sînt aşteptate alte două volume din această serie (I şi IV).

Deosebit de acestea, dar în cadrul aceleiaşi colecţii naţionale, Emilian Popescu a publicat, în 1976, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România (Inscriptiones intra fines Dacoromaniae repertae Graecae et Latinae anno CCLXXXIV recentiores)*[19].

Cum este şi firesc, unele din inscripţiile strînse în aceste volume sînt încă susceptibile de soluţii noi de întregire şi interpretare. De asemenea, între timp au apărut noi inscripţii, pînă de curînd inedite, şi se vor adăuga şi altele. Cu trecerea anilor, acestea se vor înmulţi; dar, împrăştiate prin diverse publicaţii, ele vor pune treptat cercetătorilor istoriei noastre vechi aceleaşi probleme dificile de informare.

Considerăm, astfel, că întocmirea unei *Cronici epigrafice a României* se va dovedi utilă, mai ales după trecerea cîtorva ani de la publicarea tuturor volumelor cu *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*. Prima serie a cronicii epigrafice este consacrată adaosurilor şi rectificărilor la volumele deja publicate din culegerea naţională de inscripţii. Începînd cu seria a II-a, cronica va fi redactată anual, cuprinzînd inscripţiile publicate în cursul anului precedent (cu excepţia celor din aria de cuprindere a volumelor aflate deja în curs de publicare). Ea va fi

---

[14] Emilia Doruţiu-Boilă — C. C. Petolescu, Arheološki Vestnik, 31, 1980, p. 294—300.

[15] A. Rădulescu — Maria Bărbulescu-Munteanu, Dacia, N.S., 25, 1981.

[16] D. M. Pippidi, Klio, 37, 1959, p. 336—337.

[17] Dări de seamă asupra volumelor primei serii: H. Daicoviciu, ActaMN, 13, 1976, p. 651—655 (despre IDR, I); Zs. Visy, ActaArchHung, 29, 1977, 3—4, p. 455—457 (despre IDR, I); I. Berciu — V. Moga, Apulum, 16, 1978, p. 543—545 (despre IDR, I—II—III/1); G. Trohani, Revista de istorie, 31, 1978, 9, p. 1713 (IDR, II—III/1); I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 184—195 (despre IDR, II); J. Wilkes, JRS, 69, 1979, p. 208—210 (despre IDR, I—II—III/1); C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 101—121 (IDR, I—III/1); idem, Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 360—363 (despre IDR, III/2). Pentru diplomele militare publicate după apariţia *Supplementum*-ului la CIL, XVI, vezi Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978 (dare de seamă asupra acestui *corpus*: I. I. Russu, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 465—468).

[18] Dare de seamă: C. C. Petolescu, Revista de istorie, 34, 1981, 2, p. 360—363.

[19] Dări de seamă: I. I. Russu, Transilvania, 1977, nr. 9, p. 7—12; D. Protase, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 462—464; I. Barnea, Pontica, 10, 1977, p. 273—288 (completări cu inscripţii inedite).

publicată în nr. 3 sau 4 din revista *SCIVA* — în funcţie de regularitatea apariţiei publicaţiilor anului epigrafic respectiv. Publicaţiile întîrziate sau descoperirile anterioare neincluse în seria curentă vor fi prezentate în seriile viitoare.

Numerotarea inscripţiilor se va face în continuare de la o serie la alta; aceasta va facilita şi întocmirea, periodică, a indicilor.

Cum cronica va fi, sperăm, neîntreruptă multă vreme, ea va putea fi citată aparte de revista în care se publică — abreviat, cu indicarea anului şi numărului inscripţiei. De exemplu, pentru prima serie, o indicaţie bibliografică poate apare în forma *CEpR*, I, 1975—1980, 6 (după sistemul folosit pentru citarea publicaţiei *Année épigraphique* — şi ea, la început, parte a a revistei parisiene *Revue archéologique*).

RECTIFICĂRI ŞI COMPLETĂRI LA *IDR*, I — III/2

1 (= IDR, I, 4). Fragment de diplomă militară *(tabella II)*, descoperit în castrul de la Românaşi (jud. Sălaj). Dispărut?

G. Alföldy, Historische Zeitschrift, 224, 1977, p. 668—669, apud Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978, p. 48—49, nr. 20; N. Gostar, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 317—322, nr. 7.

În *corpus*-ul diplomelor militare al Margaretei M. Roxan (cu completările lui G. Alföldy), textul este transcris astfel:

Intus

[Imp. Caesar, divi Traiani Parthici f., divi Nervae nepos, Traianus
Hadrianus Aug(ustus), pontif(ex) max(imus), trib(unicia) potest(ate)
..., co(n)s(ul) ...,
..........et sunt in Dacia sub ....
alae? cohortis? ... cui praest .... ex pedite; ex gregale?
M. U]lp(io) Landion[is f...] Acherae Anma[ti? f(iliae) uxori eius et
...]aro f(ilio) eius et Sur[......et] Solorigi f(ilio) eius et Cr[...]
f. eius [... et] Suruccae f(iliae) eius

Extrinsecus

[*Ti.*] *Iuli Urbani*
[P.] *Cauli* [*Vitalis*]
[*A.*] *Fulvi* [*Iusti*]
....

Pentru discuţiile privind onomastica, cf. G. Alföldy şi N. Gostar, *loc. cit.*, care ajung, independent unul de celălalt, la concluzii asemănătoare.

M. M. Roxan datează fragmentul de diplomă între anii 118—122. Analizînd numele martorilor care au autentificat diploma *(signatores)*, N. Gostar este de părere că diploma datează cu puţin înainte de moartea împăratului Traian.

În ceea ce priveşte unitatea militară în care a servit *M. Ulpius, Landion*[*is f(ilius)*] ..., N. Gostar înclină spre *cohors I Brittonum milliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum*, aceeaşi care apare şi în diploma militară din 11 august 106 (IDR, I, 1), deoarece titularul diplomei şi soţia sa erau probabil originari din Pannonia.

(= IDR, I, 4). Românaşi (jud. Sălaj). Fragment de diplomă militară; dispărut (informaţii: I. I. Russu şi V. Lucăcel).

C. C. Petolescu, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1 020—1 023 (= SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89—92); idem, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 102—103; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 102.

Micul fragment a fost publicat, împreună cu alte cîteva, considerîndu-se că fac parte dintr-o singură diplomă (cea al cărei titular era *M. Ulpius, Landion*[*is f*] ...; mai sus, nr. 1), de I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti 1977, p. 90, fig. 17; idem, IDR, I, 4).

Lectura propusă de noi (consemnată și de Margaret M. Roxan în noul *corpus* al diplomelor militare) este următoarea:

Intus

[Palmyrenis sagit]tariis e[x Syria qui / sunt in Dacia] Su[periore...

Extrinsecus

[quorum nomina subscript]a su[nt / a(nte)] d(iem) III [K(alendas) Iuli(as)].

Diploma datează din 29 iunie 120, ca și celelalte două descoperite la Căşei și Porolissum (IDR, I, 5—6).

3 Gilău. Fragment de diplomă militară, descoperit în anul 1976 în cursul săpăturilor din castru. Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Dan Isac, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembrie 1977)*, București, 1977, p. 69—73; AnnÉp, 1977, 701; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 57, nr. 30.

Intus

[a(nte) d(iem)...] K(alendas) Mai(as)
[. Iunio] Paeto
c[o(n)s(ulibus)]
[P. Tullio] Varrone

Extrinsecus

. . . .
[Ti. Claudi] Menand[ri]

4 (= IDR, I, 12). Fragment de diplomă militară *(tabella I)*, descoperit în castrul de la Buciumi (jud. Sălaj). Muzeul de istorie și artă, Zalău.

Datarea diplomei este discutată de C. C. Petolescu, StCl, 15, 1973, p. 131—133, care propune anii 120—128 (datorită faptului că împăratul Hadrianus apare fără titlul de *pater patriae)*. În SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89, nota 2, același autor arată că intervalul de datare a diplomei se poate restrînge la anii 120—121 sau 124—128 (mai probabil), căci pe diplomele din anii 121—123 numele lui Hadrian este însoțit și de titlul de *proconsul* — lipsă pe fragmentul de la Buciumi. Cf. încă, Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 57, nr. 31, care propune anii 125—128.

5 *Micia* (Veţel, jud. Hunedoara). Fragment de diplomă militară *(tabella I)*, descoperită în anul 1977 în cursul săpăturilor din castru. Muzeul de istorie al R. S. România, București.

Liviu Petculescu, ActaMN, 15, 1978, p. 131—133; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 118, nr. 12 (mențiune).

Extrinsecus

. . . .
[pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimissis ho-]
nesta mis[sione quor(um) nomina subscri-]
pta sunt i[psis liberis posterisq(ue) eorum]
civitatem [dedit et conubium cum uxori-]
bus quas tu[nc habuissent cum est civ-]
[it(as) iis d]ata [aut si qui caelibes essent]
. . . .

Intus

[Imp(erator) Caes(ar), divi T]raian[i Parthici f(ilius), divi Ner-]
[vae nepos, Traianu]s Had[rianus Aug(ustus), pont(ifex)]
[max(imus), trib(uniciae) potes(tatis)...]I, [co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae)]
[equitib(us) et ped(itibus) qui] mi[lit(averunt).......]

Diploma datează din timpul împăratului Hadrian; „dacă întregirea cu numărul consulatelor și a titlului de *pater patriae*, cerută de spațiul rămas, este corectă, ea este posterioară anului 128" (L. Petculescu, *loc. cit.*, p. 132—133).

6 (= IDR, I, 23). *Porolissum*. Fragment de diplomă militară *(tabella I)*. Muzeul de istorie şi artă, Zalău.

Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 65, nr. 40; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 105—106.

Discuţia priveşte unitatea al cărei titular primise *honesta missio*. În această privinţă, I. I. Russu scrie: „Ar putea să fie diplomă dată pentru un ostaş din *cohors II Nervia Brittonum* (?); dar literele *VLP* de la începutul fragmentului par să indice epitetul *Ulpia*, necunoscut pînă acum pentru această unitate staţionată în castrul de la Buciumi".

Atît doar că *VLP* nu e corect în desenul de la fig. 64 din *corpus*-ul diplomelor militare din Dacia; în fotografie se văd literele *VG*, deci [*A*]*VG*., iar ultima literă din rînd este probabil *P*, deci:

(cohors) II A] *ug(usta) Nervia P*[*acensis*...,

unitate binecunoscută în armata Daciei Porolissensis.

După I. I. Russu, diploma poate fi de dată mai veche, eventual chiar „anterioară anului 140" (astfel, în diplomele din 164, epitetul *Pacensis* nu mai apare; vezi IDR, I, p. 146); Margaret M. Roxan o datează între anii 120—140.

7 (= IDR, I, 17). Diplomă militară; *tabella I* descoperită între Domaşnea şi Teregova (CIL, XVI, 110), *tabella II* (fragment) în castrul de la Mehadia.

AnnÉp, 1977, 719; B. Lőrincz, Arheološki Vestnik (Ljubljana), 28, 1977, p. 369—371; idem, ActaArchHung, 29, 1977, 1—2, p. 283—284; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 70—71, nr. 47.

B. Lörincz consideră că numele consulilor păstrate în *Fasti Ostienses* pentru anul 154 pot fi completate [*Ti. Claudius Iulia*]*nus, Sex*. [*Calpurnius Agricola*], ceea ce ar asigura şi datarea diplomei CIL, XVI, 110 (= IDR, I, 17).

Aceasta implică şi redatarea carierei lui M. Macrinius Vindex, procurator al Daciei Porolissensis (H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 388—389, nr. 161).

8 (= IDR, I, 22). *Porolissum*. Fragment de diplomă militară *(tabella I)*, descoperit în castru. Muzeul de istorie şi artă, Zalău.

Zs. Visy, ActaArchHung, 29, 1977, 3—4, p. 457; Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, p. 86, nr. 65.

Pe *intus*, în r. 4, trebuie citit:

pot. IIII, i[*mp*...

Pentru analogie, cf. IDR, I, 18—20.

9 *Slăveni* (jud. Olt). Fragment de diplomă militară *(tabella II)* descoperit în anul 1973 într-o baracă din castru. Dimensiuni: 57 × 44 × 2 mm. Literele sînt înalte de 2—5 mm. Muzeul Olteniei, Craiova.

D. Tudor, Drobeta, 3, 1978, p. 30—32 (cu desenele ambelor feţe cu inscripţie).

Intus

....

.........*cui p*]*rae(e)st*...

....

Extrinsecus

[*L(uci) Senti Chr*]*ysogoni*
[*C(ai) Pomponi*] *Statiani*
[*L(uci) Pulli*] *Zosimi*

Cu ajutorul listei de martori, D. Tudor datează fragmentul de diplomă în anii 164—165 e.n.

10 (= IDR, II, 6). *Drobeta*. Placă de marmură cu inscripţie. Muzeul Olteniei, Craiova (transferată de la MNA, inv. L 1 102 A—C).

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 189.

Cu privire la r. 3 al inscripţiei, se arată că lectura ...*MO*... este incompletă; „fotografia indică ...EMO... de avut în vedere la vreo eventuală tentativă de întregire prin regăsirea altui fragment" (I. I. Russu).

11 (= IDR, II, 14). *Drobeta.* Inscripţie atestînd construirea unui edificiu, eventual chiar a castrului roman, pe timpul lui Traian. Muzeul Regiunii Porţilor de Fier (inv. L II 7).

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 189 şi fig. 1.

Autorul citat încearcă o reconstituire grafică a inscripţiei şi propune [*FEC*] la începutul r. 5:

[fec(it) per co]h(ortem) I Antioch(ensium)

12 (= IDR, II, 35). Drobeta. Inscripţie funerară. Muzeul regiunii Porţilor de Fier (inv. L II 16).

N. Gostar, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 315—316, nr. 5.

Discuţie privind r. 2—5: *[C. ? T]itio C(ai) f(ilio) / [Vi]ctrice(nsi) / [Ia]nuario/ [(centurioni)] leg(ionis) IIII F(laviae) fr(umentario):*
În legătură cu patria centurionului, C. Daicoviciu (AISC, 4, 1941—1944, p. 301) şi I. I. Russu (Drobeta, 3, 1978, p. 47—61) cred că este vorba de *colonia Camulodunum* din Britannia, supranumită *Victricensis.* Dar N. Gostar arată că mai multe oraşe au purtat acest epitet — înclinînd mai mult spre Philippi din Macedonia.
De asemenea, pentru r. 5 al inscripţiei, citit de I. I. Russu [*(centurio)*] (sic) *leg(ionis) IIII F(laviae) fr(umentario)*, N. Gostar notează: „L'abréviation du nom de la légion uniquement par *F(lavia)* est un phénomène rarement recontré sur les inscriptions lapidaires, car on accutumait de l'abréger par F F = *F(lavia) f(elix)* ou *FL* = *Fl(avia).* Nous sommes enclins à croire que le scribe a omis le troisième *F*, et ce serait donc: [*(centurioni)*] *leg(ionis) IIII F(laviae) F(elicis) (f)r(umentario)*".

13 (= IDR, II, 45). *Drobeta.* Monument funerar. Muzeul regiunii Porţilor de Fier (inv. L 23).

Întrucît transcrierea inscripţiei în IDR, II, 45 (= CIL, III, 14 216,8) s-a făcut cu unele omisiuni (cf. I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 190; traducerea este însă corectă), reproducem din nou textul inscripţiei:

D(is) M(anibus)
Liccaius
Vinentis,
mil(es) coh(ortis) III
Camp(estris), b(ene)f(iciarius) trib(uni),
mil(itavit) annis XIX,
vix(it) annis XL.
Linda Se-
verus,
h(eres), b(ene)m(erenti) p(osuit).

Un tribun al acestei cohorte este cunoscut dintr-o inscripţie de la Napoca: M. P. Speidel, Apulum, 15, 1977, p. 631—633; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Louvain, 1977, p. 738, nr. 44.

14 (= IDR, II, 56). *Drobeta.* Stelă funerară. Muzeul regiunii Porţilor de Fier (inv. L II 27).

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 190.

R. 5—9 au fost citite în IDR, II, 56, astfel: *vi/xit annis / XXXC. Hera / co(n)iugi b(ene) m(erenti) / posuit;* privitor la cifra menţionînd vîrsta defunctului, I. I. Russu notează: „este interpretat(ă) ca a trăit ani 70 considerînd că cifra este redată prin *C* minus XXX, în loc de obişnuitul mai scurt LXX; dar mai probabil este *XXX, C. Hera, C* fiind un element din nomenclatura lui Hera (Caius? ori vreun gentiliciu Claudius etc.)".

15 (= IDR, II, 83). *Drobeta.* Fragment de bloc de calcar. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 190.

În r. 3, posibil să fie [*Ianu*]*arium*, cum citise D. Tudor (OR[1], SE 31; OR[2], SE 38; OR[3], SE 44), „căci în foto se vede clar jumătatea dreaptă înclinată a lui V" (I. I. Russu).

16 (= IDR, II, 84). *Drobeta.* Fragment de lespede de calcar. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 190:

„...r. 2 al fragmentului transcris *IABVL* este *TABVL*" (vezi şi punctul de sub prima literă, în transcrierea din IDR, ceea ce înseamnă că nu se considera că prima literă este sigur *I*).

17 (= IDR, II, 85). *Drobeta.* Fragment de placă de marmură. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 190.

În r. 1 s-au păstrat literele ...*DIA PET*..., „al doilea element fiind vreun antroponim ca *Pet*[*ro*...]" (I. I. Russu).

18 *Drobeta.* Ştampilă tegulară. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

N. Gudea, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 236, fig. 7; idem, Drobeta, 4, 1980, p. 103 (desen; explicaţia figurilor nu este clară).

Coh(ors) III Camp(estris)

Despre această unitate, vezi şi nr. 13.

19 (= IDR, II, 106). *Drobeta.* Ştampilă tegulară. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 191.

Ştampila *C(ohors) I S(agittariorum)*; litere imprimate invers, iar în partea stîngă se vede un semn în formă de unghi >: D. Benea îl considera semn pentru *milliaria* (SCIVA, 27, 1976, 1, p. 80), iar I. I. Russu propune a citi *c(ohors) I s(a)g(ittariorum)*. Acest semn are însă rol pur ornamental (cf. Klio, 62, 1980, 1, p. 70, fig. 2: semn în formă de semicerc).

20 *Drobeta.* Cărămizi ştampilate. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Benea, Apulum, 16, 1978, p. 206, nr. 188, fig. 20, şi nr. 190, fig. 22.

a) [*c*]*oh(ors) I sag(ittariorum)*

Din litera C se mai păstrează bucla de jos a literei; O mai mic (în interiorul lui C) şi în legătură cu H (O+H).

b) [*coh(ors)*] *I sag(ittariorum)*

Ştampilele sînt diferite de tipurile publicate în IDR, II, 106 (a-c) (vezi şi D. Benea, *loc. cit.*, p. 206, unde prezintă toate tipurile de ştampile ale acestei unităţi, însoţite de fotografii).

21 Ştampilă tegulară; în cartuş adîncit (12,7×4,3 cm), litere în relief (înalte de 2,8 cm). Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Benea, Apulum, 16, 1978, p. 206, pl. 1 (desen).

SV SA

Autoarea citată propune lectura: *Su(ri) sa(gittarii)*. După D. Tudor (OR[4], p. 340), „ştampila *SVSA* păstrată la muzeul din Drobeta-Turnu Severin nu ne garantează locul descoperirii şi nici lectura *Su(ri) Sa(gittarii)*". Cf. nr. 65.

22 (= CIL, III, 14 216[28] = IDR, II, 109). Drobeta. Cărămidă cu inscripţie executată cu degetul în pasta crudă. Muzeul de istorie al R. S. România, Bucureşti.

C. C. Petolescu, RÉSEE, 18, 1980, 1, p. 115—119.

D. Tudor (OR[4], p. 98) completa *C(ohors) X*, „ştampilă *(sic)* ce credem că indică numărul unei cohorte legionare".

De la Sirmium mai cunoaştem o inscripţie asemănătoare pe cărămidă (Anka Milošević, în *Sirmium. Archaeological Investigations in Syrminian Pannonia*, Belgrad, 1971, p. 113, nr. 79).

Din aceeaşi localitate se cunosc şi ştampile de tipul *LVIHRCX*; deci această *c(ohors) X* aparţinea legiunii VI Herculia, al cărei sediu se afla la Teutiburgium (Dalj), în Pannonia Secunda.

Pentru împrejurările în care această cărămidă a ajuns la Drobeta, vezi mai departe, nr. 38.

23 *Drobeta*. Fragment de *mortarium* ştampilat descoperit „cu ocazia lucrărilor de canalizare din oraş, în anul 1972, în apropierea castrului Drobeta" (M. Davidescu). Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Benea, în *Contribuţii ale cadrelor didactice şi cercetătorilor mehedinţeni la îmbogăţirea cunoaşterii istoriei locale*, Casa corpului didactic, Drobeta-Turnu Severin, 1974, p. 69 *(non vidi)*, apud M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 121.

THEO...

Este ştampila ceramistului *Theotimus*, ale cărui produse sînt cunoscute în Dacia şi Moesia Inferior (din felul cum ne este prezentată de M. Davidescu, nu ne putem da seama cărei variante a ştampilei aparţine: cf. IDR, II, 302 şi 471; C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 458—460).

24 *Drobeta*. Fragment de buză de *mortarium*, cu ştampila aplicată de o parte şi de alta a deversorului (descoperit „cu ocazia unor săpături făcute pentru consolidarea zidurilor bisericii medievale cu contraforturi, din curtea muzeului", M. Davidescu). Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin* (editura Meridiane), Bucureşti, 1969, p. 25; idem, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 120—121.

VRSVLVS

Litera *L* ca *lambda* invers.

25 Hinova (jud. Mehedinţi). Căniţă de lut, înaltă de 11 cm. Sub buză s-a executat, înainte de ardere, o inscripţie. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Tudor, OR[4], p. 279; M. Davidescu, Drobeta, 3, 1978, p. 82, fig. 16 (desen); idem, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 198—200 (foto).

Con⟨n⟩corde

Litera *N* gravată ca în ligatură *(N+N)*.

„Numele « CONCORDE » poate să fie al proprietarului sau al unui sfînt « CONCORDE », martir la Spoleto — Umbria, pe la anul 175 e.n., după alţii în secolul al III-lea. Mai sînt şi alte ipoteze. Numele CONCORDE ar putea veni de la localitatea Concordia din Veneţia, la vest de Aquileia de unde ar fi putut fi originar proprietarul vasului, mai puţin probabil cea din Germania Superior, sau din Lusitania, or zeiţa omonimă. Sînt ipoteze pe care le supunem atenţiei specialiştilor" (M. Davidescu, Drobeta, 3, 1978, p. 82). Pentru prima ipoteză, editorul epigrafei citează (la sugestia lui I. I. Russu) lucrarea lui Pasquale Testini, *Le catacombe e gli antichi cimiliri cristiani in Roma*, Bologna, 1966, p. 165; pentru cea de-a doua, RE, IV, 1900, col. 830—831 (în lucrarea „monografică" imprimată în 1980, sursa acestei bibliografii nu mai este indicată).

În realitate, *concorde* este folosit aici adverbial: CIL, VI, 7 579 (= ILS, 8 190) şi CIL, VI, 10 237 (= ILS, 7 870). Cf. *Thesaurus linguae Latinae*, s.v. *concorde*, col. 92; A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*[4], Paris, 1959, p. 136 *(concors, -dis)*.

26. Hinova (jud. Mehedinţi). Cărămidă ştampilată descoperită în fortificaţia romană tîrzie. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Tudor, OR[4], p. 279; M. Davidescu, Drobeta, 3, 1978, p. 82.

„La suprafaţă, printre dărîmături, în afara săpăturii, am găsit un fragment de cărămidă care are pe el un cartuş de ştampilă, incomplet şi cam şters, dar care totuşi se poate citi: *L V Macedonica*. Soldaţii aparţineau deci legiunii a V-a Macedonica, ce-şi avea sediul la Oescus în faţa Sucidavei" (M. Davidescu).

Din felul cum ne informează descoperitorul, nu ne dăm seama de conţinutul exact al epigrafei; după D. Tudor (OR[4], p. 279), ar fi *LEG.V.M.* Astfel, fără ilustraţie (foto sau

desen), nu cunoaştem forma cartuşului şi dacă se aseamănă cu ştampilele acestei legiuni descoperite la Drobeta; cf. Doina Benea, ActaMP, 1, 1977, p. 173—178 şi ActaMN, 15, 1978, p. 235—244 (care consideră că ştampilele sînt posterioare retragerii legiunii din Dacia, nu din timpul războaielor purtate de Traian contra dacilor).

27 Hinova (jud. Mehedinţi). Ţiglă cu ştampilă. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

D. Tudor, OR[4], p. 279; M. Davidescu, Drobeta, 3, 1978, p. 82, fig. 17 (foto); idem, *Drobeta in secolele I—VII e.n.*, p. 195 (cu foto).

DRVBET[*a*]

Cf. IGLR, 406 (de la Drobeta).

28 Hinova (jud. Mehedinţi). Cărămidă ştampilată. Muzeul regiunii Porţilor de Fier.

M. Davidescu, Drobeta, 4, 1980, p. 85; idem, *Drobeta in secolele I—VII e.n.*, p. 195 (foto).

DIANA

29 (= IDR, II, 140). Balta Verde (com. Gogoşu, jud. Mehedinţi). Cărămidă ştampilată. Dispărută.

C. C. Petolescu, RÉSEE, 18, 1980, 1, p. 118, nota 41.

[*co*]*h*(*ors*) *VIII*

D. Tudor (OR, 1942, p. 278, nota 1) se gîndea la *cohors VIII Raetorum civium Romanorum*, care încă din 110 se afla în Dacia (IDR, I, 2—3); dar în ediţiile următoare ale *Olteniei romane*, nu se mai face vreo menţiune despre această cărămidă.

Cu ocazia prezentării ştampilei [*co*]*h*(*ors*) *VIII R*(*aetorum*) de la Teregova în volumul cu inscripţiile din Banat (IDR, III/1, 114), se face următoarea menţiune eronată: « fragment ...H VIII R de la Balta Verde (jud. Mehedinţi), *OltR*[3], p. 358, n[0] 259 », trimiţînd deci la ediţia a III-a a cărţii lui D. Tudor amintite mai sus; în realitate, această trimitere se găseşte în prima ediţie. De asemenea, ştampila are numai forma ...*H VIII*.

În IDR, II, 140, notam: « Este posibil însă ca inscripţia să fie de dată mai tîrzie, din secolul al IV-lea ». Datorită faptului că ştampila nu conţine vreo indicaţie privind etnicul trupei — ceea ce ar fi fost normal pentru o unitate auxiliară —, credem că este vorba de o cohortă dintr-o legiune; cf. nr. 22, 39.

30 (= IDR, II, 141). Cioroiu Nou (jud. Dolj). Lespede de calcar, fragmentară. Muzeul Olteniei, Craiova (inv. 12 535).

C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 285—287, nr. 2, fig. 1/2 (foto).

În r. 1 al inscripţiei, D. Tudor (OR[1], SE 186; OR[2], SE 300; OR[3], SE 380; AnnÉp, 1959, 330 — după OR[2]) propunea *I*(*ovi*) *O*(*ptimo*) *M*(*aximo*), ceea ce nu este asigurat prin nimic; după acelaşi autor, epitetul zeiţei ar fi fost la superlativ, *sanc*[*tis*/*sima*]*e*, dar spaţiul permite doar întregirea *san*[*c*/*ta*]*e* (se mai observă şi piciorul hastei din dreapta a literei *A*).

În r. 6, epitetul purtat de legiunea VII Claudia a fost completat *Ant*(*oninianae*), dar este mai probabil *Philip*(*pianae*) (cf. IDR, II, 328; vezi şi în această cronică, mai departe, nr. 47). Vechea întregire se sprijinea pe o lectură eronată a literelor păstrate din r. 7; noi am propus recent: [*li*]*bens an*[*imo* ...

Inscripţia se poate întregi astfel:

[*Dia*]*nae san*[*c*-]
[*ta*]*e*, *Mercurio G*[*u*-]
bernatori e[*t Genio*]
stationis, *A*[... *Ger*-]
5 *manus*, *spe*[*cul*(*ator*) *leg*(*ionis*)]
VII Cl(*audiae*) [*Philip*(*pianae*)]
[*li*]*bens an*[*imo* ...

În r. 4, era gentiliciul dedicantului: *A*[*ur*(*elius*)], eventual *A*[*el*(*ius*)]; completarea *stationis A*[*qu*(*ensium*)] propusă de D. Tudor (Latomus, 25, 1966, 4, p. 847 şi urm.) nu se poate susţine (C. Daicoviciu, ActaMN, 6, 1969, p. 542—543).

31 (= IDR, II, 172). Răcari (jud. Dolj). Fragment de *mortarium*. Altădată la Muzeul Olteniei, Craiova (dispărut?).

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 458, nr. 3.

În IDR, II, 172, se dă următoarea lectură (după OR[1], SE 184; OR[2], SE 298; OR[3], SE 436): *HILEMO / AIN...D.* Recent, C. C. Petolescu observă că această ştampilă este identică cu cea de pe un *mortarium* de la Tibiscum (IDR, III/1, 268): *PHILEM ... / MINNE. Philemon* mai apare de cîteva ori în Moesia Inferior (C. C. Petolescu, *loc. cit.*, cu notele 13—18).

32 (= IDR, II, 202). *Sucidava.* Baza unei statuete de marmură. Muzeul orăşenesc, Corabia (inv. 300/2 355).

C. C. Petolescu, Revista de istorie, 32, 1979, 11, p. 2 204, nota 9.

În r. 1, în locul dedicaţiei [*Deo So*]*li Inv(icto)*, se sugerează acum întregirea [*Hercu*]*li Inv(icto)*; propunerea are în vedere faptul că pe bază se păstrează laba unui picior desculţ — mai degrabă al lui Hercule decît al lui Mithra Sol Invictus.

33 *Sucidava.* Statuetă de marmură, reprezentînd pe zeiţa Fortuna; capul, antebraţele şi parte din cornul abundenţei sînt pierdute; l = 0,525 m. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 304—306, fig. 1/2 (desenul inscripţiei) şi 2 (foto, statuia).

[*Fortu*]*nae reduci*
......vil(l)icus

Din litera N se păstrează numai hasta din dreapta.

34 *Sucidava.* Fragment de plăcuţă de marmură, descoperit „printre vechile dărîmături ale laturii vestice a cetăţuii", în 1978. L = 0,125 m. Se păstrează partea inferioară a unui basorelief reprezentînd cavalerul trac; jos, pe bază, este gravată inscripţia, cu litere înalte de 1 cm. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 306—307, nr. 3, fig. 1/3 (desen) şi 3 (foto).

ΑΠΟΛΕΝΑΡΙC ΘΕ̣ ...
ΝΟΚC ΕΥΧΗΝ

Din dreapta inscripţiei, lipseşte un mic fragment; D. Tudor propune întregirea: 'Απολ(λ)ενάρις Θε[ο]/νόκς εὐχην (pentru Θεονόκς citează W. Pape — G. E. Benseler, *Wörterbuch griech. Eigennamen*[3], Braunschweig, 1884, s.v.). „Dedicantul era probabil un grecofon de la sud de Dunăre sau un soldat din garnizoana Sucidavei" (D. Tudor, *loc. cit.*, p. 307).

35 (= IDR, II, 205). *Sucidava.* Fragment de placă funerară cu inscripţie. Muzeul Olteniei, Craiova (inv. I 5 596/12 739).

[*D(is) M(anibus)*]
......Ceselinius
......nus, centurio
[*coh. secu*]*nd(ae) Fl(aviae) forte*
[*def(unctus)?*] *in mil(itia) an-*
[*nor*]*um XXXIII*
[*meru*]*it stipe-*
[*ndia*] *XV*
........ina
.....[*ux*]*or*
.....[*fec*]*it*

După D. Tudor (AISC, 2, 1933—1935, p. 190—191, nr. 14) şi G. Forni (Athenaeum, 1953, p. 76), unitatea în care a servit defunctul era *cohors II Flavia Commagenorum* (care staţiona la Micia, în Dacia Superior) — ceea ce I. I. Russu (Drobeta, 3, 1978, p. 192), califică „aserţiune cu totul neverosimilă".

Dificultatea porneşte de la cuvîntul *forte*, considerat drept o formă insolită (după Forni, „Fortis non potrebbe esser altro che la *coh. II Fl. Commagenorum*"). În realitate, cuvîntul este la locul său, fiind derivat din *fors* (*Thesaurus linguae Latinae*, s.v., col. 1 130—1 136; A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*[4], Paris, 1959, p. 249); el se foloseşte

doar la nominativ, precum şi la ablativ în sens adverbial (vezi, de exemplu, CIL, voluminis sexti pars septima. Indices vocabulorum nominibus propriis inclusis, Berlin, 1975, p. 2567), avînd sensul „din întîmplare".

Unitatea în care a servit centurionul rămîne necunoscută: poate fi vorba de cohortele *II Flavia Bessorum*, *II Flavia Numidarum* din armata Daciei Inferioare; eventual din cea a Moesiei Inferioare (de exemplu, *cohors II Flavia Brittonum*, de la Sexaginta Prista; în acest caz, placa poate să fi fost adusă şi de peste Dunăre, fiind utilizată ca material de construcţie în antichitatea tîrzie).

36 *Sucidava.* Fragment de bloc de calcar, descoperit în cetatea romano-bizantină, în dărîmăturile curtinei dintre turnurile C—D, în 1969. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 307, nr. 4, fig. 4/1 (desen).

. . . .
. . . . . . *OSI* . . . .
. . . . . *IT* . . . . . .

D. Tudor propune: . . .*c?o(n)s(ul) I* . . . / . . .*it* . . . (cu remarca: „lectură cu totul nesigură").

37 Fragment de coloană de calcar, descoperit în 1977 în cetatea romano-bizantină de la Sucidava, în parametrul căzut în afară al turnului exterior B. Dimensiuni: 0,14 × 0,45 × × 0,20 m. Litere înalte de 4 cm; ligaturi: N+T şi N+I în r. 1, I+F şi I+B în r. 2, A+V în r. 4. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 307, 309, nr. 7, fig. 5 (foto).

[Imp(eratori) Caes(ari) T(ito) Ael(io) H]adr(iano) Antonino
Pio pontif(ici) max(imo) trib(unicia)
pot(estate) XII imp(eratori) II co(n)s(uli) III
p(atri) p(atriae) et Aur(elio) Vero Caes(ari)
co(n)s(uli) II. Col(onia) Ulp(ia) O[escus]
ob . . .

Este o inscripţie onorifică ridicată pentru împăratul Antoninus Pius şi prinţul moştenitor Aurelius Verus Caesar (viitorul împărat Marcus Aurelius), în anii 148—149. Faptul că dedicaţia a fost pusă de *colonia Ulpia Oescus* este dovadă că piatra a fost adusă de peste Dunăre, în epoca lui Constantin cel Mare sau Iustinian, şi folosită ca material de construcţie (o situaţie asemănătoare: IDR, II, 210).

38 (= IDR, II, 248). *Sucidava.* Fragment de ştampilă tegulară . . .*G·SAB*, ieşită probabil din atelierele tegulare ale legiunii II Italica (vezi şi IDR, II, 110, de la Drobeta).

Asupra împrejurărilor în care această cărămidă a ajuns la Dunărea de Jos (probabil pe timpul lui Valens), vezi: C. C. Petolescu, *Nouvelles données sur la legio II Italica en Dacie (Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 297—302); idem, *L'apport de la province de Pannonia Secunda à la fortification de la rive septentrionale du Danube en Dacia Ripensis* (RÉSEE, 18, 1980, 1, p. 115—119). Vezi şi mai înainte, nr. 22 (ştampilă ieşită din atelierele tegulare ale legiunii VI Herculia).

39 (= IGLR, 280—283). *Sucidava.* Ştampile tegulare ale legiunii V Macedonica; mai multe variante (primele trei imprimate retrograd, ultima pozitiv).

L(egio) V M(acedonica) co(ho)rs III
Co(ho)rs III
[L(egio) V] M(acedonica) p(rae)p(ositus) c(ohortis) III
[L(egio)] V M(acedonica) c(ohors) IIII

După I. I. Russu (Transilvania, nr. 9, 1977, p. 10), „materialul tegular cu litere spre stînga *LVMCORSIII* nu e necesar să conţină apelativul *c(oh)ors III*, căci literele *COR* ar putea să fie din numele *Cornelius*, iar *SII* eventual tot vreun roman ca *Sil(vanus)* ori altul, chiar dacă există şi izolat (sau în fragment?) *CORSIII*". De asemenea, în legătură cu prezenţa la Sucidava a acestor ştampile, D. Tudor (OR[4], p. 329) notează: „Din Oescus (legiunea V Macedonica, *n.n.*) trimite cohortele III şi IV peste Dunăre, la Sucidava, unde menţine stăpînirea importantului cap de pod şi execută mai multe lucrări militare, după evacuarea aureliană".

Dacă prima observaţie este făcută numai din spirit hipercritic şi nu merită vreun comentariu în plus, fiind de respins din capul locului (cf. *CORS III* şi *CIII*!), cea de-a doua are

probabil în vedere că la Sucidava *Notitia Dignitatum (Orientis*, XLII, 39) menţionează un *praefectus legionis quintae Macedonicae*. Dar cărămizi ştampilate ale cohortelor *IIII* şi *V* din legiunea V Macedonica se întîlnesc la sud de Dunăre (Spas Mašov, ArchSofia, 1969, 4, p. 41—42, nr. 8—9, fig. 8—9; Zlatka Morfova, ArchSofia, 1975, 3, p. 41, fig. 8—9) — încît nu avem certitudinea că la Sucidava, şi nu la sud de fluviu, a staţionat, de exemplu, cohorta a IV-a a legiunii amintite. În realitate, este vorba numai de circulaţia materialelor ieşite din atelierele de cărămizi ale legiunii V Macedonica, în toate centrele militare de pe frontiera Daciei Ripensis şi chiar mai departe.

40 (= IGLR, 308). *Sucidava*. Fragment de cărămidă ştampilată, ruptă în partea stîngă, descoperit în săpăturile din 1946—1947 în cetatea romano-bizantină.

I. I. Russu, Transilvania, 1977, nr. 9, p. 10.

D. Tudor (vezi bibliografia în IGLR, 308) citea: *ERBNN* (litere inverse). După I.I. Russu, lectura ar fi *(H)ERENN-*, cu ligatura *E+N*, şi ar data din timpul provinciei (nu din secolul al IV-lea).

41 *Sucidava*. Colţul de sus din dreapta al unei cărămizi, pe care s-a gravat (în pasta arsă) o inscripţie precedată de o cruce; literele sînt înalte de 2—5 mm. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 307, nr. 5, fig. 4/2 (desen).

Fig. 1

Editorul citeşte: + *AN? Iulius*

42 *Sucidava*. De la poalele sudice ale platoului cetăţii s-a cules, în 1971, din pămîntul evacuat de la vechile săpături, un fragment de amforă romano-bizantină (secolul al VI-lea). Pe el se păstrează o scriere cursivă, cu vopsea roşie. Editorul nu a reuşit s-o descifreze, publicînd numai desenul de mai jos. Muzeul orăşenesc, Corabia.

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 307, nr. 6, fig. 4/3 (desen).

Fig. 2

43 (= IDR, II, 303). *Sucidava*. Fragment de *mortarium* cu ştampilă. Muzeul orăşenesc, Corabia.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 5.

În IDR, II, s-a adoptat lectura *VA ... / OM ...* (după D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 121, nr. 5; OR[3] SE, 280). C. C. Petolescu arată că această ştampilă conţine numele producătorului din ştampilele IDR, II, 467 şi 472 (vezi mai departe, nr. 53—54).

44 (= IDR, II, 304). *Sucidava*. Fragment de *mortarium* cu ştampilă.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 4.

În IDR, II, 304, s-a adoptat (după OR[2], SE 220; OR[3], SE 282) lectura: *...EDTII.../ ...ML...* (litere inverse). C. C. Petolescu propune mai nou: *[TH]EOTI/MVS*, arătînd că ştampila este identică cu alta, tot de la Sucidava (IDR, II, 302, desenul din dreapta sus).

45 (= CIL, III, 14 216[39] = IDR, II, 537). Slăveni (jud. Olt). Fragment de ţiglă cu inscripţie cursivă.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 193:

......Mar]tinus cen[turio

Noua citire este mai greu de acceptat, avînd în vedere că în castrul de la Slăveni a staţionat o unitate de cavalerie *(ala I Hispanorum)*.

46 (= IDR, II, 548). Slăveni. Inel de argint cu inscripţie. Muzeul Olteniei, Craiova.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1979, p. 193.

D. Tudor (SCIV, 21, 1970, 2, p. 319, nr. 39, fig. 3/6) citea *ITTA/CVS*; după I. I. Russu, ar fi „preferabil" *ATTI/CVS*. Dar inscripţia este gravată retrograd, încît este „preferabilă" lectura primului editor.

47 (= IDR, II, 327). Lespede de calcar cu inscripţie. Muzeul orăşenesc, Caracal; inv. 2 139.

M. P. Speidel, ZPE, 30, 1978, p. 119—122; C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 283—285, nr. 1, fig. 1/1 (foto).

În r. 1, M. P. Speidel completează primul cuvînt: *[Salvi]s* (în afară de analogiile citate, cf. CIL, III, 6 256 = 7 713 = 12 553, de la Sărăţeni: *Salvo dom[ino nostro] Antonino)* — lectură consemnată şi de D. Tudor, la sugestia lui A. Alföldi (în OR[2], SE 71 şi OR[3], SE 82). În r. 3, *Felix* este, după demonstraţia convingătoare a lui Speidel, un epitet precedînd numele legiunii: *Felix leg(io) VII Cl(audia) p(ia) fidelis vestra*. În r. 5—7, acelaşi propune o întregire asemănătoare cu IDR, II; dar aici, un examen recent al pietrei (C. C. Petolescu, *loc. cit.)* a arătat că în r. 5 numărul de ordine al cohortei nu este *VIII*, ci *VI* — după care urmează un semn despărţitor, apoi litera *H* (nu *II)*, deci: *ha[st(atorum) pr(ioris)] et / post(erioris)*. Literele de pe chenarul de jos al pietrei (r. 8) rămîn neînţelese.

Lectura inscripţiei este deci următoarea:

[Salvi]s D(ominis) n(ostris)
[Phili]ppis Aug(ustis)
(duobus), Felix leg(io) VII
Cl(audia) p(ia) f(idelis) vestra
5 *(centuriae) (cohortis) VI ha[st(atorum) pr(ioris)] et*
post(erioris) d[ev(otae) n(umini)] m(aiestati)(que)
eorum
———————————————— *...RNS* (?)

În inscripţie, *Aug(ustis) (duobus)* este transcris *AVG* în r. 2, cel de-al doilea *G* la începutul r. 3.

48 (= IDR, II, 347). *Romula*. Inscripţia a fost publicată în CIL, III, 8 030; A. v. Domaszewski notează despre ea: « Rečka rep., Karacal in praefectura». Ulterior inscripţia a fost adusă la Bucureşti, unde a fost regăsită de D. Tudor în 1946 [MNA, inv. L. 298; « Afirmaţia (IDR, II, 347) că acum „este dispărut" se explică prin faptul că el nu mai poate fi identificat din cauza distrugerilor ce a suferit »: D. Tudor]. Dimensiuni: 0,55 × 0,60 × 0,60 m; litere înalte de 5 cm.

CIL, III, 8 030, dă următoarea transcriere:

........*I*...................
..........*ANNIANO PRA(ef.?)*...
..........*VOTIS X FELICIT*[*er*]

În SCIVA, 31, 1980, 1, p. 143—147 (= RÉSEE, 18, 1980, 1, p. 111—114), reluînd inscripţia, D. Tudor consideră că ultimele trei litere păstrate în r. 2 sînt *FRA*; în consecinţă, propune o nouă lectură:

[*DD. NN. Valenti et Val-*]
[*enti*]*niano fra*[*tri(bus)*],
[*v*]*otis (decennalibus) felicit*[*er*]

Inscripţia ar data din anul 373, cînd împăraţii Valentinian şi Valens şi-au sărbătorit zece ani de domnie *(decennalia)*. Dar noua lectură nu ni se pare sigură, ea pornind de la un text aflat într-o stare mai proastă decît la data publicării în CIL.

49 *Romula.* Fragment de ţiglă, descoperită în 1973 în timpul lucrărilor agricole, în zona necropolei plane (despre aceasta, M. Babeş, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 167—206). Rupt în două părţi, care se îmbină, din partea superioară a ţiglei; 0,485 × 0,150 m. Scrisul în pasta tare, într-un dreptunghi (0,39 × 0,07 m), cu litere înalte de 1,3—1,5 cm. Muzeul orăşenesc, Caracal.

D. Tudor, Latomus, 39, 1980, 3, p. 639—646, fig. 1—2 (foto şi desen); idem, Drobeta, 4, 1978, p. 9—15.

D(is) M(anibus), s(acrum). L. Annius Octavius Valerianus.
Evasi, effugi; spes et fortuna valete
Nil mihi vovicus est; ludific[*ate alios*].

R. 2—3 conţin un distih elegiac. Un text identic întîlnim la Roma pe un sarcofag (CIL, VI, 11 743 = Fr. Buecheler, *Carmina latina epigraphica*, Leipzig, 1895, p. 705, nr. 1498) (identitatea a fost remarcată de I. I. Russu), iar r. 2—3, aproape identice, într-o inscripţie de la Thevestis (CIL, VIII, 27 904).

Diferenţe de transcriere: r. 2, *GPES* în loc de *SPES*; 3, *VOVICVS*, la Roma *voviscum*.

Pe sarcofagul de la Roma sînt reprezentate scene din ciclul cultivării şi recoltării griului, pînă la coacerea pîinii. Pentru împrejurările în care apare acest text la Romula, vezi D. Tudor, *loc. cit.*

50 (= IDR, II, 391). Romula. Cărămidă cu inscripţie cursivă greacă. Muzeul orăşenesc, Caracal (inv. 5 912).

În AnnÉp, 1973, 466, se face remarca: „pour nous, il s'agit d'un faux". Împotriva acestei aprecieri nejuste, luări de poziţie în publicaţii româneşti: H. Daicoviciu, în „Steaua", februarie 1977, p. 9; I. I. Russu, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 557—558; D. Tudor, Revue roumaine d'histoire, 18, 1979, 2, p. 237—243.

În BullÉp, 1976, 493, se acceptă lectura şi comentariul pe marginea inscripţiei făcute de D. Tudor, RÉSEE, 9, 1973, p. 415—422.

51 Fragment ceramic cu inscripţie zgîriată în pasta arsă. Muzeul orăşenesc, Caracal.

D. Tudor, Annales archéologiques arabes-syriennes, 21, 1971, 1—2, p. 73, pl. 12/4 (= Apulum, 9, 1971, p. 662); S. Sanie, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 402—403, nr. 6; D. Tudor, OR[4], p. 145.

ΓΑΔΑΤΗC

Nume siriac teoforic; cf. *Gaddes, Gaddatos, Gaddos, Gadibol, Gaddarsu, Gaddate* (H. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930, p. 38; cf. D. Tudor, Apulum, 9, p. 662; C. C. Petolescu, *ibidem*, p. 657).

52 *Romula.* Fragment de ţiglă achiziţionată de la un locuitor din Reşca. Pe ea, aplicată o ştampilă în chenar dublu (11,5 × 3,8 cm); litere înalte de 1—1,6 cm. Primele litere sînt atît de şterse încît nu pot fi citite (D. Tudor); numeralul (aşa cum îl consideră editorul epigrafei) este uşor înclinat spre dreapta şi încadrat de două cerculeţe. Muzeul orăşenesc, Caracal (inv. 8 627).

D. Tudor, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 303—304, nr. 1, fig. 1/1.

......*I·SAG*

D. Tudor se gîndește la [*coh(ors)*] *I sag(ittariorum)*, a cărei garnizoană era la Drobeta (IDR, II, 10, 23, 78, 106, 107, 135); „Este foarte posibil ca un detașament din *cohors I sagittariorum* să fi participat la războiul lui Filip Arabul cu carpii (anii 245—247), ca apoi împreună cu alte trupe să fi contribuit la fortificarea Romulei în anul 248 e.n." (p. 304). Același autor exclude posibilitatea că ar putea fi vorba de *cohors I Tyriorum sagittariorum*, unitate atestată în armata Daciei Inferioare în diploma din 13 decembrie 140 (IDR, I, 13).

53 (= IDR, II, 467). *Romula*. Fragment de *mortarium* cu ștampilă. Muzeul regiunii Porților de Fier.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nr. 5, fig. 1/2 (foto).

În IDR, II s-a adoptat (după D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 461; idem, OR[1] SE 108; OR[2], SE 131; OR[3], SE 158) lectura: *ALTIN... | OTT...AV...* (litere pozitive) C. C. Petolescu arată că lectura corectă este următoarea:

[CL D]ONITIA
[E]VA[RE]STO

Cf. Cloșca L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 249—250, nota 15 (mai departe, nr. 54).

54 (= IDR, II, 472). *Romula*. Fragment de *mortarium* cu ștampilă. Muzeul regiunii Porților de Fier.

Cl. L. Băluță, Apulum, 15, 1977, p. 245—250, nota 15.

În IDR, II, s-a adoptat (după D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 461; idem, SCIV, 16, 1965, 1, p. 186, nr. 16) lectura: *TIIIOOI (?) | IS'IꟼAV*. Cl. L. Băluță a arătat însă că această ștampilă este identică cu alte exemplare mai bine conservate de la Apulum (citite *CL. DOMITI | EVARESTI)*; cf. mai înainte, nr. 53.

55 (= IGLR, 440). Socetu (jud. Teleorman). Fragment de farfurie de lut cu inscripție cursivă executată înainte de ardere. Muzeul din Roșiori de Vede.

Gh. Bichir, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 390—393, fig. 4 (desen) și 5/4 (foto); I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 193, fig. 3 (desen, cu erori).

Inscripția a fost publicată inițial de Zoe Voievozeanu și Petre Voievozeanu, RevMuz, 6, 1970, p. 530 (de unde a fost preluată în IGLR, 440): *Aureli(u)s | Silvan(u)s | fecit | pataelam* (sic) *bonam*. Gh. Bichir (la propunerea lui C. C. Petolescu, vezi *loc. cit.*, nota 26) și I. I. Russu arată că de fapt literele din r. 1—2 reprezintă ligatura V+S, deci: *Aurelius | Silvanus* etc.

Faptul că vasul a fost descoperit într-o așezare din secolul al III-lea îi determină pe Gh. Bichir să-l dateze în prima jumătate a acestui secol, fără a exclude posibilitatea să aparțină și celei de-a doua jumătăți.

56 Mătăsaru (jud. Dîmbovița). Fragment de căniță de lut; în pasta arsă s-a incizat o inscripție, cu litere înalte de 0,9 cm. Institutul de arheologie, București.

Gh. Bichir, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 386, nr. 1, fig. 2 a (desen) și 5/1 (foto).

...RAT... sau *...BAT...?*

Fragmentul a fost descoperit împreună cu o monedă de argint de la Geta, ceea ce permite datarea inscripției în prima jumătate a secolului al III-lea.

57 Mătăsaru (jud. Dîmbovița). Fragment de vas de lut; poartă incizate, în pasta arsă, trei litere, înalte de 1,1, 1,5 și 2,5 cm. Institutul de arheologie, București.

Gh. Bichir, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 386—387, nr. 2, fig. 2 b (desen) și 5/2 (foto).

...NVS...

Poate să aparțină unui nume: [*Iulia*]*nus*, [*Aelia*]*nus*, [*Silva*]*nus* etc.
Aceeași datare ca și fragmentul precedent.

58 (= IDR, II, 610). Cîmpulung (Jidava). Fragment de țiglă cu inscripție. Institutul de arheologie, București.

I. I. Russu (Drobeta, 3, 1978, p. 193) propune a se citi în r.1 *Aurel(ius) Ius[t...*, în loc de *Aurelius....* Dar pe cărămidă era loc suficient pentru a continua cuvîntul în acelaşi rînd; *Ius[t...* nu trebuie redat ca şi cum piesa ar fi ruptă în acest loc. Lectura rămîne aşa cum a propus-o primul editor (D. Tudor, Bucureşti, 2, 1936, p. 111, nr. 5. fig. 16/5).

59 (= IDR, II, 611). Cîmpulung (Jidava). Cărămidă cu inscripţie cursivă. Institutul de arheologie, Bucureşti.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 193:

„...r. 5 în CIL, III, 1 532 era citit *CANDIDVS* (cum se vede clar în foto), după Tudor se transcrie Canididus)". De fapt, în IDR, II, s-au transcris paralel cele două lecturi. Cît priveşte acel *S* final, el se găseşte şi la sfîrşitul numelui din r. 4; în amîndouă cazurile, el are aspectul unei ligaturi *V*+*S*, de genul celei de pe farfuria de la Socetu (mai sus, nr. 55).

60 Cîmpulung (Jidava). Cărămizi cu scriere cursivă. Muzeul castrului Jidava.

I. I. Russu, Drobeta, 3, 1978, p. 193.

Pe aceste cărămizi, „se pot citi fără multă greutate nume proprii ca: *AVR FR---*, *AVR* / *CONT M---*, *AVREL SV...*, *[IA]NVARIV[s]* C P, *---S FACIAS* / *M(arcus) ANT(onius) SA---*, *BVRIS*, *CARES* ş. a.".

61 (= IDR, II, 630). Cîmpulung (Jidava). Ştampilă pe *mortarium;* dispărut.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459—460, nr. 6.

În IDR, II, s-a adoptat lectura *HEOTAM* / *IIEEANI* (după D. Tudor, Bucureşti, 2, 1936, p. 111, nr. 11, pe baza unui desen al lui P. Polonic; OR[1], SE 226; OR[2], SE 350; OR[3] SE 502). Recent, C. C. Petolescu propune:

THEOTIMI
STEFANI

Ştampile identice cunoaştem la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 12 639 = IDR, III/2, 580), la Slăveni şi Pavlikeni (Moesia Inferior) (C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, notele 27—28).

62 Mălăieşti (jud. Prahova). Cărămidă ştampilată. Dispărută.

C. Zagoriţ, *Castrul roman de la Mălăieşti şi cetatea dacă de la V. Humei din judeţul Prahova* (I, *Castrul roman de la Mălăieşti*), Ploieşti, 1940, p. 8.

„În anul... vizitînd castrul am achiziţionat o bucată de cărămidă cu ştampila legiunei V Macedonica". Nu se dau alte amănunte.

63 Mălăieşti (jud. Prahova). Cărămidă ştampilată (?), dispărută.

C. Zagoriţ, *op. cit.* (mai sus, nr. 62), p. 8.

Cu ocazia unei vizite, un tînăr i-a adus colonelului Zagoriţ un denar de la împăratul Traian; acesta i-a mai spus că „s-a găsit în castru o cărămidă cu ştampila legiunei a XIII"; poate fi vorba, eventual de o ştampilă a legiunii XI Claudia (cunoscută în castrele din nordul Munteniei (IDR, II, 602, 605, 606).

64 Pietroasele (jud. Buzău). Cărămizi ştampilate, descoperite în terme. Institutul de arheologie, Bucureşti.

Gh. Diaconu, V. Drâmboceanu, Magda Tzony, în Materiale şi cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 320.

Leg(io) XI Cl(audia) Ant(oniniana)

65 (= IDR, III/1, nr. 2). Kaitasovo (R. S. F. Iugoslavia). Altar votiv.

VICTV
VATERN
CASIAN
EQTE
NS

N. Gostar, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 316—317, nr. 6, propune: *Victu(riae)* sau *Vict(oriae) V(ictrici), Vatern(ius) Cas(s)ian(us) eq(ues) t(urmae) E(...) n(umeri) S(urorum)*; „Les abréviations *EQTENS* pourraient être aussi *eq(ues) t(urmae) e n(umero) S(urorum)*; une eventuelle lecture, *eq(ues) t(urmae) e(lectae) n(umeri) S(urorum)*, nous semble moins probable".

Acelaşi autor nu admite că ar fi vorba de unitatea omonimă care staţiona pe Olt, ci că este vorba de alta, provenită din acea *vexillatio equitum ex Syria*, menţionată de o diplomă militară din 2 iulie 102 (CIL, XVI, 164) în Pannonia Inferior; cf. eventual şi ştampila de la Drobeta, mai sus, nr. 21.

Lectura rămîne nesigură.

66 (= CIL, III, 1 560 şi p. 1 017 = IDR, III/1, 54). Băile Herculane. Altar votiv. Nationalbibliothek, Viena.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 115.

În r. 6, I. I. Russu citeşte *Gall(i)enian(ae)* (la fel CIL). Dar în fotografia şi desenul din IDR se văd două ligaturi nemenţionate: *G+A* şi *N+A* (semnul final, considerat simplu *N*); din fotografie nu se poate vedea dacă şi hasta din dreapta a lui *N* era comună cu a unui *E* (ligatura *N+A+E*). Ne oprim la forma *Gall(i)eniana(e)*, supranume (genitiv) al legiunii XIII Gemina.

67 (= IDR, III/1, 77). Mehadia (jud. Caraş-Severin). Lespede cu inscripţie onorifică, deteriorată; reconstituită în Muzeul Banatului, Timişoara.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 116.

Inscripţia a fost dedicată împăratului Gallienus de către *cohors III Delmatarum Valeriana Galliena milliaria equitata civium Romanorum pia fidelis*. În r. 6—7 supranumele *Galliena* apare, în transcrierea din IDR, *Gallie/nae*, dar în CIL, III, 1 577 este *GALLIENAe:* deci acest *e* (în desenul din IDR este imaginat în ligatură cu *A*), care strică acordul gramatical, nu se vedea pe piatră la 1873 (dovadă cum a fost transcris); consemnarea lui este o concesie făcută de Mommsen lecturii lui Arneth (la care supranumele legiunii erau la genitiv). Aşadar, pe piatră era scris probabil *Galliena*; astfel, nu mai e necesar a menţiona *Galienae* (sic) la „greşeli de limbă şi de scriere" (I. I. Russu).

68 (= IDR, III/1, 87). Mehadia (jud. Caraş-Severin). Lespede funerară. Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 116.

În r. 8, fotografia indică *Surillio*, nu *Surilleo*.

69 (= IDR, III/1, 138 a). *Tibiscum*. Altar cu inscripţie, mult corodat. Muzeul Banatului, Timişoara.

M. Moga — Doina Benea, Tibiscum, 5, 1978, p. 135, fig. 1 (foto) (unde inscripţia este publicată cu toate datele).

În ultima ediţie, inscripţia prezintă unele diferenţe de transcriere (completare) faţă de IDR. Calitatea mediocră a fotografiei nu permite un control al lecturii.

70 (= IDR, III/1, 163). *Tibiscum*. Fragment de stelă funerară. Muzeul Banatului, Timişoara.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 118.

În r. 3, *miles*, nu *mil(es)*.

71 (= IDR, III/1, 170). *Tibiscum*. Fragment de lespede funerară. Muzeul Banatului, Timişoara.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 118—119.

Despre un soldat palmirenian (anonim) se spune în inscripţie: *v]ix(it) ann(is)... | ...EX EIS mili(tavit) anni[s*... În SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427, se scrie: ,,literele *EIS (FIS?)* sînt neclare pentru editori. Interpretarea inscripţiei pare a fi: anonimul soldat a trăit un număr necunoscut de ani; dintre aceştia *(EX EIS)*, a servit în armată *(militavit)...ani*", ceea ce în IDR este considerat ,,ingenios, dar dubios, construcţie total insolită şi fără analogii". În realitate, analogiile nu lipsesc; cf. astfel, papirul Hunt, II, 17 (în *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 470): *ex eis apsentes*. Că nu este insolită construcţia, se poate cita inscripţia CIL, VI, 7 581 = ILS, 7 804: *Deae sanctae meae | Primillae medicae, | L. Vibi Melitonis f. | vixit annis XXXXIIII, | ex eis cum L. Cocceio | Aphthoro XXX sine | querella* etc.

72 (= IDR, III/1, 253). *Tibiscum*. Cărămidă ştampilată. Muzeul Banatului, Timişoara.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 119.

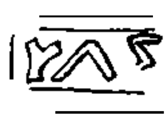
Ştampila *COH I VN* este citită în IDR: *coh(ors) I V(i)n(delicorum)*, unitate care şi-a avut garnizoana în castrul de la Tibiscum. Ar fi trebuit menţionat că, în desen, bara oblică de sub *I* este un defect de turnare sau imprimare, cum se vede în fotografia publicată de M. Moga, ActaMN, 7, 1970, p. 141, fig. 3; tot aici se vede că partea dreaptă a cartuşului nu se încheie, ştampila fiind în această zonă mai slab imprimată. În acest caz, am sugerat o reexaminare a ştampilei, spre a vedea dacă nu cumva ultimul semn *(N)* este ligatura *A+N+T*, obişnuită pentru supranumele *Ant(oniniana)* purtat de unităţile militare (această ligatură se poate confunda uşor cu *N*; cf., spre exemplu, IDR, II, 106 c).

73 (= IDR, III/1, 267). *Tibiscum*. Fragment de *mortarium* cu ştampilă. Muzeul Banatului, Timişoara.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nr. 7.

În IDR, III/1 se citesc doar literele păstrate: *AVGVSTA[l| ...M...C...;* se afirmă că este vorba de un obiect de producţie locală (I. I. Russu). În SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nr. 7, se atrage atenţia asupra altei ştampile, cu conţinut asemănător, de la Wels (CIL, III, 14 371, 1): *|.NVMIC AVGVSTAL.* De asemenea, de la Novae (Moesia Inferior) se cunoaşte un *mortarium* cu ştampila: *BRVTTI[DI |[A]VCVSTA[LIS]* (IzvestijaSofia, 32, 1970, p. 58, fig. 6).

74 (= IDR, III/2, 583). *Mortarium* din lut roşu, de mari dimensiuni, avînd pe buză imprimată o ştampilă, din care s-au putut descifra trei litere. Muzeul din Sarmizegetusa (inv.732)

După Russu, « Sigură este numai prima literă *Y*, a doua putînd să fie ,,lambda" sau *A* fără bara orizontală, iar ultima un ,,sigma" de tip clasic. Posibil iniţiale din numele (grecesc?) al olarului (vreun ΥΛΣ?) »; comentariul epigrafic este însoţit de un desen.

Ocupîndu-ne de mortariile ştampilate din Dacia şi Moesia Inferior, am constatat că această ştampilă este foarte probabil aceeaşi cu alta de la Durostorum (publicată de V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332—333, nr. 3, fig. 1/3 şi 22 — desen şi foto, fără lectură; eventual *P. AVR...?)*. Desenul publicat în IDR, III/2 trebuia ,,răsturnat" pentru a fi în poziţie normală.

75 (= IDR, III/2, 100). Altar onorific. Muzeul din Sarmizegetusa.
În IDR se citează un studiu (la acea dată, sub tipar) al lui I. Piso, privitor la cariera lui Ulpius... (CIL, III, 1 464 = ILS, 1 370 = IDR, III/2, 100). Studiul este publicat în ZPE, 40, 1980, p. 273—282; aici, r. 1—2 sînt completate astfel:

Ulpio [......v(iro) e(gregio)?],
proc(uratori) Aug[[g(ustorum)]] pr[ovinc(iae)?

După observaţiile lui I. Piso, literele *GG* din r. 2 par a fi martelate.

INDICES

I. NOMINA ET COGNOMINA VIRORVM ET MVLIERVM

a) *Inscriptiones*

b) *Instrumentum domesticum (mortaria)*

II. RES SACRA

III. RES MILITARIS

IV. GEOGRAPHICA

V. VERBA

VI. ANNORVM DETERMINATIONES

Imperatores

Consules

Testatores diplomatum militarium

VII. LOCA VBI INSCRIPTIONES REPERTAE SVNT

GHENUŢĂ COMAN, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Editura Litera, Bucureşti, 1980, 392 p. (incluzînd 76 planuri-hărţi şi 99 planşe).

Cu publicaţia pe care o prezentăm, literatura românească de specialitate se îmbogăţeşte cu încă o lucrare monografică de tip *repertoriu arheologic*. Ea se situează pe direcţia recent inaugurată de Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica (*Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976), confirmînd faptul că inventarierea monumentelor arheologice din România poate şi trebuie să fie intreprinsă, în stadiul actual, în primul rînd prin cercetări şi publicaţii la nivel judeţean[1]. Ideea unui repertoriu naţional atotcuprinzător, aşa cum a fost concepută iniţial şi cum a fost aplicată la un anumit moment în cadrul institutelor Academiei R. S. România, se vădeşte astăzi a fi practic irealizabilă şi a avea o şansă de materializare doar pe măsura întocmirii şi publicării unor repertorii regionale. Repertoriul judeţean are, evident, avantajul de a putea fi pus la îndemîna cercetării, ca instrument practic de lucru, într-un termen de timp relativ scurt, prin eforturile concentrate ale unui mic colectiv sau chiar ale unui singur autor.

Ghenuţă Coman face acum încercarea de a dovedi că o astfel de lucrare, extrem de utilă, poate fi opera unui singur cercetător, chiar dacă aceasta implică, inevitabil, anumite inegalităţi şi scăderi în adunarea, clasarea şi interpretarea întinsului material arheologic dintr-o zonă dată. Autorul este cunoscut prin neobosita sa activitate de teren, desfăşurată de-a lungul a aproape trei decenii, care i-a prilejuit identificarea a peste două mii de puncte arheologice şi recoltarea unui bogat material, aflat astăzi în muzeele din Iaşi şi Vaslui. Autorul s-a remarcat, de asemenea, printr-o serie de publicaţii ştiinţifice, reprezentînd contribuţii utile la cunoaşterea istoriei străvechi şi vechi şi, în principal, a epocii formării poporului român, în zona centrală şi de sud a Moldovei.

Lucrarea începe cu o parte introductivă, cuprinzînd o prefaţă semnată de Dan Gh. Teodor (p. 5—6), o introducere (p. 7—9), o serie de lămuriri metodologice (p. 11—12), o listă de prescurtări bibliografice (p. 13—26) şi un scurt istoric al cercetărilor (p. 27—31). Intrînd în materia propriu-zisă, autorul prezintă unele date de ordin fizico-geografic privind zona cercetată (p. 32—34) şi „Consideraţii generale cu privire la aşezările arheologice" (p. 35—42). În acest capitol se face statistica descoperirilor pe perioade, aşa cum au fost determinate de autor: paleolitic (în special paleoliticul superior) 38 puncte; neolitic 269 (majoritatea cultura Cucuteni); epoca bronzului 266 (majoritatea cultura Noua); prima epocă a fierului 262; a doua epocă a fierului 205; perioada corespunzătoare provinciei Dacia 89; secolul al IV-lea 348; secolele V—VI 111; secolele VI—VII 68; secolele VIII—XI 344 (în principal cultura Dridu) şi secolele XII—XVIII 281 (repertoriul pentru această ultimă perioadă va fi

[1] Cf. şi Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Consideraţii de ordin metodologic privind realizarea Repertoriului arheologic judeţean*, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 229—238. În lucrarea recenzată, metodologia propusă de autorii repertoriului judeţului Botoşani nu a fost aplicată decît parţial, fapt ce se reflectă atît în modalitatea de adunare şi tratare a informaţiei, cît şi în structura generală a lucrării. Gh. Coman nu a folosit metoda chestionarului arheologic şi nici nu a excerptat datele acumulate în *Repertoriul arheologic al României*, aflat în manuscris la Institutul de arheologie din Bucureşti, lăsînd astfel neexploatată o anumită cantitate de informaţie existentă sau potenţială. Ca urmare, lucrarea recenzată nu se prezintă ca un repertoriu atotcuprinzător, ci mai curînd ca o contribuţie substanţială la realizarea unui astfel de repertoriu. O mai atentă studiere a metodologiei colectivului repertoriului botoşenean (cu citarea corespunzătoare a lucrărilor amintite, care lipsesc inexplicabil din bibliografia lui Gh. Coman), ar fi ferit această publicaţie de alte scăderi, cum ar fi lipsa indicaţiilor privind locul de păstrare a materialelor arheologice recoltate sau a indicelui localităţilor.

publicat într-un volum viitor)[3]. Totalul descoperirilor monetare inventariate se ridică la 80.

Partea principală a lucrării o constituie „Repertoriul așezărilor" (de fapt repertoriul așezărilor, necropolelor și descoperirilor izolate, p. 45—286). El este organizat pe cele 75 comune ale județului, așezate în ordine alfabetică, iar în cadrul comunelor pe sate. În fiecare caz este dat planul comunei, pe care sînt localizate punctele de descoperire. Pentru sistematizarea informației autorul a adăugat și un indice de culturi (respectiv perioade), dar, din păcate, a omis să întocmească și un indice de localități, care ar fi permis cititorului să regăsească mai ușor descoperirile după numele satului în raza căruia au fost făcute.

În sfîrșit, deosebit de importantă este partea ilustrativă a lucrării, care cuprinde o mare cantitate de materiale arheologice inedite. Cele 99 planșe (majoritatea în desen) sînt ordonate în principal după criteriul cronologic. Foarte bogat sînt reprezentate uneltele paleolitice, ceramica și plastica neolitică, materialele de tip Noua, precum și descoperirile din secolele IV—XII. După părerea noastră, însă, ar fi fost mai bine ca ilustrația să fi fost grupată, ca și informația din repertoriu, după locul de descoperire, în așa fel încît piesele descoperite într-un punct să apară pe aceeași planșă, chiar dacă ele provin din complexe diferite sau din epoci diferite. Contextul arheologic al fiecărei stațiuni ar fi fost astfel mai ușor de sesizat și de comparat cu datele cuprinse în repertoriu. În legătură cu ilustrația mai este de notat faptul că lipsesc hărțile de răspîndire pe epoci și culturi. O cartare diferențiată ar fi permis să se tragă unele concluzii interesante privind caracterul și evoluția habitatului uman de-a lungul pre- și protoistoriei pe teritoriul județului Vaslui.

Este adevărat că atît cartarea, cît și statistica descoperirilor pe epoci și culturi pentru a fi relevante, trebuie să se întemeieze pe o încadrare cronologică și culturală sigură a materialului arheologic. În multe cazuri însă, datorită caracterului fragmentar al acestui material, ca și faptului că el a fost recoltat de la suprafață sau din sumare sondaje de salvare, o astfel de încadrare nu se poate face cu siguranță. În alte cazuri, criteriile folosite de autor ni se par a fi discutabile, tributare unor scheme care nu sînt ori nu mai sînt acceptate de majoritatea specialiștilor. Mă mărginesc să aduc aici în discuție încadrarea descoperirilor din cea de-a doua epocă a fierului. Cele mai vechi (secolele V/IV—III î.e.n.) sînt considerate ca hallstattiene tîrzii, deși la această dată ne aflăm deja, pe plan european, în *epoca Latène*. Se vorbește apoi de perioada Latène II, ilustrată, cu excepția unei cățui, prin materiale din secolele IV—III î.e.n. (pl. 120, 124, 125) sau prin ceramică de tip Poienești—Lukașevka din secolele II—I î.e.n. (pl. 125 și 127) și, în sfîrșit, de perioada Latène III („perioadă de înflorire") căreia îi sînt atribuite nu mai puțin de 138 descoperiri. Privind însă planșele 120—127 și 129—131, unde sînt ilustrate materialele din cea de-a doua epocă a fierului, nu putem reține, cu excepția deja amintită, nimic tipic pentru cultura geto-dacă clasică, care se încadrează tocmai în Latène-ul tîrziu (III) și în epoca romană timpurie. Este evident că aici autorul a folosit schema cronologică, după părerea mea depășită, propusă de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia (*Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1970, p. 49—62). Noțiunile de Hallstatt tîrziu (ajungînd pînă în secolele IV—III î.e.n.), Latène II și Latène III, așa cum rezultă din această schemă nu pot fi aplicate la realitățile arheologice ale Daciei răsăritene. Ar fi fost, cred, de preferat, ca în locul unor încetări de încadrare strînsă, dar nesigură, generînd imaginea falsă a unei abundențe de descoperiri geto-dace din „perioada Latène III" să se propună încadrări mai largi, corespunzătoare stadiului actual al cunoștințelor noastre. Același pare să fie cazul și pentru epoca formării poporului român, unde autorul operează, chiar atunci cînd materialul ceramic este puțin numeros și fragmentar, cu datări pe perioade scurte, insuficient de clar delimitate.

O analiză amănunțită a întregii informații cuprinse în această utilă lucrare nu este posibilă. Pentru multe din descoperirile inedite o confirmare sau o infirmare a încadrării propuse va fi posibilă doar în urma unor săpături sistematice și a progresului cunoștințelor noastre în general. De corectat ar fi totuși unele informații greșite, relative la descoperiri mai vechi, binecunoscute din publicații (de ex. la Poienești necropola carpică este datată la sfîrșitul secolului al III-lea și în secolul al IV-lea, iar la Buhăiești — de unde provine un mormînt de tip Poienești—Lukașevka, publicat de D. Gh. Teodor — se vorbește de o necropolă din secolele IV—III î.e.n.). Se pot adăuga, pe de altă parte, unele descoperiri ce au scăpat autorului, cum sînt urnele bastar-

[3] În acest viitor volum este de așteptat să găsim și repertoriul localităților actuale sau dispărute, cu primele mențiuni documentare, precum și încercarea de identificare a siliștilor cu satele menționate în documente. Cf. Al. Păunescu, P. Șandurschi, V. Chirică, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 236—237.

ne de la Curteni și Satu Nou, păstrate în muzeul din Huși.

Toate aceste observații, ca și altele care ar mai putea fi făcute, nu afectează în ansamblu valoarea și utilitatea lucrării recenzate. Ghenuță Coman are meritul de a fi luat și dus la bun sfîrșit o inițiativă temerară, foarte dificilă pentru forța unui singur cercetător și pentru mijloacele de care a dispus. El ne-a pus la dispoziție un folositor instrument de lucru, de pe acum indispensabil celor ce se ocupă cu arheologia spațiului de la răsărit de Carpați și, în particular, a teritoriului județului Vaslui.

Mircea Babeș

HANS-JÖRG KELLNER, *Der römische Verwahrfund von Eining*, in *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, Bd. 29, C. H. Beck-sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, 44 p., 40 pl.

După 25 ani de la descoperirea faimosului „tezaur de la Straubing" la sfîrșitul anului 1975, la Eining, tot pe teritoriul Raetiei, a apărut un alt mare depozit de arme de paradă romane. Achiziționat de la descoperitor de către Prähistorische Staatssammlung München, el a fost prezentat în cadrul marii expoziții „Römische Paraderüstungen", organizată în iarna anilor 1978/79 de muzeele din München și Nürenberg. În cei 3 ani scurși de la descoperirea și pînă la expunerea depozitului de la Eining, paralel cu laborioasele și îndelungatele lucrări de restaurare, reputatul cercetător al antichităților romane din Bavaria Hans-Jörg Kellner a efectuat și prelucrarea sa științifică. S-a reușit astfel ca la vernisajul expoziției armamentului roman de paradă din întreg Imperiul roman, publicul să aibă la dispoziție și monografia descoperirii de la Eining.

Prin numărul de arme de paradă din care este compus — 4 coifuri cu mască, 2 apărători de cap și 2 de frunte pentru cal, o pereche de apărători de ochi, 3 cnemide, 4 apărători de genunchi, la care se adaugă și o teslă de fier — depozitul de la Eining este al doilea din imperiu, după cel de la Straubing. Dată fiind importanța deosebită a depozitului de la Eining, ca și numeroasele analogii cu cel de la Straubing, apărut în *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, s-a luat hotărîrea ca publicarea să fie făcută tot în cadrul acestei prestigioase colecții.

Cartea lui Hans-Jörg Kellner prezintă depozitul de la Eining în toate amănuntele, de la condițiile de descoperire și descrierea pieselor cu analogiile respective și pînă la concluziile ce se desprind, dintre care unele privesc întreaga categorie a armelor de paradă.

Ieșit la lumină cu ocazia unor lucrări agricole pe teritoriul canabelor situate la est de castrul auxiliar de la Eining, depozitul nu a putut fi localizat mai exact din cauza lipsei de cooperare a descoperitorului. În consecință nu au fost obținute nici precizările necesare asupra condițiilor și eventual momentului ascunderii sale.

Partea centrală și cea mai amplă a cărții o reprezintă catalogul pieselor. Fiecare dintre acestea se bucură de o descriere amănunțită în care sînt analizate nu numai forma, decorul și eventual inscripțiile, ci și o serie de detalii tehnice a căror importanță este pe drept reliefată. Nu sînt neglijate nici analogiile cu celelalte arme de paradă, inclusiv analogiile parțiale, de formă sau decor, cu alte piese de armament sau de artă.

Cum a reieșit din enumerarea armelor — toate confecționate din bronz — descoperite la Eining, ele se împart în trei categorii: coifuri cu mască, apărători de cap de cal și cnemide. Așa cum subliniază H.-J. K., aproape fiecare piesă aduce un element nou sau întregește cunoștințele noastre referitoare la armamentul de paradă. În continuare vom prezenta cîteva din rezultatele cele mai semnificative ale analizei pieselor depozitului.

Coifurile cu mască sînt reprezentate printr-o mască și 3 calote. Masca (piesa nr. 1), de tipul așa-zis „oriental", adăugîndu-se celor 3 exemplare de la Straubing și unor fragmente de la Künzing și Carnuntum, arată că și acest tip este relativ frecvent în cadrul armamentului de paradă roman. Coiful nr. 2, cu creastă mediană și cîte o Victorie și un balaur dispuse simetric de o parte și de alta a acesteia, nu are decît o singură analogie, și aceasta îndepărtată, coiful de la Ostrov[1]. Calotele de coif nr. 3 și 4, prin coafura lor foarte caracteristică, se alătură grupului de coifuri cu mască feminină din care mai fac parte măștile de la Visegrad, Krivnja, Lovetsch, din rîul Olt lîngă Romula, și cel din „J. Paul Getty Museum".

Grupul apărătorilor de cap de cal este compus din: 2 exemplare de mari dimensiuni ce acopereau întreg capul calului (nr. 5, 6); 2 exemplare mai mici formate dintr-o placă

[1] A. Rădulescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 538—545, fig. 3—7.

ne de la Curteni și Satu Nou, păstrate în muzeul din Huși.

Toate aceste observații, ca și altele care ar mai putea fi făcute, nu afectează în ansamblu valoarea și utilitatea lucrării recenzate. Ghenuță Coman are meritul de a fi luat și dus la bun sfîrșit o inițiativă temerară, foarte dificilă pentru forța unui singur cercetător și pentru mijloacele de care a dispus. El ne-a pus la dispoziție un folositor instrument de lucru, de pe acum indispensabil celor ce se ocupă cu arheologia spațiului de la răsărit de Carpați și, în particular, a teritoriului județului Vaslui.

Mircea Babeș

HANS-JÖRG KELLNER, *Der römische Verwahrfund von Eining*, in *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, Bd. 29, C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, 44 p., 40 pl.

După 25 ani de la descoperirea faimosului „tezaur de la Straubing" la sfîrșitul anului 1975, la Eining, tot pe teritoriul Raetiei, a apărut un alt mare depozit de arme de paradă romane. Achiziționat de la descoperitor de către Prähistorische Staatssammlung München, el a fost prezentat în cadrul marii expoziții „Römische Paraderüstungen", organizată în iarna anilor 1978/79 de muzeele din München și Nürenberg. În cei 3 ani scurși de la descoperirea și pînă la expunerea depozitului de la Eining, paralel cu laborioasele și îndelungatele lucrări de restaurare, reputatul cercetător al antichităților romane din Bavaria Hans-Jörg Kellner a efectuat și prelucrarea sa științifică. S-a reușit astfel ca la vernisajul expoziției armamentului roman de paradă din întreg Imperiul roman, publicul să aibă la dispoziție și monografia descoperirii de la Eining.

Prin numărul de arme de paradă din care este compus — 4 coifuri cu mască, 2 apărători de cap și 2 de frunte pentru cal, o pereche de apărători de ochi, 3 cnemide, 4 apărători de genunchi, la care se adaugă și o teslă de fier — depozitul de la Eining este al doilea din imperiu, după cel de la Straubing. Dată fiind importanța deosebită a depozitului de la Eining, ca și numeroasele analogii cu cel de la Straubing, apărut în *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, s-a luat hotărîrea ca publicarea să fie făcută tot în cadrul acestei prestigioase colecții.

Cartea lui Hans-Jörg Kellner prezintă depozitul de la Eining în toate amănuntele, de la condițiile de descoperire și descrierea pieselor cu analogiile respective și pînă la concluziile ce se desprind, dintre care unele privesc întreaga categorie a armelor de paradă.

Ieșit la lumină cu ocazia unor lucrări agricole pe teritoriul canabelor situate la est de castrul auxiliar de la Eining, depozitul nu a putut fi localizat mai exact din cauza lipsei de cooperare a descoperitorului. În consecință nu au fost obținute nici precizările necesare asupra condițiilor și eventual momentului ascunderii sale.

Partea centrală și cea mai amplă a cărții o reprezintă catalogul pieselor. Fiecare dintre acestea se bucură de o descriere amănunțită în care sînt analizate nu numai forma, decorul și eventual inscripțiile, ci și o serie de detalii tehnice a căror importanță este pe drept reliefată. Nu sînt neglijate nici analogiile cu celelalte arme de paradă, inclusiv analogiile parțiale, de formă sau decor, cu alte piese de armament sau de artă.

Cum a reieșit din enumerarea armelor — toate confecționate din bronz — descoperite la Eining, ele se împart în trei categorii: coifuri cu mască, apărători de cap de cal și cnemide. Așa cum subliniază H.-J. K., aproape fiecare piesă aduce un element nou sau întregește cunoștințele noastre referitoare la armamentul de paradă. În continuare vom prezenta cîteva din rezultatele cele mai semnificative ale analizei pieselor depozitului.

Coifurile cu mască sînt reprezentate printr-o mască și 3 calote. Masca (piesa nr. 1), de tipul așa-zis „oriental", adăugîndu-se celor 3 exemplare de la Straubing și unor fragmente de la Künzing și Carnuntum, arată că și acest tip este relativ frecvent în cadrul armamentului de paradă roman. Coiful nr. 2, cu creastă mediană și cîte o Victorie și un balaur dispuse simetric de o parte și de alta a acesteia, nu are decît o singură analogie, și aceasta îndepărtată, coiful de la Ostrov[1]. Calotele de coif nr. 3 și 4, prin coafura lor foarte caracteristică, se alătură grupului de coifuri cu mască feminină din care mai fac parte măștile de la Visegrad, Krivnja, Lovetsch, din rîul Olt lîngă Romula, și cel din „J. Paul Getty Museum".

Grupul apărătorilor de cap de cal este compus din: 2 exemplare de mari dimensiuni ce acopereau întreg capul calului (nr. 5, 6); 2 exemplare mai mici formate dintr-o placă

---

[1] A. Rădulescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 538—545, fig. 3—7.

de frunte la care erau atașate apărătorile de ochi (nr. 7—8, 9—10); dintr-o pereche de apărători de ochi (nr. 11). Prezența pentru prima dată în același complex a unor apărători de cap de cal din bronz și a unui exemplar din piele la care doar apărătorile de ochi sînt din bronz (nr. 11) a dovedit clar contemporaneitatea lor. Se impun și cîteva remarci referitoare la decorul acestor piese. Așa cum era și de așteptat, cele mai bogat ornamentate sînt exemplarele de mari dimensiuni. Dintre ele, piesa nr. 5, cu Hercule, vultur și leu pe placa de frunte, are pe una din plăcile laterale reprezentarea unei zeități mai rar întîlnite, Dea Virtus [2]. Remarcabil prin semnificația sa este și decorul plăcii centrale a piesei nr. 6, compus din animale marine: panteră cu coadă de pește (Secpanther) și delfin.

Cea de-a treia categorie de piese este reprezentată prin trei cnemide și patru genunchiere, toate nedecorate. O analiză pertinentă a tuturor detaliilor tehnice, mergînd pînă la aspectul patinei, îl determină pe H.-J. K. să stabilească existența a trei perechi de piese — nr. 12—13; 14—15; 16—17 — compuse din cîte o cnemidă cu genunchiera respectivă, ultima genunchieră (nr. 18) rămînînd izolată.

Cnemidele sînt confecționate din tablă foarte subțire, de 0,3—0,5 mm, fapt ce le deosebește net de alte exemplare din bronz sau fier, tot nedecorate, lucrate dintr-un material de 3—4 ori mai gros și care aveau deci o valoare defensivă reală. Pornind de la observația de mai sus, ca și de la prezența lor la Eining în același ansamblu cu alte piese de armament de paradă — coifuri cu mască și apărători de cap de cal — purtate cu siguranță de călăreți, autorul consideră pe bună dreptate că singurul criteriu valabil al împărțirii cnemidelor în arme de luptă sau de paradă, îl constituie grosimea materialului din care sînt făcute.

O altă particularitate a pieselor de la Eining o constituie faptul că au atașate genunchiere, deși sînt terminate la extremitatea inferioară într-o linie dreaptă. Prin aceasta ele ne aduc un contraargument decisiv la teoria lui Hj. Ubl asupra diferitelor tipuri de cnemide utilizate de către infanterie sau cavalerie [3].

Astfel, reprezentînd prin toate caracteristicile lor un ansamblu unic la scara întregului Imperiu roman, cnemidele de la Eining ne oferă elemente importante pentru clarificarea problematicii acestor arme defensive.

Ultima parte a cărții scrisă în aceeași manieră concisă rezumă concluziile trase de H.-J. K. din studiul depozitului de la Eining. Faptul că aproximativ 40% din armele de paradă descoperite pînă în prezent provin din Raetia îl determină pe autor să sublinieze rolul deosebit al acestei provincii în cadrul sistemului de apărare roman. Totodată, relativa sărăcie a manifestărilor artistice și de lux este pe drept cuvînt considerată a fi și ea caracteristică pentru o provincie militară. Ținem totuși să menționăm că și în Dacia este întîlnită o situație similară — în timp ce descoperirile cu caracter militar sînt deosebit de numeroase și variate, cele civile sînt mai puțin monumentale — și deci că situația Raetiei în cadrul provinciilor de graniță ale imperiului nu este ieșită din comun.

Existența a șase inscripții pe apărătoarea de cap de cal nr. 6, îl face pe H.-J. K. să afirme că această piesă a aparținut fiscului și că ea a fost utilizată succesiv de cel puțin șase călăreți. De aici și concluzia generală după care armele de paradă ar fi fost proprietatea fiscului care le încredința spre folosință temporară diferiților soldați. Însă în acest caz, este cu neputință de explicat de ce din numărul total al coifurilor de paradă cu sau fără mască, sau al părților componente ale acestora (măștile), un procent destul de mare a fost descoperit în morminte. De aceea, considerăm că argumentele aduse în sprijinul unei proprietăți personale a soldaților romani asupra armelor individuale, inclusiv a celor de paradă, rămîn în continuare valabile [4].

Cum era și firesc, de o analiză atentă se bucură și decorul pieselor de la Eining. În chip deosebit se subliniază semnificația reprezentării vulturului pe un glob, pe piesa nr. 9, ca simbol al nemuririi, sau a panterei de mare și a delfinului pe apărătoarea de cap nr. 6, legate evident de cultul lui Neptun și sugerînd călătoria peste ocean către lumea morților. Toate aceste motive ornamentale întăresc ipoteza lui H. Klumbach, după care armele de

[2] La analogiile citate de autor — garniturile de armură de la Mundelsheim și Buciumi — putem adăuga și o altă garnitură de armură provenind din Dacia; vezi L. Petculescu, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 83—85, fig. 2/2.

[3] Hj. Ubl, Römisches Österreich, 2, 1974, p. 101 și urm., considera cnemidele plate (geschnürte Beinschienen, Blattschienen), terminate în partea de jos într-o linie dreaptă, a nu avea genunchiere și ca făcînd parte exclusiv din echipamentul infanteriei.

[4] Vezi și discuția pe care am făcut-o asupra acestei probleme în Dacia, N.S., 24, 1980, p. 392, în care ne-am raliat lui David J. Breeze (Britannia, 7, 1976, p. 94), care, bazîndu-se pe izvoarele scrise, explică raritatea mormintelor cu arme din Imperiul roman prin aceea că la recrutare soldații își cumpărau armele, iar la moarte sau la demobilizare ele erau în mod obișnuit răscumpărate de unitatea lor.

paradă erau folosite nu numai la jocurile cavaleriei şi turnire, ci şi la jocurile funerare [5].

Analiza amănunţită a detaliilor tehnice ale pieselor de la Eining, ca şi a analogiilor lor, duc la concluzia că ele nu au fost executate în acelaşi atelier. De aceea, autorul aderă la ipoteza lui H. Klumbach, după care ele au fost lucrate de meşteri itineranţi [6]. Totuşi, apariţia în comerţul de antichităţi a două noi plăci dolicheniene realizate prin turnare (publicate la p. 42—43, pl. 39—40) şi provenind cu siguranţă din Siria îl fac să respingă presupusa origine siriană a meşterilor ce au confecţionat printr-un alt procedeu tehnic armele de paradă. Apoi, deoarece aceste arme prezintă analogii reale doar cu plăcile dolicheniene din tablă ciocănită, toate descoperite în Noricum sau Pannonia, H.-J. K. consideră, pe bună dreptate, că originea dunăreană a meşterilor care au executat ambele categorii de piese pare a fi cea mai verosimilă.

O ultimă problemă abordată este cea a condiţiilor şi a momentului îngropării depozitului de la Eining. Pleclnd de la o serie de observaţii tehnice se stabileşte că în momentul ascunderii lor armele erau încă utilizabile. Lucrate în perioada cuprinsă între secolul al II-lea şi începutul secolului al III-lea şi făcînd parte din dotarea călăreţilor din *Cohors III Britannorum equitata*, piesele depozitului au fost îngropate cu ocazia distrugerii castrului Eining, la mijlocul secolului al III-lea, probabil între anii 233—259/60.

Înainte de a încheia, se cuvine să menţionăm că la reuşita cărţii lui H.-J. K. contribuie condiţiile grafice deosebite în care a fost tipărită, ca şi ilustraţia excelentă. Prin fineţea analizei, începînd cu detaliile tehnice şi terminînd cu semnificaţia fiecărui element de decor, ca şi prin stăpînirea de către autor a întregii problematici a armamentului de paradă, *Depozitul roman de la Eining* reprezintă un model de monografie a unei descoperiri de excepţie.

Liviu Petculescu

[5] H. Klumbach, BVbl, 25, 1960, p. 131.

[6] Idem, *Akten des 11. Internationalen Limeskongresses, 1977*, Budapesta, 1978, p. 199—208, unde este avansată ipoteza existenţei unor meşteri itineranţi de origine siriană.

THOMAS NÄGLER, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1979, 259 p. + XXIV pl.

Apariţia unei sinteze asupra problemei colonizării saşilor în Transilvania, urmînd unui număr impresionant de studii parţiale, este un fapt îmbucurător. Abia dacă mai trebuie să amintim importanţa deosebită pe care fenomenul istoric în cauză îl are pentru istoria Transilvaniei secolelor XII—XIV, bogăţia informaţiilor cuprinse în izvoarele istorice referitoare la coloniştii saşi fiind recunoscută şi utilizată de multă vreme. Vrem numai să atragem atenţia asupra posibilităţilor noi de cercetare pe care le oferă arheologia (lucru pe care îl face şi autorul) prin punerea în lumină a culturii materiale, bine individualizate, adusă de colonişti şi care ne poate da informaţii preţioase privind ţara de origine, caracterul colonizării sau contribuţia noii populaţii la dezvoltarea relaţiilor feudale în Transilvania.

Lucrarea lui Thomas Nägler se remarcă prin modalitatea nouă de a concepe şi de a expune lucrurile, în sensul că — spre deosebire de istoriografia anterioară care privea colonizarea relativ ruptă de procesul mai general al colonizării germanilor în centrul şi în răsăritul Europei *(die deutsche Ostsiedlung)*, precum şi de istoria de dinainte şi de după colonizare a Transilvaniei — cartea de faţă are scopul declarat (p. 15) de a integra colonizarea în procesul istoric general căruia îi aparţine. Întreaga structură a lucrării este subordonată acestei intenţii.

Este logică în aceste condiţii prezenţa unui capitol despre situaţia Germaniei în secolele X—XIII, insistîndu-se bineînţeles asupra acelor elemente ale evoluţiei istorice care au contribuit la declanşarea marii mişcări demografice cercetate, iar prezentarea unor aspecte ale colonizării în general în capitolul următor are rostul de a desluşi trăsături care ar putea fi comparate cu cele ale colonizării saşilor în Transilvania. Două sînt concluziile mai importante: a) aşezarea coloniştilor în zone locuite nu în primul rînd de unguri, ci de slovaci şi de români dovedeşte că, cel puţin în cazul Transilvaniei, saşii au fost aduşi nu numai din raţiuni economice şi militare, ci şi din raţiuni politice, fiindu-le dăruite zone ce nu puteau fi controlate direct de regalitatea maghiară, şi b) colonizarea germană n-a fost o întreprindere unilaterală a coloniştilor, ci erau interesaţi deopotrivă şi principii sau feudalii din zonele de colonizare (p. 71 şi 72).

Originea geografico-etnică, chestiune dintre cele mai controversate, reţine atenţia autorului în capitolul următor, care ajunge la concluzia, justificată după părerea noastră, că este necesară confruntarea diferitelor tipuri

paradă erau folosite nu numai la jocurile cavaleriei şi turnire, ci şi la jocurile funerare [5].

Analiza amănunţită a detaliilor tehnice ale pieselor de la Eining, ca şi a analogiilor lor, duc la concluzia că ele nu au fost executate în acelaşi atelier. De aceea, autorul aderă la ipoteza lui H. Klumbach, după care ele au fost lucrate de meşteri itineranţi [6]. Totuşi, apariţia în comerţul de antichităţi a două noi plăci dolicheniene realizate prin turnare (publicate la p. 42—43, pl. 39—40) şi provenind cu siguranţă din Siria îl fac să respingă presupusa origine siriană a meşterilor ce au confecţionat printr-un alt procedeu tehnic armele de paradă. Apoi, deoarece aceste arme prezintă analogii reale doar cu plăcile dolicheniene din tablă ciocănită, toate descoperite în Noricum sau Pannonia, H.-J. K. consideră, pe bună dreptate, că originea dunăreană a meşterilor care au executat ambele categorii de piese pare a fi cea mai verosimilă.

O ultimă problemă abordată este cea a condiţiilor şi a momentului îngropării depozitului de la Eining. Plecînd de la o serie de observaţii tehnice se stabileşte că în momentul ascunderii lor armele erau încă utilizabile. Lucrate în perioada cuprinsă între secolul al II-lea şi începutul secolului al III-lea şi făcînd parte din dotarea călăreţilor din *Cohors III Britannorum equitata*, piesele depozitului au fost îngropate cu ocazia distrugerii castrului Eining, la mijlocul secolului al III-lea, probabil între anii 233—259/60.

Înainte de a încheia, se cuvine să menţionăm că la reuşita cărţii lui H.-J. K. contribuie condiţiile grafice deosebite în care a fost tipărită, ca şi ilustraţia excelentă. Prin fineţea analizei, începînd cu detaliile tehnice şi terminînd cu semnificaţia fiecărui element de decor, ca şi prin stăpînirea de către autor a întregii problematici a armamentului de paradă, *Depozitul roman de la Eining* reprezintă un model de monografie a unei descoperiri de excepţie.

Liviu Petculescu

[5] H. Klumbach, BVbl, 25, 1960, p. 131.

[6] Idem, *Akten des 11. Internationalen Limeskongresses, 1977*, Budapesta, 1978, p. 199—208, unde este avansată ipoteza existenţei unor meşteri itineranţi de origine siriană.

THOMAS NÄGLER, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1979, 259 p. + XXIV pl.

Apariţia unei sinteze asupra problemei colonizării saşilor în Transilvania, urmînd unui număr impresionant de studii parţiale, este un fapt îmbucurător. Abia dacă mai trebuie să amintim importanţa deosebită pe care fenomenul istoric în cauză îl are pentru istoria Transilvaniei secolelor XII—XIV, bogăţia informaţiilor cuprinse în izvoarele istorice referitoare la coloniştii saşi fiind recunoscută şi utilizată de multă vreme. Vrem numai să atragem atenţia asupra posibilităţilor noi de cercetare pe care le oferă arheologia (lucru pe care îl face şi autorul) prin punerea în lumină a culturii materiale, bine individualizate, adusă de colonişti şi care ne poate da informaţii preţioase privind ţara de origine, caracterul colonizării sau contribuţia noii populaţii la dezvoltarea relaţiilor feudale în Transilvania.

Lucrarea lui Thomas Nägler se remarcă prin modalitatea nouă de a concepe şi de a expune lucrurile, în sensul că — spre deosebire de istoriografia anterioară care privea colonizarea relativ ruptă de procesul mai general al colonizării germanilor în centrul şi în răsăritul Europei *(die deutsche Ostsiedlung)*, precum şi de istoria de dinainte şi de după colonizare a Transilvaniei — cartea de faţă are scopul declarat (p. 15) de a integra colonizarea în procesul istoric general căruia îi aparţine. Întreaga structură a lucrării este subordonată acestei intenţii.

Este logică în aceste condiţii prezenţa unui capitol despre situaţia Germaniei în secolele X—XIII, insistîndu-se bineînţeles asupra acelor elemente ale evoluţiei istorice care au contribuit la declanşarea marii mişcări demografice cercetate, iar prezentarea unor aspecte ale colonizării în general în capitolul următor are rostul de a desluşi trăsături care ar putea fi comparate cu cele ale colonizării saşilor în Transilvania. Două sînt concluziile mai importante: a) aşezarea coloniştilor în zone locuite nu în primul rînd de unguri, ci de slovaci şi de români dovedeşte că, cel puţin în cazul Transilvaniei, saşii au fost aduşi nu numai din raţiuni economice şi militare, ci şi din raţiuni politice, fiindu-le dăruite zone ce nu puteau fi controlate direct de regalitatea maghiară, şi b) colonizarea germană n-a fost o întreprindere unilaterală a coloniştilor, ci erau interesaţi deopotrivă şi principii sau feudalii din zonele de colonizare (p. 71 şi 72).

Originea geografico-etnică, chestiune dintre cele mai controversate, reţine atenţia autorului în capitolul următor, care ajunge la concluzia, justificată după părerea noastră, că este necesară confruntarea diferitelor tipuri

de izvoare istorice, nici documentele, nici dialectele, planurile de aşezări ori tipurile de case neputînd oferi, atunci cînd sînt folosite unilateral, răspunsuri satisfăcătoare. Noutăţi poate aduce şi în acest domeniu arheologia şi sînt date ca exemple ceramica, diferită prin tehnică şi prin forme de cea locală, sau descoperiri ca vasul *(urceolus)* de la Şelimbăr (atestînd prezenţa unui grup de pe Rin), tezaurul de monede de la Slimnic (care pledează pentru un grup de pe Elba mijlocie), ori piatra de mormînt descoperită la Cisnădie, care prezintă analogii clare cu o piatră de mormînt descoperită la Faha, lîngă Trier. În urma acestei prezentări autorul identifică o zonă principală de origine a coloniştilor în Lotaringia, precum şi mai multe zone secundare ca de exemplu: Flandra, Brabant, Turingia, Saxonia (vezi pl. X.).

Pentru a putea trage concluzii ştiinţific fundate trebuie pusă în lumină nu numai situaţia Germaniei, ci şi a ţării care i-a primit pe colonişti, structurile social-politice de aici avînd un rol important în determinarea caracterului şi urmărilor colonizării. Este scopul capitolului următor *(Die Siedlungslage in Siebenbürgen vom 10. bis zum 13. Jahrhundert)*, unul dintre cele mai valoroase din întreaga lucrare. Autorul începe, cum era de aşteptat, cu factorul politico-etnic determinant, românii din Transilvania. Pe baza unei argumentaţii solide, care foloseşte şi rezultatele cercetărilor efectuate de autor la Guşteriţa, Breaza, Orlat etc., este dovedită continuitatea autohtonilor pe aceste meleaguri. Urmărind înaintarea regatului feudal maghiar în Transilvania, în etapele stabilite de Kurt Horedt *(Contribuţii la istoria Transilvaniei, în secolele IV–XII*, Bucureşti, 1958, p. 109–131), Thomas Nägler este de părere că există mari deosebiri între primele două etape (secolele IX–X), cînd stăpînirea maghiară are un caracter nominal, şi perioadele următoare (secolul XI–XII) cînd se produce, treptat, organizarea politico-administrativă a teritoriilor din răsăritul Bazinului Carpatic. Se poate distinge de asemenea o înaintare nu numai de la nord spre sud, ci şi de la vest spre est.

În extinderea autorităţii sale, regalitatea s-a folosit şi de o serie de populaţii ca pecenegii, cumanii, dar mai ales de secui, care erau aşezaţi la graniţele succesive pentru a le apăra. Urmărind toponimiile secuieşti (Copşa Mare şi Copşa Mică, Kézd, Orbai etc.), descoperirile arheologice de tip Bjelo-Brdo de la Gîrbova, Mediaş, Albeşti, precum şi formularea *terra Syculorum terrae Sebus* din Diploma Andreană (interpretată ca o „ţară" a secuilor de pe Sebeş), autorul ajunge la concluzia că regiunile colonizate de saşi au fost locuite înainte de către secui (p. 113). Forma alungită pe care o are această zonă, atestînd funcţii de apărare, i-a fost imprimată de populaţia secuiască care s-a mutat apoi înspre sud-estul Transilvaniei.

Dată fiind această continuitate a colonizării din sudul Transilvaniei, Thomas Nägler propune un sens nou foarte mult discutatului termen *terra deserta* care apare în documentele vremii. Fiind de acord cu părerile mai vechi care susţineau o mai mică densitate a populaţiei româneşti în sudul Transilvaniei, deşi prezenţa ei este atestată arheologic şi documentar, autorul crede că sensul pe care trebuie să-l atribuim termenului este nu cel de pustiu, ci cel de părăsit, şi se referă nu la români, ci la secuii care se mutau treptat spre sud-est (p. 119). Noua interpretare ridică însă cîteva probleme, de exemplu de ce nu se aminteşte în documentul din 1192–1196 (singurul care se referă la regiunea de la nord de Olt) de secuii care plecau, mai ales că, aşa cum demonstrează autorul, procesul era departe de a se fi încheiat. Celelalte documente, după cum se ştie, se referă toate la Ţara Bîrsei, unde n-a existat înainte o populaţie secuiască. Un bun indiciu pentru felul în care înţelegeau contemporanii acest termen ni-l poate da scrisoarea episcopului Transilvaniei către cavalerii teutoni din 1213 (Fr. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, 1892, p. 16), care, vrînd în mod evident să reproducă spiritul diplomelor regale, foloseşte termenii *vacuam et inhabitatam*. În ceea ce priveşte motivele care l-au determinat pe rege să introducă acest termen sîntem de acord cu autorul că se datorează caracterului colonizării.

Stabilirea cronologiei colonizării, dificilă din cauza puţinătăţii informaţiilor, este minuţios cercetată de autor în capitolul cel mai mare al lucrării. Luîndu-se în considerare toate categoriile de izvoare istorice, ordinea aşezării grupurilor de colonişti este stabilită în felul următor: regiunea Sibiului şi Orăştiei (mijlocul secolului al XII-lea), regiunea Bistriţei (secolele XII–XIII), Ţara Bîrsei (după 1211), regiunea de la sud de Tîrnava Mare (a doua jumătate a secolului al XIII-lea), şi zona dintre cele două Tîrnave (sfîrşitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea). În ceea ce priveşte extinderea colonizării la est şi la sud de Carpaţi, autorul nu este de acord cu teza care vedea în aceasta o urmare firească a extinderii autorităţii regatului Ungariei în aceste regiuni, ci consideră că autoritatea politică locală a fost interesată în chemarea acestor colonişti ce puteau aduce bune servicii pe planul dezvoltării economice, a ridicării de construcţii civile sau militare.

Penultimul capitol, care discută unele rezultate ale colonizării în ceea ce priveşte

dialectele şi toponimele, ridică două probleme controversate: denumirea generică de saşi *(saxones)*, atribuită coloniştilor, deşi, după cum se ştie participarea saxonilor a fost destul de firavă, şi problema originii denumirii de *Siebenbürgen*. Dacă în prima problemă se ajunge la concluzia că nu putem şti, în stadiul actual al cercetărilor, de ce coloniştii din Transilvania şi cei din Slovacia erau numiţi saşi, iar cei din Ungaria germani *(németek)*, în cea de-a doua problemă autorul propune o interesantă explicaţie. Observînd importanţa şi semnificaţiile deosebite pe care numărul şapte le avea în gîndirea oamenilor din evul mediu în Ungaria, păstrîndu-se amintirea a şapte conducători de triburi, şapte triburi, şapte comitate în Transilvania, şapte scaune secuieşti, autorul presupune că acest număr a fost preluat şi de către colonişti, de aici provenind *Siebenbürgen*.

Problema rezultatelor colonizării, atît pentru colonişti, cît şi pentru Transilvania, este abordată în ultimul capitol, care constituie dealtfel şi concluziile lucrării. Relevarea unor trăsături caracteristice ale istoriei saşilor, mai ales în domeniul economiei, al structurii sociale şi al administraţiei, pune în lumină totodată şi contribuţia noii populaţii la dezvoltarea societăţii feudale din Transilvania. Dezvoltarea meşteşugurilor (mai ales a diviziunii muncii), formarea unor importante centre productive, intensele schimburi comerciale cu Ţara Românească şi cu Moldova, au contribuit la menţinerea legăturilor economice dintre cele trei ţări române.

Bibliografia, un foarte util registru bilingv de nume de locuri, precum şi planşele tipărite în bune condiţii grafice completează în mod fericit lucrarea.

Antal Lukács

INDICE

TOM 32, 1981

EDITORIAL

STUDII

NOTE ARHEOLOGICE

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

NECROLOG

RECENZII

ABREVIERI

ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaClass	Acta Classica. Verhandelinge van die Klassicke Vereniging van Suid-Afrika, Kaapstad.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AIIA Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnnÉp	Année Épigraphique, Paris.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis. Revistă a Muzeului Unirii, Alba Iulia.
ArchÉrt	Achaeologiai Értesitő, Budapesta.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi—Bucureşti.
AUB	Analele Universităţii C. I. Parhon, Bucureşti.
BAA	Bulletin d'archéologie algérienne, Alger.
Banatica	Banatica. Publicaţie a Muzeului de istorie a judeţului Caraş-Severin, Reşiţa.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BMC	H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra.
BMI	Buletinul Monumentelor istorice, Bucureşti.
BMMN	Buletinul Muzeului militar naţional, Bucureşti.
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München.
CAH	*Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1939.
Carpica	Carpica, Publicaţie a Muzeului de istorie, Bacău.
CercetArh	Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al R. S. România, Bucureşti.
CercetArhBuc	Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
DA	Ch. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877 sqq.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
Danubius	Danubius. Publicaţie a Muzeului de istorie, Galaţi.
Drobeta	Drobeta. Publicaţie a Muzeului regiunii Porţilor de Fier, Drobeta-Turnu Severin.
HA	*Historia Augusta.*
Historica	Historica. Publicaţie a Centrului de istorie, filologie şi etnografie — Craiova al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R. S. România, Craiova.
IDR	*Inscriptiones Daciae romanae*, Bucureşti.
IEJ	Israel Exploration Journal, Ierusalim.
IGLR	Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.
IGR	*Inscriptiones gaecae ad res romanas pertinentes*, Paris.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.

IstRom	*Istoria României*, I, Bucureşti, 1960.
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Klio	Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.
KSMoscova	Kratkie Soobščenija. Instituta istorii material'noi kul'tury Akademii nauk SSSR, Moscova.
KSOdesa	Kratkie Soobščenija o polevyh arheologičeskiv issledovanijah Odesskogo Gosudarstvenogo arheologičeskogo Muzeia, Odessa.
Latomus	Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
NC	Numismatic Chronicle, Londra.
Oltenia	Oltenia. Studii şi comunicări istorice, Craiova.
OR[4]	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1978.
Peuce	Peuce. Publicaţie a Muzeului Deltei Dunării, Tulcea.
PIR	*Prosopographia Imperii Romani, saec. I—III*, Berlin şi Leipzig.
PMMB	Publicaţiile Muzeului municipiului Bucureşti, Bucureşti.
Pontica	Pontica. Revistă a Muzeului de arheologie şi istorie naţională, Constanţa.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893 sqq.
Repertorium	M. Roska, *Erdely Regeszeti Repertoriuma*, Cluj, 1942.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
RIC	H. Mattingly şi E. A. Sydenham, *Roman Imperial Coinage*, Londra, 1924.
SAMoscova	Sovetskaja arheologija, Moscova.
Sargetia	Sargetia — Acta Musei regionalis Devensis, Deva.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
StComFocşani	Studii şi comunicări, Focşani.
StComPiteşti	Studii şi comunicări, Piteşti.
StComSibiu	Studii şi comunicări, Muzeul Brukental, Sibiu.
Tibiscus	Tibiscus. Publicaţie a Muzeului Banatului, Timişoara.
Transilvania	Transilvania. Wochenschrift für siebenbürgische Landeskunde, Literatur und Landeskultur, Sibiu.
ZPE	Zeischrift für papyrologie und Epigraphik, Bonn.

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN
EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" IAŞI
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE BEAUX-ARTS
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" parait 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel: $ 30. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, 70 116, str. 13 Decembrie 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, Bucureşti
Telefon 50 76 80

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.
GR. FLORESCU şi C. C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III/1, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.
* * * **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R 42-R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52-R. 63, 1977, 14 file, 5 lei; fasc. 10, R. 64-R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.
EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10, 75 lei.
PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.
MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—IX de la Bucov—Ploieşti)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.
FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul în Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.
PETRE ROMAN şi IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.
D. TUDOR, **Oltenia romană** [4], 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.
SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii, I, Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 110 fig., 27 lei.
I. BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani, I. Cetatea**, 1979, 257 p., 38 lei.
ION HORAŢIU CRIŞAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.
PETRE ALEXANDRESCU, **Histria**, IV, 1978, 145 p., 71 pl., 34 lei.
MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria**, V, 1979, 170 p., 20 pl., 39 lei.
LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 pl., 6 lei.
RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.
EMILIA DORUŢIU-BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor**, V, 1980, 351 p., 32 pl., 35 lei.
C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 35 lei.
MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 88 fig. 29 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.
I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman** (în afara provinciei Dacia Traiană), Bucureşti, 1980, 116 p., 7.75 lei.

S C I V A, tomul 32, nr. 4, Bucureşti, 1981, p. 477—628

I.P. „INFORMAŢIA" c.1599

Lei 25